

NÁRODOPISNÝ VĚSTNÍK

BULLETIN D'ETHNOLOGIE

XXXIX (81) 2022/1

ZALOŽEN 1906

NÁRODOPISNÝ VĚSTNÍK

Bulletin d'ethnologie

Založen 1906

Ročník XXXIX (81), 2022, číslo 1

Vydává Česká národopisná společnost, z. s., za grantové podpory
Odboru regionální a národnostní kultury Ministerstva kultury České republiky
Adresa vydavatele: Národní třída 3, 117 20 Praha 1

Národopisný věstník je recenzovaný vědecký etnologický časopis vycházející
dvakrát ročně.

Pravidla pro publikování a veškeré informace pro autory jsou zveřejněny na
internetových stránkách České národopisné společnosti:

<http://www.narodopisnaspolecnost.cz/index.php/narodopisny-vestnik>

Vedoucí redaktor: doc. PhDr. Miroslav Válka, Ph.D.

Redaktor: Mgr. Aleš Smrčka, Ph.D.

Redakční rada: PhDr. Karel Altman, CSc., PhDr. Helena Beránková,
doc. PhDr. Daniel Drápala, Ph.D., dr hab. Anna Droždž (Cieszyn), prof. Gero
Fischer (Wien), doc. PhDr. Hana Hlášková, CSc., (Bratislava), PhDr. Markéta
Holubová, Ph.D., Mgr. Marta Kondrová, PhDr. Sandra Kreisslová, Ph.D.,
PhDr. Helena Mevaldová, Małgorzata Michalska, Ph.D., (Wrocław), Mgr. Markéta
Palowská, Miloš Rašić, MA, (Beograd), Mgr. Aleš Smrčka, Ph.D., Dr. Marketa
Spiritova (München), PhDr. Tereza Šlehoferová, Ph.D., doc. PhDr. Miroslav
Válka, Ph.D., (předseda redakční rady)

Jazykové korektury: doc. PhDr. Josef Štěpán, CSc.

Překlad do angličtiny: PhDr. Zdeňka Šafaříková

Grafické zpracování, tisk: Metoda spol. s r. o., Brno

Národopisný věstník je zapsán do evidence periodického tisku pod evidenčním
číslem: MK ČR E 18932. Časopis je evidován v mezinárodních bibliografických
databázích Scopus, EBSCO, ERIH PLUS (European Reference Index
for the Humanities), AIO (The Anthropological Index Online of the Royal
Anthropological Institute), CEJSH (Central European Journal of Social Sciences
and Humanities).

Číslo vychází 30. června 2022

ISSN 1211-8117 (Print)

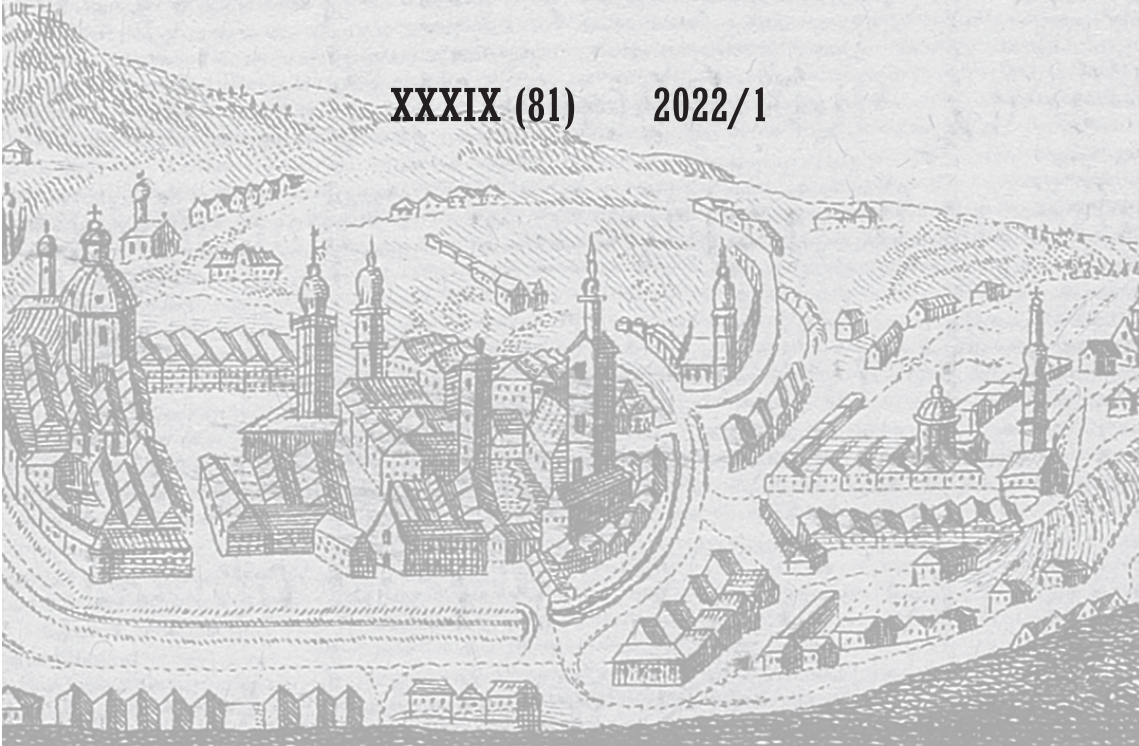
ISSN 2571-0982 (Online)

NÁRODOPISNÝ VĚSTNÍK

BULLETIN D'ETHNOLOGIE

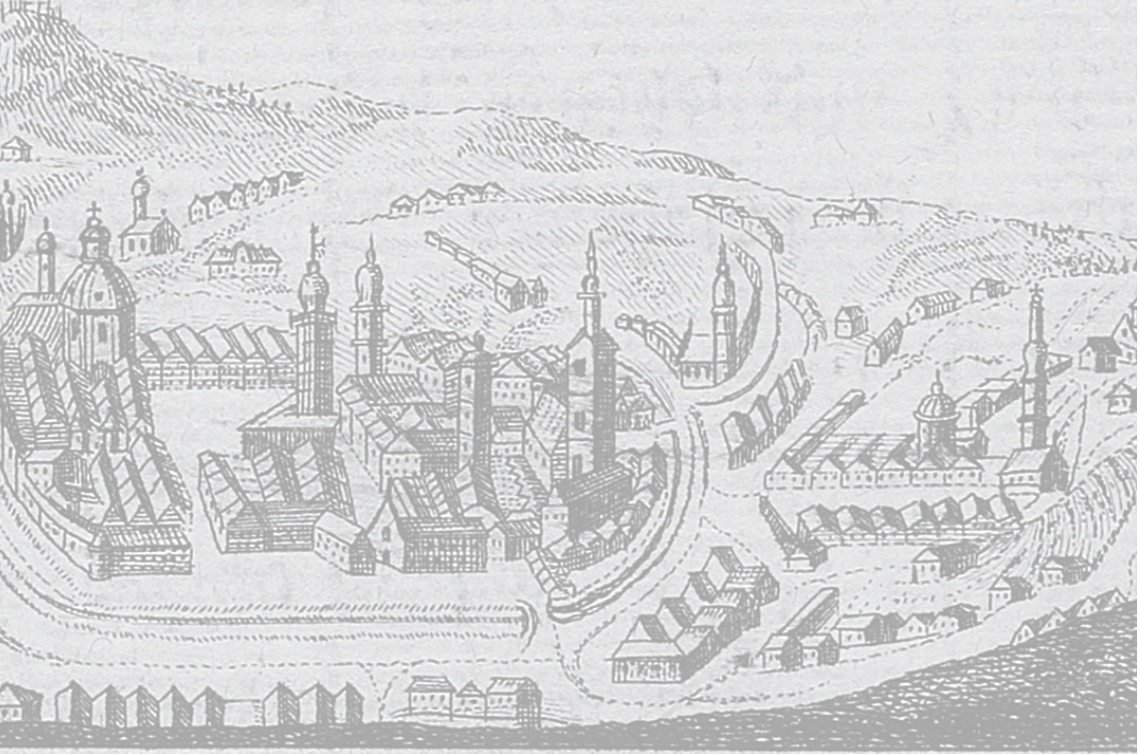
XXXIX (81) 2022/1

Gora .

LWOW.

Gora.

Obsah

Editorial	4
Studie	
Miroslav Válka: <i>Lidová kultura Haliče v dílech českých národopisců a publicistů 19. století. Příspěvek k česko-ukrajinským kulturním kontaktům</i>	5
Petr Lozoviuk: <i>Veselka v Šumici. Komunitní aktivita zanikajícího světa české enklávy (1. část)</i>	24
Barbora Valešová: <i>Mariazell a jeho obliba u jihomoravských poutníků v 18. století</i>	42
Anna Grůzová: <i>Náboženská motivace v chování a životních postojích věřících. Na příkladu tří lokalit Jihomoravského kraje</i>	71
Vendula Cilečková: <i>Novinky v české gastronomické literatuře před 2. světovou válkou. O vývoji nových druhů kuchařských knih a proměnách tohoto žánru mezi lety 1900–1938</i>	86
Příspěvky dopisovatelů České národopisné společnosti	
Josef Doleček: <i>O tkalcovství v Klášterci v horách Orlických</i>	111
Personalia	
K jubileu Věry Kovářů (<i>Alena Jeřábková</i>)	113
Eva Romana Melmuková Šašecí. Laudatio k významnému životnímu jubileu statečné ženy (<i>Lia Ryšavá</i>)	115
Tři čtvrtě století Stanislava Broučka (<i>Karel Altman</i>)	119
Marta Ulrychová mezi jubilanty (<i>Marta Toncrová</i>)	120
K narozeninám Heleny Mevaldové (<i>Vanda Jiřikovská</i>)	125
Pozdrav k životnímu jubileu Jany Pospíšilovej (<i>Gabriela Kiliánová</i>)	129
Přátelská zdravotice Janu Doubkovi (<i>Miroslav Válka</i>)	133
Luboš Kafka jubiluje (<i>Alena Kalinová</i>)	136
Knihy	
Tradiční horský transport (<i>Roman Malach</i>)	142
Babičky na bigbitu (<i>Jana Nosková</i>)	145
Katalog kramářských tisků brněnského pracoviště Etnologického ústavu AV ČR (<i>Marta Toncrová</i>)	149

Editorial

Vážení čtenáři Národopisného věstníku,

válečné události na Ukrajině vyvolaly mohutnou vlnu solidarity po celém světě. Vzhledem k tomu, že historickou zkušenost s ruskou agresí mají také Češi, účast s bojujícími Ukrajinci dostala v České republice konkrétní podobu jak materiální, tak i symbolickou.

Kulturní kontakty českých zemí s Ukrajinou jsou starého data. Pomineme-li středověkou historii, po prvním dělení Polska (1772) se součástí habsburské monarchie stala Halič, kde v její východní části žili Ukrajinci, v dobové terminologii označovaní jako Malorusové či Rusíni nebo známí v národopisné literatuře pod různými regionálními názvy, jako Lemkové, Bojkové, Huculové, Pokucané ad. Vedle složitě etnické situace – spolu s Ukrajinci v Haliči žili Poláci, Židé, Němci, Arméni – další diference přinášelo vyznání obyvatel.

Podle Jiřího Horáka Ukrajinci stejně jako Češi „*budovali svou kulturu zdola z prostředí světské a kněžské inteligence a měšťanstva*“. Důležitou roli při utváření společné národní identity sehrála v obou zemích tradiční lidová kultura, která se stala předmětem zájmu prvních osvícenských badatelů. V 19. století se bádání rozvíjelo na platformě slovanské vzájemnosti a na konci 19. století už dostalo rozměr národopisného hnutí a mělo politické konsekvence, jak se projevily v oborových společnostech nebo na Národopisné výstavě československé v Praze 1895 či na Zemské výstavě ve Lvově uskutečněné ve stejném roce. Po první světové válce se na základě politického rozhodnutí vítězných mocností součástí Československa stala Podkarpatská Rus, jejíž živá tradiční kultura byla předmětem výzkumu československých etnografů v rámci Sboru pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi. Koncem 50. let minulého století, už v jiných politických poměrech, se novou badatelskou platformou stala Mezinárodní komise pro výzkum lidové kultury v Karpatech a na Balkáně. Na nových základech byla spolupráce budována po rozpadu sovětského politického bloku na konci osmdesátých let minulého století.

Agrese putinovského Ruska proti Ukrajině, která se rozhodla spojit svůj další osud s demokratickou Evropou, přinesla válečný konflikt, jenž vedle politické, vojenské a hospodářské podpory provází nebývalá solidarita s lidmi trpícími v důsledku válečných operací. K postoji odsuzující ruskou agresi se připojila také Česká národopisná společnost, která se jako člen World Council of Anthropological Associations (WCAA) hlásí ke zveřejněným stanoviskům asociace, jež se vztahují k válečnému konfliktu na Ukrajině, a podporuje i další související aktivity WCAA. Podporu Ukrajině vyjadřuje tímto editorialem i redakční rada Národopisného věstníku.

Lidová kultura Haliče v dílech českých národopisců a publicistů 19. století. Příspěvek k česko-ukrajinským kulturním kontaktům

Doc. PhDr. Miroslav Válka, Ph.D.

Ústav evropské etnologie FF MU Brno, Arna Nováka 1, 602 00 BRNO
valka@phil.muni.cz

Po prvním dělení Polska 1772 se stává součástí rakouské monarchie další korunní země zkráceně označovaná jako Halič (něm. Galizien, pol. Galicja/Halicz, ukr. Halyčyna/Halyč), která na západě navazovala na historické těšínské knížectví, jež bylo součástí rakouského Slezska, a zahrnovala dnešní jihopolská a západoukrajinská teritoria na sever od Karpat v povodí horní Visly až po horní Dněstr a Prut.¹ Rozloha země se proměňovala² a podle statistických údajů v Šafaříkově *Slowanském národopisu* (1842) zde žilo 2 774 000 Malorusů a 2 471 000 Poláků.³ Před první světovou válkou měla Halič téměř 7,5 milionů obyvatel, kteří jsou v oficiálních rakouských cenzech označováni na západě země jako Poláci (4 mil.) a ve východní části jako Rusíni (Ruthenen, 3,220 mil.).⁴ Jak vidíme v Hickmannově atlasu z r. 1900, s Poláky byla spojována etnografická skupina karpatských Goralů⁵ a s Rusíny Huculové žijící na jihovýchodě země a v sousední Bukovině.⁶ Kromě etnického

- 1 Oficiální název byl Königreich Galizien und Lodomerien / Království Haličsko-vladiměřské (vladmířské). K dějinám země viz *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild 19. Galizien*. Wien: K.K. Hof- und Staatsdruckerei, 1898; MARK, Rudolf A.: *Galizien unter österreichischer Herrschaft. Verwaltung-Kirche-Bevölkerung*. Marburg: Herder-Institut, 1994; HONZÁK, František a kol.: *Evropa v proměnách staletí*. Praha: Libri, 2001; KALETA, Petr: *Cesta do Haliče. František Řehoř a poznání života východní Haliče ve druhé polovině 19. století*. Olomouc: Votobia, 2004.
- 2 V r. 1775 byla Halič spojena s Bukovinou, na počátku 19. století se její rozsah měnil za napoleonských válek a po vídeňském kongresu, v r. 1849 se Bukovina stala samostatnou korunní zemí. Po rakousko-uherském vyrovnání Halič zůstala rakouskou částí monarchie (Předlitavsko). Viz HONZÁK, František a kol.: *Evropa v proměnách staletí*, c. d., s. 239–240. Podle KALETA, Petr: *Cesta do Haliče. František Řehoř a poznání života východní Haliče ve druhé polovině 19. století*, c. d., 2004, s. 28 měla Halič rozlohu 78.501 km².
- 3 ŠAFAŘÍK, Pavel J.: *Slovanský národopis*. Praha: ČSAV, 1955⁴, s. 146.
- 4 *Hickmann's Geographisch-statistischer Tachen-Atlas von Österreich-Ungarn 1900*. Wien – Leipzig: G. Freytag & Berndt, 1900, s. 21; NIEDERLE, Lubor: *Slovanský svět. Zeměpisný a statistický obraz současného Slovanstva*. Praha: nákl. J. Laichtera, 1909, s. 30 uvádí v Rakousku-Uhersku 3.805 023 Malorusů.
- 5 K jejich kultuře viz MAURER, Joanna: Druhý život „pařenic“. K fenoménu popularity a univerzálního využívání šňůrování tradičních mužských kalhot v oblasti polských Karpat. *Národopisný věstník* 36 (78), 2019, č. 1, s. 67–82.
- 6 Viz pozn. 3.

složení obyvatelstva⁷ další výrazné diference vykazovala v Haliči náboženská situace – vedle katolíků římských, řeckých a arménských a jen menšiny pravoslavné – zde žila početná skupina obyvatel vyznávající judaismus; u německé minority to byl protestantismus.⁸

Uvedené etnické a náboženské rozdíly spolu s přírodními podmínkami se odrazily v kulturní sféře, která pestrostí svých projevů zaujala první badatele a sběratele lidových tradic z řad domácích autorů i cizích vědců, kteří krajem projížděli a své poznatky publikovali ve svých cestopisných dílech a článcích v dobových časopisech.⁹

Balthasar Hacquet a jeho cestopisné dílo o Haliči

Tohoto autora sice nelze považovat za českého národopisce, ale náleží mezi osvícenské badatele, kteří v druhé polovině 18. století procestovali střední Evropu, zajímali se o kulturu a život slovanských národů a jejich dílo mělo ohlas i v českém prostředí.¹⁰ Balthasar Hacquet de la Motte (1739–1815) v Rakousku naturalizovaný Francouz (či spíše Bretonec) po dobrodružném mládí prožitým v několika evropských armádách vstoupil do rakouských státních služeb, kde působil zpočátku jako vojenský lékař.¹¹ Podstatnou část svého plodného života strávil v Kraňsku (Slovinsku), jako lékař v hornické Idriji a profesor medicíny v Lublani až do roku 1787, kdy odchází do Haliče, do Lvova přednášet na zdejší univerzitu přírodní vědy. Už za svého pobytu na jihu mezi Slovinci procestoval vedle Alp a některých jihoslovanských zemí¹² postupně další středoevropské a východoevropské oblasti. Zajímal se nejen o přírodovědnou tematiku, ale také o jevy a zvláštnosti kulturní a historické včetně života lidových vrstev a jejich etnické příslušnosti.

7 Podle sčítání obyvatel z r. 1890 v Haliči žilo 45,36% Poláků, 42,26% Ukrajinců (Rusíni); nejpočetnější minoritou byli Židé (11,69%) a dále zde žili Němci, Arméni, Češi (0,69% jiní). Viz *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild 19. Galizien*, c. d., s. 239.

8 MARK, Rudolf A.: *Galizien unter österreichischer Herrschaft. Verwaltung-Kirche-Bevölkerung*, c. d.

9 GUDOWSKI, Janusz (ed.): *Dawne Pokucie i Huculszczyzna w opisach cudzoziemskich podróżników. Wybór tekstów z lat 1795–1939*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Dialog, 2001.

10 Pasáže z Hacquetova díla se objevily v Dobrovského sbornících Slawin (1806, s. 298–305) a Slovanka (1814, s. 90–97).

11 MARKOV, Josef: K počátkům slovanského národopisu. Baltazar Hacquet a osudy jeho národopisné práce (K 150. výročí úmrtí). *Český lid* 52, 1965, č. 6, s. 346–351; JEŘÁBEK, Richard (ed.): *Počátky národopisu na Moravě. Antologie prací z let 1786–1884*. Strážnice: Ústav lidové kultury, 1997, s. 388–389; JEŘÁBEK, Richard: Hacquet de la Motte Balthasar, též Belsazer. In: *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska I. Biografická část*. Praha: Mladá fronta, 2007, s. 62.

12 HACQUET, Balthasar: *Abbildung und Beschreibung der südwest und östlichen Wenden, Illyrer und Slaven deren geographische Ausbrütung von dem adriatischen Meere bis an den Ponto, deren Sitten, Gebräuche, Handthierung, Gewerbe, Religion u. s. w. nach einer zehnjährigen Reise und vierzigjährigem Aufenthalte in jenen Gegenden I*. Leipzig: Industrie Comptoir, [1801 nebo 1802]. Druhý svazek zaměřený na „sarmatské“ (západní) Slovany už nevydal, i když první díl připravil. Viz MARKOV, Josef: K počátkům slovanského národopisu, c. d., s. 348.

Obr. 1. Halič na Hickmann's *Geographisch-statistischer Tachen-Atlas von Österreich-Ungarn* 1900.

Výsledky své poznávací cesty na středovýchod Evropy Hacquet publikoval v čtyřsvazkovém cestopise vydaném v Norimberku v letech 1790 až 1796. Těžištěm zájmu této Hacquetovy studijní cesty byly východní a severní Karpaty, konkrétně Moldavsko, Bukovina, Halič (Podolí, Pokutí) ad., ale dostal se i mimo karpatský oblok na Moravu, do oblasti, kterou nazývá jejím lidovým názvem Haná.¹³ Ve třetím svazku *Hacquet's neueste physikalisch-politische Reisen in den Jahren 1791. 92. und 93. durch die Dacischen und Sarmatischen oder Nördlichen Karpathen*,¹⁴ v několika

13 Text o Haně přetištěn s českým překladem in JEŘÁBEK, Richard (ed.): *Počátky národopisu na Moravě. Antologie prací z let 1786–1884*. Strážnice: Ústav lidové kultury, 1997, s. 30–33; VÁLKA, Miroslav: Haná v díle Balthasara Hacqueta. Příspěvek k etnografii Moravy v 18. století. In: Rusek, Halina (ed.): *Etnologiczne i antropologiczne obszary świata – konteksty i interpretace*. Cieszyn – Katowice: Uniwersytet Śląski, 2011, s. 75–84.

14 HACQUET, Balthasar: *Hacquet's neueste physikalisch-politische Reisen in den Jahren 1791. 92. und 93. durch die Dacischen und Sarmatischen oder Nördlichen Karpathen*. Nürnberg: Verlag der Raspschen Buchhandlung, 1794.

Obr. 2. Titulní strana z díla Hacquet's neueste physikalisch-politische Reisen in den Jahren 1791. 92. und 93. durch die Dacischen und Sarmatischen oder Nördlichen Karpathen.

ceptem popisu kultury všech etnik žijících na území historických Uher. Čaplovič se zajímal o uherské Rusíny, jak dokládá rukopis *Ethnographia Ruthenorum* (1825–1831), jehož součástí jsou kresby rusínské svatby a pohřebního průvodu.¹⁷

kapitolách autor popisuje Karpaty v oblasti Pokutí (Pokucie)¹⁵ a zdejší huculské obyvatelstvo spolu s jejich svatebními zvyky a obyčejí,¹⁶ dále pak píše o železářství v Haliči, hlavním haličském městě, politickém zřízení země a o židovské otázce (povaze). Kriticky se vyjadřuje k volnějším „mravům“ Huculů a k tématu karpatského zbojnictví, které je společensky tolerováno.

Jeho dílo je v textu doprovázeno rytinami zobrazujícími přírodní partie nebo např. města Halič a Lvov; v příloze najdeme kolorované rytiny, které přibližují lidové typy zemí, jejichž přírodu, hospodářství a život popisuje, jako muže a ženu z karpatského Pokutí, tj. Huculy, haličského Žida a Židovku a Rusína a Rusínku.

Hacquetovo cestopisné dílo vyrůstá z osvícenských idejí, že poznávání kultury cizích národů a zemí přispěje k šíření humanity a k rozvoji lidstva. Rozsáhlá publicistika na toto téma je věnována např. horním Uhrám, dnešnímu Slovensku, jak ze strany cizích cestovatelů, tak ze strany domácích přírodovědců nebo prvních etnografů, mezi nimiž lze jmenovat jako nejvýznamnějšího Jána Čaploviče (1780–1847) s jeho kon-

15 Pokutí (pol. Pokucie) zahrnovalo jihovýchodní část Haliče na horním toku Prutu a Čeremoše při hranicích s Bukovinou. Do roku 1772 patřilo Polsku, pak se stalo součástí Rakouska.

16 Hacquetův text o Pokutí je otištěn v polském překladu v antologii GUDOWSKI, Janusz (ed.): *Dawne Pokucie i Huculsczyzna w opisach cudzoziemskich podróżników*, c. d., s. 15–22.

17 MARKOV, Jozef: K dejinám národopisu Zakarpatskej Ukrajiny (Fogorošij-Berežanin, Čaplovič, Miklošik). *Československá etnografie* 10, 1962, č. 1, s. 66–80; URBANCOVÁ, Viera: *Počiatky slovenskej etnografie*. Bratislava: SAV, 1970, s. 343–357.

Česky první stručnou zmínku o *Rusňácích v Halycyi a v pŕľnočnovýchodních Uhřích* přinesly Hromádkovy Prvotiny roku 1813.¹⁸ Josef Dobrovský ve sborníku *Slovanka* (1814) uveřejnil stať o „*Russniaken in der Marmarosch*“, v níž se objevily kritická slova o povaze a fyziognomii obyvatel. Dobrovský je vysvětluje jako obvyklé stereotypy dobové německé publicistiky vztahované na „nekulturní“ Slovany,¹⁹ ale protože se objevují i u jiných autorů, Jiří Horák se domnívá, že budou objektivní.²⁰

Od počátku 19. století se uvedený osvícenský zájem²¹ o cizí národy kontaminuje s formujícím se vlastivědným bádáním vyvolaným zemským patriotismem; z jiných ideových premis vycházel zájem obrozenecky orientovaných badatelů, kteří v tradiční lidové kultuře spatřovali kořeny národní svěbytnosti.²² Odtud zájem o lidovou píseň a další slovesné projevy, stejně jako o pověrečné představy a staré obyčeje, v nichž byly nacházeny pozůstatky starých mytologií. Lidová slovesnost (píseň) se stala inspiračním zdrojem umělého básnictví a měla přispět k jeho obrození. Vůdčí ideou byla myšlenka slovanské vzájemnosti. Další impulz přinesly myšlenky německého filozofa Johanna G. Herdera obsažené v jeho díle *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* (1792), kde hovoří o budoucí dějinné roli „slovanského národa“.²³

Slavistické práce Pavla J. Šafaříka a jeho ukrajinských spolupracovníků

S formováním slovanského národopisu se etnografický a folkloristický materiál z historické Haliče objevuje jak v dílech syntetických, které se snažily kulturu slovanských národů zpracovat pokud možno komplexně, tak v dílčích textech zaměřených regionálně či na jednu etnografickou skupinu obyvatel.

18 HROMADKA, Jan Nep. Norbert: *Prvotiny pěkných uměň, neb literarnj přjlohy k cjsarským král. wjdeňským nowinam*. W Wjdni, 1813, s. 83. Další se objevily v *Vaterländische Blätter* (1814) s popi-sem cesty ze Lvova na Duklu v Karpatech.

19 Russniaken in der Marmarosch. In: DOBROVSKÝ, Josef: *Slovanka. Zur Kenntniss der alten und neuen slawischen Literatur, der Sprachkunde nach allen Mundarten, der Geschichte und Alterthümer*. Prag: Herrl, 1814, s. 104–111. Přetištěno z *Vaterlandiche Bläter* Jul., 1812, N. 27.

20 „...autor stati ve Vaterl. Blätter přes zjevnou nechut' reprodukuje v podstatě věrně svá pozorování získaná pobytem v tamějším kraji.“ In: HORÁK, Jiří: *Tři čeští spisovatelé v Haliči. Kapitola z dějin českého národopisu. Národopisný věstník českoslovanský* 10, 1915, s. 103.

21 DĚDOVSKÝ, Daniel: Geneze raných etnologických teorií a metod. *Národopisný věstník* 38 (80), 2021, č. 2, s. 5–30.

22 THIESE, Anne-Marie: *Výtváření národních identit v Evropě 18. až 20. století*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2007; HROCH, Miroslav: *Národy nejsou dílem náhody. Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009.

23 Uvedenou pasáž publikoval Václav Hanka in *Dobrowsky's Slavin. Botschaft aus Böhmen an alle slawischen Völker, oder, Beiträge zur ihrer Charakteristik, zur Kenntniss ihrer Mythologie, ihrer Geschichte und Alterthümer, ihrer Literatur und ihrer Sprachkunde nach allen Mundarten*. Prag: Mayregg, 1834, s. 23–27 nebo viz HERDER, Johann Gottfried: *Vývoj lidskosti*. Praha: Jan Laichter, 1941, s. 330–333.

Obr. 3. Huculský tanec na rytině v díle Hacquet's neueste physikalisch-politische Reisen in den Jahren 1791. 92. und 93. durch die Dacischen und Sarmatischen oder Nördlichen Karpathen.

Zájem o lidovou poezii vedla Františka L. Čelakovského k sestavení sbírky *Slovanských národních písní*, kde však oddíl maloruských (ukrajinských) písní není představen v celé šíři.²⁴ O lidovou píseň se zajímal také Pavel J. Šafařík (1795–1861). V úvaze *Slovanské národní písně* (1833) zhodnotil mezi jinými sbírku lidových písní z Haliče Waclawa z Oleska;²⁵ dosavadní sběratelskou práci pak sumarizoval v *Bibliografickém přehledu sbírek slovanských národních písní* (1838).²⁶ Kontakt s Ivanem D. Vahylevyčem (1811–1866),²⁷ který poskytl Šafaříkovi materiál k práci

24 Chybí charakteristické dumky. Viz HORÁK, Jiří: Maloruské písně ve sbírce Čelakovského. *Národopisný věstník československý* 9, 1915, s. 121–128.

25 WACLAW z OLESKA [Waclaw Michał Zaleski]: *Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego*. Lwów: F. Piller, 1833; ŠAFAŘÍK, Pavel J.: Slowanské národnj pjsně. *Časopis Českého museum* 7, 1833, s. 445–452.

26 ŠAFAŘÍK, Pavel J.: Bibliografický přehled sbjrek slowanských národnjch pjsnj. *Časopis Českého museum* 12, 1838, s. 545–561.

27 DEM'IAN, Hryhorij: *Ivan Vahylevyč – istoryk i narodoznavets'*. Kyiv: Nauk. dumka, 1993..

o Bojcích,²⁸ vedl k uveřejnění vlastních Vahylevyčových prací v Časopise Českého musea, jak je představují monografie o Huculech, Bojcích či dokladech k vampyrismu.²⁹ Ve šlépějích Vahylevyče šel jeho přítel Jakov Holovackyj (1814–1888), který na počátku třicátých let 19. století otiskl v Časopise Českého musea *Cestu po halické a uherské Rusi* (1841) s charakteristikou Huculů. Druhý příspěvek *O halické a uherské Rusi* (1843) přináší bohatý materiál kulturně historický doplněný statistickými údaji a postavený na důkladné znalosti terénu.³⁰ Přesné informace o haličských poměrech si Pavel J. Šafařík pro svou syntézu *Slovanský národopis* (1842) opatřoval také korespondenčně. Uvedené dílo sumarizující historické, filologické a literární poznatky o slovanských národech je provázáno *Slovanským zeměvidem*, kartografickým zachycením současných slovanských sídel.³¹ Při charakteristice ukrajinského jazyka Šafařík používá dobový termín „nářečí maloruské“, ale vedle toho uvádí jako „pokrajinská známá jména Ukrajna, Ukrajinci“.³²

Z uvedeného přehledu je patrné, že do 40. let 19. století se českému čtenáři dostalo základních informací o Ukrajincích (Malorusech či Rusínech) žijících v Haliči a v Uhrách. Zasluhou Pavla J. Šafaříka nebo prací jeho spolupracovníků z řad ukrajinských badatelů, vznikla situace, v níž absentoval na polsko-ukrajinské (maloruské) otázky pohled ze strany polské. Jiří Horák se (trochu dobově tendenčně) domnívá, že svou roli sehrály hlubší příčiny sociální: „*Kdežto v Polsku a na Rusi měla šlechta právě v 1. polovici stol. XIX. vynikající účast v činnosti literární i vědecké, Čechové ani Ukrajinci národní šlechty neměli – až na ojedinělé, vzácné výjimky – a proto budovali svou obrozenou kulturu zdola, z prostředí světské i kněžské inteligence a uvědomělého měšťanstva.*“³³ Tuto mezeru vyplnili autoři, které do Haliče přivedlo zaměstnání v rakouské státní službě nebo i soukromé podnikání. Vzhledem k tomu, že projevovali české národní cítění a hlásili se k myšlence slovanské vzájemnosti, snažili se zprostředkovávat pro českého čtenáře, pokud možno, objektivní informace o lidové kultuře a životě ve svém novém působišti.

28 ŠAFAŘÍK, Pavel J.: O zemi gmenowané Bojky. *Časopis Českého museum* 11, 1837, s. 23–36.

29 VAHYLEVYČ, Ivan D.: Huculové, obyvatelé východního pohoří karpatského. *Časopis Českého museum* 12, 1838, s. 475–498, 1839, s. 45–68; týž: Bojkové, lid ruskoslowanský v Haličích. *Časopis Českého museum* 15, 1841, s. 30–72; týž: O upjrech a wiďmách. *Časopis Českého museum* 14, 1840, s. 232–261.

30 HOLOVACKYJ, Jakov: Cesty po halické a uherské Rusi. *Časopis Českého museum* 15, 1841, s. 183–223, 302–317, 423–437, 16, 1842, s. 42–62; týž: O halické a uherské Rusi. *Časopis Českého museum* 17, 1843, s. 12–53.

31 ŠAFAŘÍK, Pavel J.: *Slowanský národopis*. Praha: nákl. vlast., 1842; Praha ČSAV, 1955, 4. vyd.

32 Tamtéž, s. 35. Otištěna zde i Vahylevyčova „koljadka“ jako doklad národní poezie, s. 153.

33 HORÁK, Jiří: Příspěvek k dějinám vzájemných vztahů česko-ukrajinských. Dílo Františka Řehoře. *Český lid* 41, 1954, s. 254.

Obr. 4. Haličské lidové typy v díle Hacquet's *neueste physikalisch-politische Reisen in den Jahren 1791. 92. und 93. durch die Dacischen und Sarmatischen oder Nördlichen Karpathen – Pokucanka, Pokucan, haličská Židovka, haličský Žid, Rusinka, Rusin.*

Haličští státní úředníci z českých zemí a jejich literární produkce (Karel Fr. V. Zap)

Mezi přední české znalce Haliče náležel Karel František Vladislav Zap (1812–1871), který jako státní úředník prožil ve Lvově přelom 30. a 40. let 19. století (1836–1845).³⁴ Všiml si polského a ukrajinského (maloruského) národopisného dění a podával o něm informace v *Časopise Českého musea*.³⁵ Z českých národopisců úzce korespondoval s Karlem J. Erbenem a ovlivnil jeho zájem o sběratelství českých lidových písní, stejně jako o odbornou produkci polskou. Se sympatiemi vylíčil osudy polského sběratele a romantického archeologa nad slovanskými starožitnostmi Zoriana Dolęgy Chodakowského³⁶ a jeho plán soustavného průzkumu všech slovanských zemí i hluboký vliv jeho spisů na mladou generaci. Zapovo vlastní literární dílo zahrnuje romantizující obrázky ze života lidu v Haliči inspirované polskou produkcí, které otiskoval v českých společenských časopisech, v *Květech*, *České včele* a ve *Vlastimilu* a spolu s překlady polských prací je souhrnně uveřejnil ve sbornících *Zrcadlo života*

34 HORÁK, Jiří: Tři čeští spisovatelé v Haliči. Kapitola z dějin českého národopisu, c. d., s. 109–140; MELZER, Miloš – JERÁBEK, Richard [mm+rj]: Zap Karel František Vladislav. In: *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska I. Biografická část*. Praha: Mladá fronta, 2007, s. 260–261.

35 HORÁK, Jiří: Národopis československý. Přehledný nástin. In: *Československá vlastivěda II. Člověk*. Praha: Sfinx, 1933, s. 331.

36 ZAP, Karel V.: Zorian Doluha Chodakowský. *Časopis Českého musea* 16, 1842, s. 234–252.

na východní Evropě I, II (1843).³⁷ Třetí díl s názvem *Cesty a procházky po Halické zemi* (1843)³⁸ obsahuje výsledky Zapových vlastních terénních výzkumů lidového života, zejm. lidové slovesnosti a poměrů sociálních a hospodářských.³⁹ Dílo charakterizuje snaha o kritické, ale nestranné stanovisko k etnickým a hospodářským problémům země.⁴⁰

Karel Fr. V. Zap nebyl jediným autorem, který přibližoval haličské poměry českému čtenáři. Dalším z nich byl Václav Jiří Dunder (1811–1872), rovněž státní úředník, a krátce ve Lvově působil jako učitel hudby Ludvík Ritter z Rittersbergu.⁴¹ Vedle literární produkce polské informovali také o rodící se literatuře ukrajinské (maloruské).

Uvedená fáze zájmu o Halič sice nese rysy dobové idealizace lidového života, na druhé straně vytvářela pramennou základnu národopisu, který se zformoval do podoby samostatné společenskovední disciplíny koncem 19. století.

Příležitostí k osobním kontaktům s představiteli polské i ukrajinské (maloruské) kultury a politiky v Haliči se stal Slovanský sjezd v Praze 1848, kde byla ustavena přímo sekce polsko-rusínská.⁴² Objevila se snaha řešit sociální napětí a konflikty, kterých si byli čeští znalci haličských poměrů vědomi, mezi Poláky tvořícími v Haliči dominantní, panskou elitu a ukrajinskými lidovými vrstvami.⁴³ Znovu se čeští a haličtí poslanci setkali na ústavodárném sněmu v Kroměříži, kde měla být vytvořena ústava přeměňující Rakousko v konstituční monarchii.⁴⁴ Po porážce revoluce v Uhrách a v Itálii byl sněm počátkem března 1849 rozpuštěn a tím období označované jako „jaro národů“ v Rakousku definitivně skončilo. Zrušení poddanství (roboty) změnilo sociální poměry na vesnici a vedlo k uvolnění venkova a k formování národně orientované občanské společnosti. Přineslo modernizaci zemědělského hospodaření a ekonomický rozmach spojený s následnou industrializací.

37 ZAP, Karel Vladislav: *Zrcadlo života na východní Evropě I, II*. Praha: J. B. Calve, 1843.

38 ZAP, Karel Vladislav: *Cesty a procházky po Halické zemi*. Praha: J. B. Calve, 1844. Edice *Zrcadlo života na východní Evropě III*. 2. vyd. 1863.

39 Ukázku ze Zapových *Cest a procházek po Halické zemi* najdeme v antologii GUDOWSKI, Janusz (ed.): *Dawne Pokucie i Huculszczyzna w opisach cudzoziemskich podróżników. Wybór tekstów z lat 1795–1939*, c. d., s. 35–58.

40 Literárně činná byla i Zapova žena Honorata (roz. Wiśniowska), která uveřejnila v *České včele* 1846 příspěvek o Rusínech a v kalendáři *Koleda* na r. 1851 text o idylickém životě Huculů. Viz ŠTĚPÁNOVÁ, Irena: *Obrazy a zrcadla. Etnografika a slavika v díle manželů Zapových. Český lid* 93, 2006, č. 2, s. 137–151.

41 HORÁK, Jiří: *Tři čeští spisovatelé v Haliči. Kapitola z dějin českého národopisu*, c. d., s. 140–154.

42 ŠTAIF, Jiří: *Revoluční léta 1848–1849 a české země*. Praha: Historický ústav ČSAV, 1990.

43 HORÁK, Jiří: *Příspěvek k dějinám vzájemných vztahů česko-ukrajinských. Dílo Františka Řehoře*, c. d., s. 254.

44 URBAN, Otto: *Kroměřížský sněm 1848–1849*. Praha: Argo, 1998; *Kroměřížský sněm 1848–1849 a tradice parlamentarismu ve střední Evropě*. Kroměříž: Katos, 1998.

Národopisná publicistika o Haliči v českých společenských časopisech (Fr. Řehoř)

Uvolnění společenského života v Rakousku po pádu Bachova absolutismu a po vyhlášení konstituční monarchie (1867) vedlo nejen k budování spolkového života, ale také k rozvoji publicistiky a vydávání kulturně společenských časopisů určených pro širší českou veřejnost.⁴⁵ *Slovník naučný* (1860–1874), který redigoval František Ladislav Rieger, politik a jeden z českých národních vůdců, přinesl jako první novodobé české encyklopedické dílo sumu základních informací také k problematice haličské.⁴⁶

Vedle děl vědeckých, jako byly slavistické práce Karla Jaromíra Erbena, věnované tématům mytologickým a pohádkoslovným,⁴⁷ se rozvíjí zmíněná národopisná publicistika, která čtenářsky přijatelnou formou přibližovala kulturní specifika v jednotlivých zemích slovanského světa.⁴⁸ Pro oblast Haliče má zásadní význam národopisné dílo Františka Řehoře (1857–1899), který zde prožil od r. 1876 několik let na pronajatém statku ve Volkově u Lvova, kde hospodařil jeho otec po odchodu z rodných východních Čech. Řehoř poznal celou zemi, vedle lvovské oblasti také Podolí a Pokutí (Pokucie) mezi Dněstrem, Čeremošem a Karpaty, a své příspěvky převážně popularizačního charakteru otiskoval v pražských společenských časopisech *Světozor*, *Zlatá Praha* či *Květy* ale i odborném tisku (*Slovanský sborník*, *Slovanský přehled*). Přináší informace o životě Huculů, ale také dalších etnografických skupin obyvatelstva severovýchodních Karpat, tj. Bojků a Lemků, nebo se tematicky věnuje některému společenskému či uměleckému jevu, výročním a rodinným obyčejům, lidovému kroji a šperkům či pověrečným představám.⁴⁹ Publikoval text věnující se vymezení Huculů,⁵⁰ souhrnné informace obsahuje jeho heslo o Huculech v *Ottově slovníku naučném* (1897),⁵¹ ale ve vydání vlastního souborného díla, opírajícího se o terénní cesty, mu zabránila předčasná smrt. Nezanedbatelné

45 MALACKA, Emil: *Národopisné materiály v českých kulturně-historických časopisech 2. poloviny 19. století. Anotovaná bibliografie*. Brno: Masarykova univerzita, 2009.

46 ZAP, Karel V.: Halič. In: Rieger, František, L. (ed.): *Slovník naučný III*. Praha: I. L. Kober, 1863, s. 586–609.

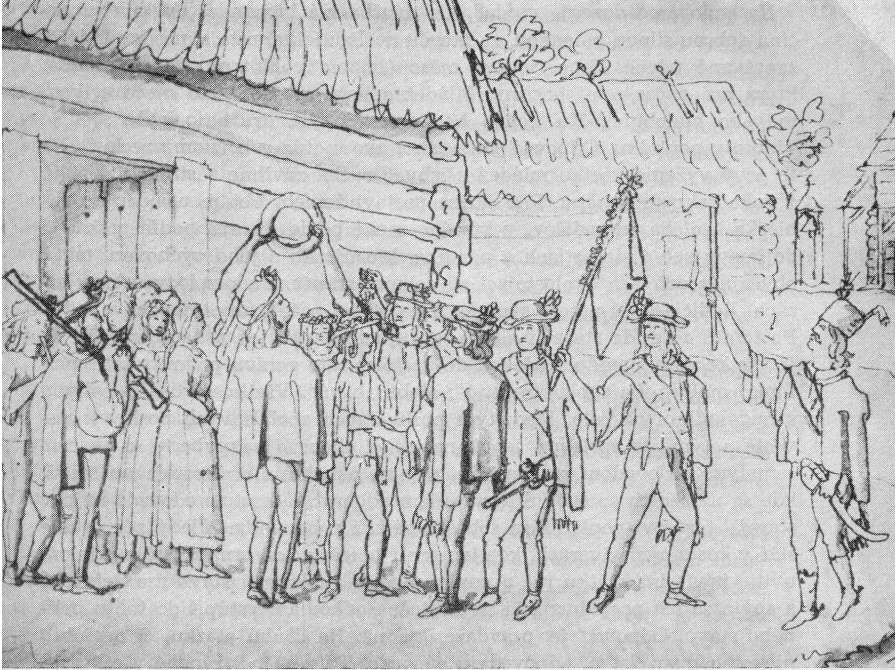
47 ERBEN, Karel Jaromír: *Sto prstonárodních pohádek a pověstí slovanských a nářečních pívodních*. Praha: I. L. Kober, 1865; týž: *Výbrané báje a pověsti národní jiných větví slovanských*. Praha: Spolek pro vydávání laciných knih českých, 1869. Antologii zahrnující Erbenovo mytologické dílo vydali BECHYŇOVÁ, Věnceslava – ČERNÝ, Marcel – KALETA, Petr (eds.): *Slovanské bájesloví. Karel Jaromír Erben*. Praha: Etnologický ústav AV ČR – Slovanský ústav AV ČR, 2009. Viz též HORÁK, Jiří: Lidové podání ukrajinské v díle Jos. Ign. Hanuše a K. J. Erbena. K 50. výročí Erbenovy smrti. *Národopisný věstník československý* 14, 1921, s. 88–96.

48 Viz ZILYNSKYJ, Orest (ed.): *Stopadesát let česko-ukrajinských literárních styků 1814–1964*. Praha: Světovědění, 1968.

49 Viz bibliografie v práci VALÁŠKOVÁ, Naďa: *František Řehoř (1837–1899) a jeho etnografická činnost. S ukázkami článků F. Řehoře z Haliče*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 1999, s. 69–77.

50 ŘEHOŘ, František: Území Huculů. *Slovanský sborník* 3, 1884, s. 290–297, 351–360.

51 ŘEHOŘ, František: Huculové. In: *Ottův slovník naučný* 11. Praha: nákl. J. Ottý, 1897.

Obr. 5. Svatební veselí uherských Rusínů. Zdroj V. Urbancová: *Počátky slovenskej etnografie* (1970).

byly také jeho sběratelské aktivity zaměřené na různorodé artefakty tradiční kultury Haliče.⁵² Řehořovo dílo a význam pro poznání ukrajinské (rusínské) lidové kultury byly kvitovány nejen za jeho poměrně krátkého života a v nekrolozích jak na české, tak na haličské straně nebo ve všech pozdějších lexikografických příručkách literárněhistorických či etnografických.⁵³ U příležitosti stého výročí Řehořova úmrtí byla vydána publikace etnoložky Nadi Valáškové *František Řehoř (1857–1899) a jeho etnografická činnost*, přinášející vedle podrobných biografických dat personální bibliografii a antologii jeho článků z Haliče, publikovaných v *Časopise Musea Království českého*, *Slovanském přehledu*, *Světozoru* a *Zlaté Praze*.⁵⁴ Touto prací došlo ke zhodnocení Řehořovy literární pozůstalosti (uložené v Literárním

52 KALETA, Petr: Fotodokumentace a sběratelství v díle Františka Řehoře. *Slovenský národopis* 51, 2003, s. 235–243.

53 JEŘÁBEK, Richard (jr): Řehoř František. In: *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska I. Biografická část*. Praha: Mladá fronta 2007, s. 190. Viz též VALÁŠKOVÁ, Naďa: Slovanská etnografie a František Řehoř. *Český lid* 77, 1990, č. 2, s. 115–117.

54 VALÁŠKOVÁ, Naďa: *František Řehoř (1837–1899) a jeho etnografická činnost. S ukázkami článků F. Řehoře z Haliče*, c. d., s. 91–165.

Obr. 6. *Tanec kolomyjka*. Dobová rytina z díla O. Kolberga: *Pokucie I–IV*. Kraków (1882–1888).

archivu Památníku národního písemnictví v Praze) a etnografické sbírky (uložené v Národopisném muzeu Národního muzea v Praze).⁵⁵ Na základě spolupráce českých a ukrajinských odborníků byla v roce 2019 v Národopisném muzeu v Praze prezentována Řehořova haličská etnografická sbírka na samostatné výstavě *Stará Ukrajina Františka Řehoře*.

Při hodnocení rozsáhlého díla Františka Řehoře už jeho vrstevníci konstatovali, že se nepokouší o historický rozbor etnografického materiálu, ale zůstává na statickém popisu, protože jeho devízou bylo shromáždění pramenného materiálu terénním výzkumem. Chybělo mu odborné vzdělání, byl nadaný samouk. Svou publikační činností propagoval ukrajinskou lidovou kulturu mezi Čechy, na druhé straně informoval přátele v Haliči o kulturním dění v Praze a v českých zemích.⁵⁶ Nabízí se zde srovnání s polským etnografem Oskarem Kolbergem (1814–1890),⁵⁷ jehož rozsáhlé sběratelské dílo zahrnující celé polské etnické území bylo postupně vydáváno v edici

55 FEDORCHUK, Olena a kol.: Lidová kultura Ukrajinců rakousko-uherské monarchie v etnografické sbírce Františka Řehoře z 80. a 90. let 19. století. *Český lid* 107, 2020, č. 1, s. 70–92.

56 MOLNÁR, Michal: František Řehoř – apoštol česko-rusínskej vzájomnosti. *Slavica Slovaca* 25, 1990, s. 346–353.

57 MILLER, Elżbieta – SKRUKWA, Agata: Henryk Oskar Kolberg (1814–1890). In: *Etnografowie i ludoznawcy polscy. Sylwetki, szkice biograficzne*. Wrocław – Kraków: PTL, 2007, s. 149–155.

Lud. Jego zwyczaje, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusła, zabawy, pieśni, muzyka i tańce. Zahrnuje ve čtyřech dílech také Pokutí (Pokucie) a vedle úvodního popisu lidové kultury (jazyk, oděv, dům, obživa) zahrnuje kalendářní zvyky a obřady, písně a dumky, tance, pověrečné představy a lidovou slovesnost.⁵⁸

V souvislosti s formováním polské národopisné vědy nelze opomenout skutečnost, že ve Lvově byla založena v roce 1895 úsilím Antonyho Kaliny a dalších polských vědců Národopisná společnost (Towarzystwo Ludoznawcze).⁵⁹ Na jejím vzniku a výzkumech se podílel také Franciszek Krček (1869–1916), česko-polský slavista, filolog, folklorista a překladatel, autor díla o haličských velikonočních kraslicích, které vydal na základě svých terénních výzkumů v devadesátých letech 19. století.⁶⁰

Jubilejní výstava 1891 a Národopisná výstava československá 1895

Poslední významná kapitola kontaktů mezi Ukrajinci z Haliče a českými zeměmi spadá do 90. let 19. století a je spojena s velkými výstavami, které proběhly v Praze a demonstrovaly hospodářský, společenský a kulturní vzestup českého národa. Ovšem politická situace Rakousko-Uherska způsobila, že jejich recepce byla diametrálně odlišná. O přípravě Všeobecné zemské jubilejní výstavy v Praze informoval v Haliči František Řehoř a vyzval přátele k její návštěvě.⁶¹ V den otevření výstavy 15. května 1891 se v Praze uskutečnil 1. sjezd slovanského pokrokového studentstva, kterého se aktivně zúčastnila také dvacetiletá delegace ukrajinských studentů z Vídně, Krakova, Lvova a Prahy. Cyklus reportáží o výstavě otiskl Lvovský deník *Dilo* s důrazem na národopisné exponáty soustředěné zejm. v tzv. české chalupě, idealizovaném lidovém obydlí postaveném podle projektu architekta Antonína Wiehla na základě podkladů malíře Jana Prouška z oblasti Pojizeří.⁶²

Reportáže vzbudily zájem o pražskou Jubilejní výstavu do té míry, že 17. července 1891 do Prahy odcestovala početná skupina Ukrajinců ze všech oblastí Haliče a Bukoviny, jejímž jádrem byl mužský pěvecký sbor *Bojan* ze Lvova. Zájezd do Prahy se stal přímo manifestací česko-ukrajinského přátelství. Po návštěvě rodného kraje Fr. Řehoře (Hradec Králové, Stěžery, Nechanice) skupina pokračovala do Prahy, kde ji uvítali představitelé kulturního života. Slavnostně přijata byla delegace také na Jubilejní výstavě, kde soubor *Bojan* vystoupil v improvizovaném

58 KOLBERG, Oskar: *Pokucie I–IV*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński, 1882–1888. 2. vyd., svazek 29–32, 1962–1963.

59 MICHALSKA, Małgorzata: Jubileum 125. výročí založení Polské národopisné společnosti [Polskie Towarzystwo Ludoznawcze]. *Národopisný věstník* 37 (79), 2020, č. 1, s. 30–42.

60 KRČEK, Franciszek: *Pisanki w Galicyi III*. Lwów: Towarzystwo Ludoznawcze, 1898.

61 MUŠINKA, Mikuláš: Vplyv pražských národopisných výstav na rozvoj ukrajinského národopisu. In: *Město: prostor, lidé, slavnosti*. Uherské Hradiště: Slovákcké muzeum, 1990, s. 297.

62 *Jubilejní výstava zemská království Českého v Praze 1891*. Praha: F. Šimáček, 1894, s. 737–745.

Rusini z okolí Kolomyje.

(Fotografie Jal. Dutkiewiczze v Kolomyji. — Ilustrace ke článku Fr. Řehoře: Z cest po hališské Rusi.)

Obr. 7. Rusini. Ilustrace k článku Fr. Řehoře ve Světozoru 1894.

kteřý vydal v pětisvazkovém díle *Huculščyna* (1899–1908) a jako člen přípravného výboru hališské „Zemské výstavy“ ve Lvově se mu podařilo prosadit myšlenku, aby na výstavě byl národopisný pavilon, jehož exponáty by dokumentovaly lidovou kulturu od Bukoviny až po Krakov, stejně jako šest rolnických usedlostí a huculský kostelík. Zemská výstava ve Lvově byla otevřena 1895 a představovala vyvrcholení národopisné činnosti, ale oficiální delegace z Čech do Lvova nepřijela. Důvody byly politické: v roce 1893 haličští poslanci v říšské radě hlasovali pro zavedení stanného práva v Praze a okolních okresech.⁶⁶ České instituce včetně tisku bojkotovaly Lvovskou výstavu, stejně jako Halič odpověděla bojkotem Národopisné výstavy československé v Praze. Pokud se návštěva z ukrajinské strany uskutečnila, měla neoficiální, osobní charakter.

programu. O návštěvě informovaly Národní listy: „Byl to akt slovanské vzájemné lásky...“⁶³ Nejmhutnější manifestací česko-ukrajinského přátelství bylo „Slavnostní představení na počest Rusinů“, které se uskutečnilo v Národním divadle za účasti zástupců českého kulturního a politického života. Jádrem tvořilo vystoupení pěveckého sboru Bojan. Podrobné zprávy o koncertě přinesly všechny pražské deníky, které konstatovaly: „Rusini mají přehojný poklad národní hudby.“⁶⁴ Návštěva v Náprstkově muzeu, kde předali jako dar ukázky huculského lidového umění, inspirovala k založení obdobné instituce v jejich domovině.

Pozornost návštěvě Ukrajinců (Rusinů) věnovaly nejen české deníky, ale také haličské. Volodymyr O. Šucevyč (1849–1915),⁶⁵ jeden z vůdců pražské výpravy, se pod jejím vlivem začal intenzivně zajímat o domácí folkloristický a etnografický materiál,

63 Rusové z Haliče a Bukoviny na výstavě. *Národní listy* 31, 1891, č. 199, s. 6.

64 *Hlas národa* 1891, č. 200, s. 3.

65 KALETA, Petr: Volodymyr Šucevyč. *Národopisná revue* 9, 1999, č. 2, s. 112–114.

66 BROUČEK, Stanislav: *České národopisné hnutí na konci 19. století*. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV, 1979.

V červenci 1895 navštívil pražskou Národopisnou výstavu přední ukrajinský folklorista a básník Ivan J. Franko (1856–1916).⁶⁷ Za zásluhy o rozvoj národopisné vědy obdržel od výboru výstavy čestný diplom.⁶⁸ O jeho návštěvě referoval časopis *Kurjer Lwowski*. Ivan J. Franko se stal členem Národopisné společnosti československé a podle jejího vzoru založil Národopisnou sekci při Ševčenkově vědecké společnosti ve Lvově. Jejími členy a spolupracovníky se stali přední čeští vědci, jako Jiří Polívka, Čeněk Zibrť a Lubor Niederle. Národopisná výstava čsl. tak podnítila rozvoj ukrajinské etnografie a folkloristiky, jejímiž představiteli se vedle Ivana Franka stávají Volodymyr Hnaťuk (1871–1926)⁶⁹ a Mychajlo Hruševskij (1866–1934).⁷⁰

První světová válka, rozpad Rakouska-Uherska a vznik nástupnických států ukončily proud národopisné publicistiky o Haliči určené českému čtenáři. Historická Halič byla nejdříve rozdělena na etnickém principu mezi Polsko a Ukrajinu, ale od r. 1922 se celé území stává součástí Polska, v němž se tak ocitla početná ukrajinská minorita. Vzhledem k tomu, že součástí Československa se stává Podkarpatská Rus, je zde etnografický a folkloristický výzkum prováděn nejen českými badateli v rámci Sboru pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi.⁷¹ Navazují tak na tradici národopisného bádání, na jejímž počátku stál osvícenský zájem o člověka a jeho kulturu nebo myšlenka slovanské vzájemnosti. Plánovitý a intenzivní výzkum podnítily výstavy v 90. letech 19. století vedoucí k zformování národopisu jako samostatné vědní disciplíny.

Literatura

- BROUČEK, Stanislav: *České národopisné hnutí na konci 19. století*. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV, 1979.
- DANIŠ, Miroslav – NEVRLÝ, Mikuláš: *Ivan Franko. Život a dielo*. Prešov: M. Vaško, 2009.
- DĚDOVSKÝ, Daniel: Geneze raných etnologických teorií a metod. *Národopisný věstník* 38 (80), 2021, č. 2, s. 5–30.

67 DANIŠ, Miroslav – NEVRLÝ, Mikuláš: *Ivan Franko. Život a dielo*. Prešov: M. Vaško, 2009.

68 *Národopisná výstava československá v Praze 1895*. Praha: J. Otto, 1897.

69 Volodymyr Hnaťuk (1871–1926), ukrajinský folklorista, sběratel, editor ukrajinského folkloru, člen akademie věd, vědeckých společností a také od r. 1905 Národopisné společnosti československé. Jako student 1886 navštívil ruské vesnice v župách Zemplín, Šariš a Spiš a sběry publikoval jako *Etnografické materiály z Uhorskej Rusi I–IV* (1897–1911) a v dalších dílech. MUŠINKA, Mikoláš: Volodymyr Hnaťuk a Čechy. Příspěvek k ukrajinsko-českým kulturním stykům. *Český lid* 55, 1968, č. 2–3, s. 188–192.

70 Mychajlo Hruševskij (1866–1934), ukrajinský historik, publicista a politik, v letech 1894–1914 profesorem Lvovské univerzity, kde spolupracoval na *Dějínách Ukrajinské Rusi / Історія Україну-Руси* (1898–1937), od roku 1914 čestný člen České akademie věd a umění. Po první světové válce představitel Ukrajinské lidové republiky.

71 HÚSEK, Jan: *Národopisná hranice mezi Slováky a Karpatorusy*. Bratislava: Prúdy, 1925; VÁLKA, Miroslav: Výzkum Podkarpatské Rusi ze strany československých etnografů (1918–1938). *Folia ethnographica* 53, 2019, č. 1, s. 27–38.

- DEM'IAN, Hryhorij: *Ivan Vahylevyč – istoryk i narodoznavets'*. Kyiv: Nauk. dumka, 1993.
- FEDORCHUK, Olena a kol.: Lidová kultura Ukrajinců rakousko-uherské monarchie v etnografické sbírce Františka Řehoře z 80. a 90. let 19. století. *Český lid* 107, 2020, č. 1, s. 70–92.
- FISCHER, Adam: *Rusini. Zarys etnografij Rusi*. Lwów: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1928.
- GUROWSKI, Janusz (ed.): *Dawne Pokucie i Huculszczyzna w opisach cudzoziemskich podróżników. Wybór tekstów z lat 1795–1939*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Dialog, 2001.
- HACQUET, Balthasar: *Hacquet's neueste physikalisch-politische Reisen in den Jahren 1791. 92. und 93. durch die Dacischen und Sarmatischen oder Nördlichen Karpathen*. Nürnberg: Verlag der Raspeschen Buchhandlung, 1794.
- HERDER, Johann Gottfried: *Vývoj lidskosti*. Praha: Jan Laichter, 1941. Předmluva A. Pražák.
- HONZÁK, František a kol.: *Evropa v proměnách staletí*. Praha: Libri, 2001.
- HORÁK, Jiří: Maloruské písně ve sbírce Čelakovského. *Národopisný věstník československý* 9, 1915, s. 121–128.
- HORÁK, Jiří: Tři čeští spisovatelé v Haliči. Kapitola z dějin českého národopisu. *Národopisný věstník československý* 10, 1915, s. 101–156.
- HORÁK, Jiří: Lidové podání ukrajinské v díle Jos. Ign. Hanuše a K. J. Erbeny. K 50. výročí Erbenovy smrti. *Národopisný věstník československý* 14, 1921, s. 88–96.
- HORÁK, Jiří: Národopis československý. Přehledný nástin. In: *Československá vlastivěda II. Člověk*. Praha: Sfinx, 1933, s. 305–472.
- HORÁK, Jiří: Příspěvek k dějinám vzájemných vztahů česko-ukrajinských. Dílo Františka Řehoře. *Český lid* 41, 1954, s. 254–258.
- HROCH, Miroslav: *Národy nejsou dílem náhody. Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009.
- HÚSEK, Jan: *Národopisná hranice mezi Slováký a Karpatorusy*. Bratislava: Prúdy, 1925.
- JEŘÁBEK, Richard (ed.): *Počátky národopisu na Moravě. Antologie prací z let 1786–1884 / Anfänge der Volkskunde in Mähren. Anthologie der Arbeiten aus den Jahren 1786–1884*. Strážnice: Ústav lidové kultury, 1997.
- JEŘÁBEK, Richard – BROUČEK, Stanislav (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska I. Biografická část*. Praha: Mladá fronta, 2007.
- KALETA, Petr: Volodymyr Šucevyč. *Národopisná revue* 9, 1999, č. 2, s. 112–114.
- KALETA, Petr: Fotodokumentace a sběratelství v díle Františka Řehoře. *Slovenský národopis* 51, 2003, s. 235–243.
- KALETA, Petr: *Cesta do Haliče. František Řehoř a poznání života východní Haliče ve druhé polovině 19. století*. Olomouc: Votobia, 2004.

- KOLBERG, Oskar: *Pokucie I–IV*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński, 1882–1888. 2. vyd., svazek 29–32, 1962–1963.
- KRČEK, Franciszek: *Pisanki w Galicyi III*. Lwów: Towarzystwo Ludoznawcze, 1898. *Kroměřížský sněm 1848–1849 a tradice parlamentarismu ve střední Evropě*. Kroměříž: Katos, 1998.
- MALACKA, Emil: *Národopisné materiály v českých kulturně-historických časopisech 2. poloviny 19. století. Anotovaná bibliografie*. Brno: Masarykova univerzita, 2009.
- MARK, Rudolf A.: *Galizien unter österreichischer Herrschaft. Verwaltung-Kirche-Bevölkerung*. Marburg: Herder-Institut, 1994.
- MARKOV, Josef: K počátkům slovanského národopisu. Baltazar Hacquet a osudy jeho národopisné práce (K 150. výročí úmrtí). *Český lid* 52, 1965, č. 6, s. 346–351.
- MARKOV, Jozef: K dejinám národopisu Zakarpatskej Ukrajiny (Fogorošij-Berežanin, Čaplovič, Miklošík). *Československá etnografie* 10, 1962, č. 1, s. 66–80.
- MAURER, Joanna: Druhý život „pařenic“. K fenoménu popularity a univerzálního využívání šňůrování tradičních mužských kalhot v oblasti polských Karpat. *Národopisný věstník* 36 (78), 2019, č. 1, s. 67–82.
- MOLNÁR, Michal: František Řehoř – apoštol česko-rusínskej vzájomnosti. O rozvoji, stave a perspektivách výskumu Řehořovej pozostalosti. *Slavica Slovaca* 25, 1990, č. 4, s. 346–353.
- MUŠINKA, Mikuláš: Volodymyr Hnat'uk a Čechy. Příspěvek k ukrajinsko-českým kulturním stykům. *Český lid* 55, 1968, č. 2–3, s. 188–192.
- MUŠINKA, Mikuláš: Vplyv pražských národopisných výstav na rozvoj ukrajinského národopisu. In: *Město: prostor, lidé, slavnosti*. Uherské Hradiště: Slovácké muzeum, 1990, s. 297–303.
- NIEDERLE, Lubor: *Slovanský svět. Zeměpisný a statistický obraz současného Slovanstva*. Praha: nákl. J. Laichtera, 1909.
- Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild 19. Galizien*. Wien: K.K. Hof- und Staatsdruckerei, 1898.
- ŠAFAŘÍK, Pavel J.: *Slowanský národopis*. Praha: nákl. vlast., 1842; Praha ČSAV, 1955⁴. K vydání připravila H. Hynková.
- ŠTAIF, Jiří: *Revoluční léta 1848–1849 a české země*. Praha: Historický ústav ČSAV, 1990.
- ŠTĚPÁNOVÁ, Irena: Obrazy a zrcadla. Etnografika a slavika v díle manželů Zapových. *Český lid* 93, 2006, č. 2, s. 137–151.
- URBAN, Otto: *Kroměřížský sněm 1848–1849*. Praha: Argo, 1998.
- URBANCOVÁ, Viera: *Počiatky slovenskej etnografie*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1970.

- VALÁŠKOVÁ, Naďa: *František Řehoř (1837–1899) a jeho etnografická činnost. S ukázkami článků F. Řehoře z Haliče*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 1999.
- VALÁŠKOVÁ, Naďa: Slovanská etnografie a František Řehoř. *Český lid* 77, 1990, č. 2, s. 115–117.
- VALÁŠKOVÁ, Naďa: Etnografické poznatky z Královéhradecka a Češi v Haliči. *Český lid* 87, 2000, č. 2, s. 155–168.
- VÁLKA, Miroslav: Haná v díle Balthasara Hacqueta. Příspěvek k etnografii Moravy v 18. století. In: Rusek, Halina (ed.): *Etnologiczne i antropologiczne obszary świata – konteksty i interpretace. Prace ofiarowane Profesorowi Zygmuntowi Kłodnickiemu w 70. rocznicę urodzin*. Cieszyn – Katowice: Uniwersytet Śląski, 2011, s. 75–84.
- VÁLKA, Miroslav: Výzkum Podkarpatské Rusi ze strany československých etnografů (1918–1938). *Folia ethnographica* 53, 2019, č. 1, s. 27–38.
- ZILYNSKYJ, Orest (ed.): *Stopadesát let česko-ukrajinských literárních styků 1814–1964*. Praha: Svět sovětů, 1968.

Summary

Folk Culture of Galicia in the Works of Czech Ethnographers and Publicists of the 19th Century. A Contribution to Czech-Ukrainian Cultural Contacts

After the First Partition of Poland, another crown land - Galicia (German: Galizien, Polish: Galicja, Ukrainian: Halychyna) was incorporated into the Austrian Empire; it covered current south-Polish and western-Ukrainian territories north of the Carpathians in the basin of the Vistula to Upper Dniester and Prut. Galicia featured not only a variety of ethnic groups living in it (Polish, Ukrainians, Jews, Germans, Armenians, etc.), but also a diversity in religions. The above-mentioned ethnic and religious differences were reflected in the cultural sphere whose richness of expressions drew attention of the first collectors of folk traditions among domestic authors and foreign researchers, whereby Balthasar Hacquet (1739–1815) can be mentioned as the first of them. The interest of researchers whose attention was directed rather to the National Revival and who saw in the folk culture the roots of national self-identity was based on different ideological premises. It was Pavel Josef Šafařík (1795–1861) who became the representative of Slavic ethnography and who - in cooperation with the Ukrainian (Malorossian) scholars Ivan D. Vahylevych and Jakov Holovacki - offered knowledge about Ukrainian (Ruthenian) culture in eastern Galicia. Karel František Vladislav Zap (1812–1871) was among significant Czech experts in Galicia; as a public servant he lived in Lviv at the turn of the 1830s and 1840s. His work features an effort for a critical but unbiased attitude to ethnical and economic problems of the country. The freer social life in Austria after the

fall of Bach's absolutism lead to the development of journalism. The ethnographic work of František Řehoř (1857–1899), who spent several years in the region, is of essential importance for Galicia. He published his essays, mostly of a popularizing nature, in Prague social and professional journals. His strengths included gathering of source material through field research, and collecting activities. The last important chapter of contact between Ukrainians from Galicia and the Czech lands dates back to the 1890s; it is connected with large exhibitions held in Prague and Lviv. However, the political situation in the Austro-Hungarian Empire caused their reception to be diametrically opposed. World War I, the dissolution of Austria-Hungary and the formation of the successor states ended the flow of ethnographic journalism on Galicia for the Czech reader; the Czech-Ukrainian contacts continued, however, on a different basis.

Key words

Folk culture – Galicia – 19th century – ethnology – Czech-Ukrainian relations

Veselka v Šumici. Komunitní aktivita zanikajícího světa české enklávy (část 1)¹

Doc. PhDr. Petr Lozoviuk, Ph.D.

Katedra antropologie Filozofické fakulty Západočeské univerzity, Sedláčkova 15,
306 14 PLZEŇ
lozoviuk@ksa.zcu.cz

Etnické enklávy jako předmět etnologického studia

Tzv. krajané,² tedy mimo vlastní etnické území žijící příslušníci určitého národa, představovali a dodnes mnohdy představují v rámci řady evropských etnologických tradic významný předmět odborného zájmu. I když počátky tohoto tematického zaměření sahají až do poloviny 19. století,³ je vhodné akademický rozvoj výzkumu etnických enkláv a jazykových ostrovů spojovat zejména s meziválečným obdobím. V celoevropském měřítku jimi zvláště proslula německojazyčná etnologická tradice (Volkskunde). Byli to právě němečtí etnografové, lingvisté, demografové a (antropo)geografové, kteří se již ve 20. letech 20. století pokoušeli nabídnout teoretické a metodologické nástroje, jež by umožnily prostřednictvím komplexní analýzy překonat deskriptivní postižení kulturních a historických reálií nejrůznějších etnických enkláv. Kromě několika rozsáhlých badatelských projektů⁴ představovala důležitý počín tímto směrem monografie německého historika a etnografa Waltera Kuhna.⁵ Tato ve své době velmi vlivná práce měla za cíl upevnit teoretické a metodologické

- 1 Studie byla napsána v rámci řešení projektu SGS-2021-012. Druhá část studie bude uveřejněna v Národopisném věstníku 39 (81), 2022, č. 2.
- 2 K metaúrovňové diskuzi nad konceptualizací pojmu „český krajan“ v domácí etnografické tradici srov. LOZOVIUK, Petr: Němečtí vystěhovalci z českých zemí a jejich jazykové ostrovy v jihovýchodní Evropě. In: Brouček, Stanislav (ed.): *Češi v cizině 10*. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR, 1998, s. 39–87; JIRKA, Luděk: *Migrace za lepším životem. Etnická návratová migrace ze západní Ukrajiny. Sounáležitost s ukrajinským národem a „vytváření“ krajanů*. Praha: FHS UK, 2018; PAVLÁSEK, Michal: *Z Moravy až do Velikého Srediště. Etnografické podobenství o zapomenuté náboženské komunitě*. Brno: CDK, 2020.
- 3 Srov. SCHOTT, Albert: *Die deutschen Kolonien in Piemont. Ihr Land, ihre Mundart und Herkunft. Ein Beitrag zur Geschichte der Alpen*. Stuttgart – Tübingen: J. G. Cotta'scher Verlag, 1842. Mezi průkopnické práce na tomto poli patří i monografie pozdějšího profesora pražské Německé univerzity A. Hauffena věnovaná kočevskému jazykovému ostrovu, srov. HAUFFEN, Adolf: *Die deutsche Sprachinsel Gottschee*. Graz: Styria, 1895.
- 4 Mezi nejznámější patřil projekt německého etnografického atlasu (*Atlas der deutschen Volkskunde*) a dále vydání několikavazkové, byť nedokončené, monumentální encyklopedie *Handwörterbuch des Grenz- und Auslandsdeutschtums*.
- 5 KUHN, Walter: *Deutsche Sprachinsel-Forschung. Geschichte, Aufgaben, Verfahren*. Plauen i. V.: Günther Wolff, 1934.

základy tzv. vědy o jazykových ostrovech (Sprachinselforschung) a napomoci etablovat ji jako zvláštní etnografickou subdisciplínu (Sprachinselvolkskunde).⁶

Za lingvistickým a etnografickým zájmem o národnostní enklávy stálo axiomatické přesvědčení, že v situaci jazykového ostrova lze přehledně a ve zhuštěné podobě pozorovat a studovat archaické společenské jevy,⁷ což bylo v původní vlasti předků kolonistů považováno za již nemožné. Německy mluvící menšiny byly vnímány jako příklad původního německého způsobu života, který nebyl ovlivněn industrializací a urbanizací nebo jimi byl ovlivněn jen nepatrně. Vybrané lokality obydlené potomky kolonistů ze středozápadní Evropy hovořících německými dialekty byly proto považovány nejen za národnostní „oázy“ v moři cizorodého etnického žvilvu, ale i za jakési „kulturní konzervy“. Z tohoto důvodu byly za vhodný předmět národopisného studia shledávány mizející formy staré tradice, k jejichž popisu docházelo v prostředí relativně přehledných, především vesnických společností. Percepce etnické enklávy jako jakéhosi kulturního rezidua bylo do určité míry vlastní i českému národopisu a pozdější etnografii, v jejímž rámci byla reflexi krajanských komunit taktéž věnována relativně velká pozornost. Stačí připomenout jeden z prvních publikovaných terénních textů pozdějšího nestora české a srovnávací etnografie Karla Chotka⁸ či rozsáhlou vědeckou a organizační aktivitu Jana Auerhana z první třetiny 20. století.⁹ Podobně jako v zahraničí byl i v českém prostředí prováděn popis enklávních pospolitostí pod premisou jejich skutečné či zdánlivé izolovanosti a tradičnosti. Byly to právě tyto rysy enklávního prostředí, které byly s oblibou staženy do popředí odborného zájmu, neboť s nimi byla spojována jejich „českosť“.

Variace takového způsobu uvažování lze vysledovat u řady domácích etnografů, včetně autorů studií věnovaných jedné z nejpobulárnějších českých etnojazykových enkláv – několika vesnicím v rumunské části Banátu.¹⁰ Jak je obecně známo, česká komunita žije v Rumunsku v jižní části dřívější rakouské (korunní) země Banát v šesti původně rye českých vesnicích a několika dalších banátských obcích

6 Pro úplnost je třeba zmínit, že za inovativní příspěvek k této problematice lze označit i rozsáhlou studii dalšího pražského profesora etnografie na Německé univerzitě v Praze G. Jungbauera, srov. JUNGBAUER, Gustav: Sprachinselvolkskunde. *Sudetendeutsche Zeitschrift für Volkskunde* 3, 1930, s. 143–150, 196–204, 244–256.

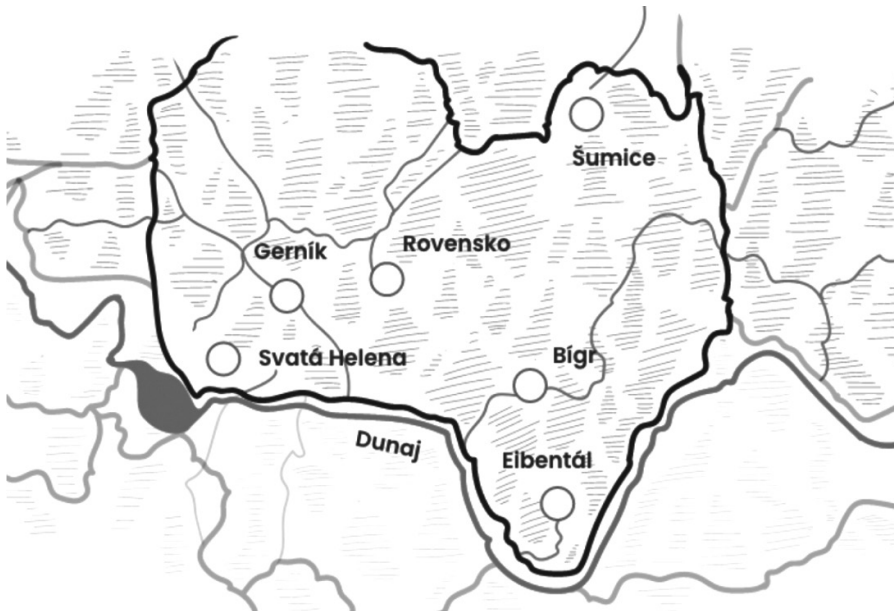
7 JUNGBAUER, Gustav: Die deutsche Volkskunde in der Tschechoslowakei. In: Brandsch, Gottlieb a kol.: *Deutsche Volkskunde im ausserdeutschen Osten*. Berlin – Leipzig: W. de Gruyter & co., 1930, s. 21.

8 Srov. CHOTEK, Karel: Čechové na Kavkaze. Vzpomínka z cest. *Národopisný věstník československý* 5, 1910, s. 201–205.

9 Přehledně ke studiu českých enkláv srov. NEŠPOR, Zdeněk R.: České migrace 19. a 20. století a jejich dosavadní studium. *Soudobé dějiny* 12, 2005, s. 245–284.

10 Oblast dnešního Banátu byla k Rakousku připojena v letech 1778–1779, mezi léty 1849–1867 byla považována za samostatnou rakouskou korunní zemi, ale po rakousko-uherském vyrovnání se Banát stal přímou součástí Uher.

a městech, zde ovšem v menšinovém, postavení.¹¹ K původním českým osadám patří obce Svatá Helena, (Sfinta Elena), Gerník (Gîrnic), Rovensko (Ravensca), Bigř (Bigăr), Eibentál (Eibenthal) a Šumice (Șumița). Malebnost, specifická „českost“, „věrnost“ zděděným tradicím a „původnost“ etnické kultury těchto osad byly cenné mnohými návštěvníky a přispěly k amatérsky etnografizujícímu i odbornému zájmu o tyto lokality. Pro ilustraci tenoru převažujícího v sekundárních etnologických textech věnovaných obyvatelům českého banátského ostrůvku budiž uvedeno několik následujících signifikantních názorů.

Obr. 1. Schematická mapka českých vesnic v jižní části rumunského Banátu.¹²

Ivan Daneš vyjádřil kupříkladu počátkem 80. let minulého století názor, že *„česká národnostní menšina v rumunském Banátě, vzniklá jako malá, avšak poměrně kompaktní skupina, vzdálená stovky kilometrů od svého národa, si uchovala i po více než sto padesáti letech většinu znaků české tradiční hmotné a duchovní kultury. Protože žila téměř po celou dobu odloučeně od svého mateřského národa a neprodělala s ním jeho historické osudy včetně vrcholné fáze národního obrození,*

11 Méně výrazné české osídlení zasahovalo i do nížinaté oblasti Banátu, včetně jeho srbské části.

12 Převzato z internetových stránek „Banát“, dostupné z: <https://www.banat.cz/> (cit. 3. 12. 2021).

vytvořili si její příslušníci zvláštní vztah ke své objektivní realitě“.¹³ Česká etnografka Milena Secká, která zasvětila studiu banátských Čechů značnou část svých tvůrčích aktivit, koncem 80. let referovala: „*Stopadesátiletý vývoj malé české skupiny v jinoetnickém prostředí příliš nezasáhl její obřadní kulturu, která se v českých zemích v této podobě již nedochovala. Odlišnost jazyková, kulturní i náboženská a geografická izolovanost znamenaly zprvu přirozenou a později i uměle udržovanou hráz proti maďarizaci a romanizaci*“.¹⁴ Rakouský slavista Gero Fischer informoval počátkem nultých let českou odbornou veřejnost, že „*způsob života v těchto vesnicích představuje sám o sobě určitou atraktivitu, která spočívá v tom, že tam můžeme hledat a najít odraz minulosti a svých předků. [...] české enklávy [...] jsou zrcadlem minulosti, vidíme tam život, jaký asi byl u nás před (půl) stoletím, jsou tam ještě živé zvyky a obyčeje, které ve střední Evropě už vymizely*“.¹⁵

Tyto a obdobné výpovědi by bylo možné označit z hlediska poválečného vývoje evropské etnologie (Ethnologia Europaea), v němž převážila tendence interpretovat jazykové enklávy spíše než jako etnické „ostrovky“, jako kontaktní zóny dvou nebo více etnických skupin, za poněkud jednostranné. Poválečnou evropskou etnologií byla spíše než archaičnost a tradičnost vyzvedáván význam mezietnického aspektu v každodenním životě obyvatel etnických enkláv. Nejsystematičtěji se tak stalo v rámci studia tzv. interetnických vztahů, jehož ústřední představitelkou byla německá etnoložka Ingeborg Weber-Kellermann.¹⁶ Byla to právě Weber-Kellermann, která sama původně ještě vycházejíc z tradice „Sprachinselveolkskunde“ se svým dílem rozhodla „odetnizovat“ a „odromantizovat“ předválečnou etnografii jazykových ostrovů.¹⁷ Udala tak nový směr, kterým se v německé etnologii dále ubíralo studium jazykově smíšených oblastí,¹⁸ jež následně přerostl do studia široce pojímaných

13 DANEŠ, Ivan: Příspěvek k otázce adaptace a asimilace Čechů v rumunském Banátu (Na základě výzkumů z let 1979–1980). *Český lid* 69, 1982, s. 53.

14 SECKÁ, Milena: Poválečné změny ve svatebním obřadu u Čechů v rumunském Banátě a u reemigrantů na Chebsku a Znojemsku. *Český lid* 75, 1988, s. 165.

15 FISCHER, Gero: Úvahy nad agroturistikou. Šance pro České vesnice v rumunském Banátu? *Národopisná revue* 11, 2001, s. 202.

16 Srov. WEBER-KELLERMANN, Ingeborg: Zur Frage der interethnischen Beziehungen in der Sprachinselveolkskunde. *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde* 62, 1959, s. 19–47. I. Weber-Kellermann lze do určité míry označit za začku a zpočátku nadšenou obdivovatelku W. Kuhna, to ji ovšem později nezabránilo v tom, aby značnou část své kritiky předválečné „Sprachinselveolkskunde“ projektovala právě na dílo svého dřívějšího mentora.

17 Srov. WEBER-KELLERMANN, Ingeborg: Zur Frage der interethnischen Beziehungen in der Sprachinselveolkskunde, c. d. Od tohoto programatického vystoupení lze datovat počátek masivní kritiky, kterou „Sprachinselveolkskunde“ od německých kolegů sklízela a její nahrazování přístupy studia tzv. interetnicity. Budiž jen na okraj poznamenáno, že tato kritika nezastře dobu svého vzniku – bouřlivá 60. léta 20. století – což i do jisté míry vysvětluje její mnohdy zřetelnou ideologickou předpojatost.

18 Srov. WEBER-KELLERMANN, Ingeborg: Probleme interethnischer Forschungen in Südosteuropa. *Ethnologia Europaea* 1, 1967, s. 218–231.

etnických procesů (Interethnik¹⁹) a následně mezikulturní komunikace. Přesto se zdá být evidentní, že česká jazyková enkláva v Banátu představovala ještě počátkem 90. let 20. století patrně jediný český skutečný „jazykový ostrov“, tak jak si ho ve výše zmiňovaném duchu představovala tradiční středoevropská etnografie.

V centru zájmu tohoto textu bude stát pouze jedna z českých vesnic rumunského Banátu. Jedná se o Šumici, jejíž historickokulturní realie budou představeny z pozice svatebního obřadu, jehož byl autor textu před více než třiceti lety přímým účastníkem. Tento obřad, jak bude níže argumentováno, byl v řadě ohledů v Banátu výjimečný, podobně jako bylo výjimečné postavení sledované vsi v kontextu dalších zdejších českých obcí. Z důvodu patřičného ukotvení sledované problematiky bude vedle demografického vývoje vsi pojednán etnografický zájem o banátské Čechy s důrazem na jejich svatební obřad. Vlastní těžiště studie pak spočívá v komentovaném popisu a dílčí interpretaci zaznamenané komunitní aktivity.

Zvláštnosti Šumice v kontextu českého Banátu

Šumice byla založena v roce 1827 výhradně českými migranty v prostoru tzv. vojenské hranice (*Militärgrenze*, *vojna krajina*)²⁰ jako hraničářská kolonie na severovýchodním okraji masivu Almăjului. Mnohé osobitosti této vsi souvisejí již s její geografickou polohou, projevují se ale i v oblasti jazyka, materiální kultury (architektura) a jak bude naznačeno prostřednictvím svatebního obřadu i v kultuře duchovní. Šumice byla a doposud je vnějšími návštěvníky s oblibou označována jako „nejodlehlejší česká vesnice“ v Banátu,²¹ „ostrůvek pravých Čechů“, „vesnice, která je ještě echt“ či jako „vesnice, která je zapadlá i vůči zapadlému zbytku českého ostrůvku v Rumunsku“.²² Pro příchozího z ČR byla Šumice ještě před několika desetiletími mezi českými vesnicemi nejhůře dostupná. Do nejbližší české obce, Rovenska, mají Šumičtí asi 13 hodin pěšky. Cesta přitom vede horskou krajinou, pokrytou hustými lesy, v nichž žije nejen dravá zvěř (medvědi, vlci), ale pro člověka zejména nebezpeční polodivocí psi, jejichž smečky nejednou zaútočily na mnohé průchozí.²³ Relativní izolovanost šumických Čechů od jiných českých sídel ilustruje informace z literatury vážící se k roku 2008, podle níž „většina obyvatel nikdy nenavštívila víc jak jednu českou vesnici v Banátu, nejčastěji se jednalo o Rovensko,

19 Interetnický výzkum v pojetí německé etnologie zkoumá fenomény kulturní výměny a vzájemných vztahů mezi příslušníky národů, které se nacházejí v přímém kontaktu.

20 K významu tzv. vojenské hranice např. ROTHENBERG, Gunther: *Die österreichische Militärgrenze in Kroatien 1522–1881*. Wien – München: Verl. Herold, 1970; GRÄF, Rudolf: Die wirtschaftliche und soziale Auswirkung der Organisation der Banater Militärgrenze im ländlichen und urbanen Raum. *Romanian journal of population studies* 5, 2011, s. 31–48.

21 Dostupné z: <https://www.facebook.com/festivalbanat/posts/2104909172904170/> (cit. 16. 2. 2022).

22 Dostupné z: <https://dvojka.rozhlas.cz/za-25-let-se-tu-pocet-obyvatele-scvrkl-z-600-na-62-sumice-posledni-ostruvek-7456655> (cit. 16. 2. 2022).

23 Sám jsem byl svědkem takového nečekaného útoku při cestě z Gerniku do Rovenska.

Obr. 2. Satelitní snímek Šumice. Převzato z Google maps.

*... které je nejbliž, přesto cesta ani tam není jednoduchá*²⁴ Z hlediska dopravního spojení je Šumice orientovaná na severovýchod, vykazuje tedy spádovost k rumunským sídlům. Nejbližší železniční stanice je od vesnice vzdálená 20 km, nejbližší autobusová zastávka 7 km. Obec leží přibližně ve výšce 600 m n.m.²⁵ „Špatná dostupnost a vzdálenost od ostatních (českých) vesniček Banátu“ dělá Šumici nejen „výjimečnou“, nese s sebou i efekt, že vesnice není v takové míře „poznamenána dychtivými turisty“ (viz níže), jako je tomu u jiných českých vesnic.²⁶

Další šumické specifikum spočívá v jejím prostorovém rozložení. Jako jediná z šesti českých obcí disponuje návěsním prostorem větvenového tvaru, kterým protéká menší potok, kolem něhož je soustředěna zástavba. Díky tomuto rozpoložení vesnice působí relativně kompaktním dojmem. Není bez zajímavosti, že celková prostorová semknutost téměř všech budov kolem ústředního veřejného prostranství

24 KOKAISL, Petr a kol.: *Krajané. Po stopách Čechů ve východní Evropě*. Praha: Za hranice – Společnost pro rozvojovou spolupráci, 2009, s. 55.

25 Dostupné z: https://www.banat.cz/ceske_vesnice.htm (cit. 18. 1. 2022).

26 KOKAISL, Petr a kol.: *Krajané. Po stopách Čechů ve východní Evropě*, c. d., s. 58.

představovala velmi vhodnou kulisu pro níže popisovanou komunitní aktivitu. Návesní frontu, která je sama o sobě v českém Banátu neobvyklá, tvoří z rozhodně většiny vzájemně těsně přiléhající bočně orientovaná obytná stavení. Podélná (či tzv. okapová) orientace byla u většiny obytných domů diagnostikována již během výzkumů z první poloviny 60. let minulého století.²⁷ Tato forma zástavby a způsob provedení liniového a ornamentálního zdobení fasády jednotlivých stavení, stejně jako oblíbené barvy u štuky (jedná se o odstíny žluté, hnědé a zelené) byly opakovaně českými badateli identifikovány jako indikátor přijetí „*vkusu rumunských sousedů*“ v oblasti materiální kultury.²⁸ Obojí doposud představuje v jiných českých vesnicích spíše výjimku.

Také podle lingvistů, kteří se opakovaně věnovali rozboru banátské češtiny, „*vykazuje jazyk této nejsevernější z českých vesnic více vlivů rumunských*“ než je tomu u jiných českých vesnic.²⁹ Podobně je jazyk Šumičanů, ale i celkový vzhled vesnice hodnocen v řadě dalších etnografických a etnografizujících pracích.³⁰ Kupříkladu podle učitele českého jazyka, který působil v českých banátských školách ve druhé polovině 90. let 20. století, lze „*nejvíce romanizované stavby*“ (ze všech českých vesnic v Banátu) nalézt právě v Šumici a obdobně i místní³¹ čeština prokazuje „*nejvíce vlivů rumunských*“.³² Detailních lingvistických popisů a hloubkových komparativních analýz lokální kultury se pro tuto obec ovšem prakticky nedostává. V této souvislosti je třeba zmínit, že s podobným vnímáním mateřštiny jsem byl u obyvatel obce konfrontován již během svého pobytu v Šumici roku 1990. Sami Šumičané hodnotili svoji češtinu – pro mě poněkud překvapivě – až přespřiliš s despektem, označovali ji za nedokonalou, nevyspělou a romanizovanou. Osobně se domnívám, že toto kritické subjektivní hodnocení, se kterým jsem já sám nesouhlasil,³³ vycházelo ze srovnání češtiny „*pravých Čechů*“ z ČSSR, která byla považována za vzor, s jejich ozvláštněným banátským idiomem.

27 SCHEUFLER, Vladimír – SKALNÍKOVÁ, Olga – JECH, Jaromír – KARBUSICKÝ, Vladimír: Výzkumy české menšiny v Rumunsku. *Český lid* 51, 1964, s. 190.

28 Srov. TOMICZKOVÁ, Jitka – VAŇKOVÁ, Helena – CUŘÍNOVÁ, Helena: *Šumice. Inventurní karty – urbanistický průzkum české vesnice v rumunském Banátu*. Praha: b. n., 2018.

29 UTĚŠENÝ, Slavomír: O jazyce českých osad na jihu rumunského Banátu. *Český lid* 49, 1962, s. 201.

30 Např. srov. KOKAISL, Petr a kol.: *Krajané. Po stopách Čechů ve východní Evropě*, c. d., s. 17.

31 Ovšem, jak autor dále dodává, vztahovalo se toto hodnocení i na „*mluvu mládeže v Eibentále*“.

32 SVOBODA, Jaroslav: *Historie – stručné dějiny krajanů v rumunském Banátu a další zajímavé informace o jejich životě*. Dostupné z: <https://www.mzv.cz/bucharest/cz/krajan/historie.html> (cit. 28. 12. 2021). Větší část tohoto rukopisného textu byla sepsána v říjnu 1997, později byly autorem některé údaje mírně aktualizovány.

33 Mně osobně zněla šumická čeština podobně autenticky jako česká banátská jiných vesnic, které jsem navštívil o několik měsíců později.

Informace o banátských Češích se v české odborné publicistice pravidelně objevovaly od konce 19. století.³⁴ Systematickému výzkumu byl jejich život a kultura nejdůležitěji podroben v letech 1961–1964 pracovníky tehdejšího Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV (viz níže).³⁵ Roku 1963 byl etnografický, folkloristický a lingvistický výzkum zaměřen i na Šumici, přičemž bylo konstatováno, že „*Šumice se v hmotné i duchovní kultuře nejvíce romanizovala. Ze stavebního hlediska má ráz ryze rumunský. [...] Vnitřní vybavení, dispozice domu a způsob bydlení přijalo rovněž nejvíce rumunských prvků ze všech českých vesnic. Stejně pronikání rumunských prvků se projevuje i v oblečení. [...] Jedině zemědělské techniky uchovávají si více původní český charakter, což je však způsobeno nižší úrovní zemědělského hospodaření u rumunského etnika*“.³⁶ Jednalo se tedy o obdobné hodnocení, které je Šumici připisováno též mnohými autory v pozdější sekundární literatuře. Lze usuzovat, že právě výzkumy z 60. let ovlivnily percepci šumické situace i u následujících badatelů, z nichž však jen málokterí v Šumici déle pobývali či ji osobně vůbec navštívili. Obraz již romanizované vesnice je možné do značné míry relativizovat právě odkazem na v dalších částech tohoto textu reprodukováný a analyzovaný svatební obřad.

Demografický vývoj obce

V roce 1830, tedy krátce po svém založení, Šumice vykazovala 123 obyvatel. Za poslední čtvrtstoletí se jejich počet „*scvrkl z 600 na 62*“.³⁷ Přibližně rok po mé návštěvě, tedy v roce 1991, zde podle dostupných údajů žilo 210 osob.³⁸ Jaroslav Svoboda zmiňuje ve své rukopisné zprávě z roku 1997 170 obyvatel,³⁹ Zdeněk Kresl

34 Ke starší odborné literatuře k problematice banátských Čechů srov. DANĚŠ, Ivan: Příspěvek k otázce adaptace a asimilace Čechů v rumunském Banátu, c. d.; bibliografický přehled viz SALZMANN, Zdeněk: Bibliografie prací o rumunských Češích a Slovácích. *Hospodářská a kulturní studia*, 2016. Dostupné z: <https://adoc.pub/36cc7789dc32469084e89f30bd5a8b990627715.html> (cit. 16. 2. 2022).

35 V pozdějším období byly v českých vesnicích Banátu prováděny komplexnější týmové výzkumy, jejichž výsledky byly shrnuty zejména do následujících publikací: KOKAISL, Petr a kol.: *Krajané. Po stopách Čechů ve východní Evropě*, c. d.; LANGHAMMEROVÁ, Jiřina a kol.: *Český Banát. Život a tradice českých obyvatel rumunského Banátu*. Praha: Národní muzeum, 2009; TOMICZKOVÁ, Jitka – VAŇKOVÁ, Helena – CUŘÍNOVÁ, Helena: *Šumice. Inventurní karty – urbanistický průzkum české vesnice v rumunském Banátu*, c. d.; KOVÁŘ, Pavel (ed.): *Přenesená krajina. Český venkov v rumunském Banátu*. Praha: Akademia, 2019.

36 SCHEUFLEER, Vladimír – SKALNÍKOVÁ, Olga – JECH, Jaromír – KARBUSICKÝ, Vladimír: Výzkumy české menšiny v Rumunsku, c. d., s. 190–191.

37 Informace se vztahuje ke květnu 2017; Dostupné z: <https://dvojka.rozhlas.cz/za-25-let-se-tu-pocet-obyvatel-scvrkl-z-600-na-62-sumice-posledni-ostruvek-7456655> (cit. 11. 12. 2021).

38 Šumice. Úvodní informace. Dostupné z: https://banat.cz/poznejte-banat/sumice?_ga=2.152980145.90844592.1647531617-1032474914.1647531616 (cit. 11. 12. 2021).

39 SVOBODA, Jaroslav: *Historie – stručné dějiny krajanů v rumunském Banátu a další zajímavé informace o jejich životě*, c. d.

a Tereza Freidingerová uvádějí pro léta 1992, 2002 a 2011 205, 145 a 89 obyvatel obce.⁴⁰ Podle informací z roku 2018 bylo osazenstvo vsi tvořeno již jen asi 40 trvalými obyvateli, převážně pokročilého věku.⁴¹ Lze tedy konstatovat, že od 80. let minulého století se obec stále více vylidňuje, přičemž trvale usazené obyvatelé představují téměř výlučně osoby důchodového věku. Jedná se tedy o vísku, která se zdá být téměř nezadržitelně odsouzena k zániku, i když, jak se vyjádřili „fanoušci“ pokračování českého osídlení v Banátu, „*všichni věříme v záchranu Šumice, která to má vážně nahnuté. Přitom je tak krásná...*“⁴²

V souvislosti s demografickým vývojem, a to je další zvláštnost sledované lokality oproti jiným českým vesnicím v Banátu, je třeba zmínit, že se začala výrazně vylidňovat jako první, a to ještě v období Ceaușescova⁴⁴ režimu. Většina odchozích nemigrovala do ČSSR/ČR, jako tomu bylo později u většiny českých osad v Banátu, nýbrž do okolních rumunských měst a městeček.⁴⁵ Sám si vzpomínám, že na odchod mladých z obce si stěžovali již „stařeč-

Obr. 3. Detail z „*Etnografické mapy Rakouské monarchie*“ (1855) vydané předsedou vídeňské Statistické správní komise Karlem Freiherrm Czoernig von Czernhausenem. České a česko-německé vesnice jsou zvýrazněny.⁴³ Existenci českoněmeckých sídel bude věnována obšírnější poznámka ve druhém dílu této studie.

40 KRESL, Zdeněk – FREIDINGEROVÁ, Tereza: Transnacionální praktiky, „ancestral return“ a adaptace rumunských Čechů přesídlených do Česka po roce 1989. *Český lid* 103, 2016, s. 224.

41 Šumičani v Banátu (Rumunsko) v sesterské obci Šumice. Dostupné z: <https://www.sumice.cz/m/aktuality/aktuality-1/rok-2018/sumicani-v-banatu-rumunsko-v-sesterske-obci-sumice-761cs.html> (cit. 11. 12. 2021).

42 Festival Banát, Dostupné z: <https://www.facebook.com/festivalbanat/posts/2104909172904170/> (cit. 11. 12. 2021).

43 Dostupné z: http://www.guenter-ofner.at/images/Importfotos/Ethnographische_Karte_der_Oesterreichischen_Monarchie_von_Carl_Freiherr_von_Czoernig_1855_Blatt_D.jpg (cit. 19. 1. 2022).

44 Nicolae Ceaușescu (1918–1989) byl generálním tajemníkem Komunistické strany Rumunska a prezidentem Rumunské socialistické republiky.

45 SVOBODA, Jaroslav: *Historie – stručné dějiny krajanů v rumunském Banátu a další zajímavé informace o jejich životě*, c. d.

kové“ během mého pobytu na jaře roku 1990. Mnoho mladých rodin se již v průběhu 80. let stěhovalo do větších nebo nedalekých rumunských měst. Převažujícím motivem vedoucím k rozhodnutí pro odchod byla snaha uniknout těžkému, v mnoha ohledech na samozásobitelství orientovanému životu,⁴⁶ pro který byla příznačná permanentní těžká práce v zemědělství nebo dolech. Jak vyplynulo z mých rozhovorů s představiteli tehdejší mladé generace, jistou roli hrála i snaha uniknout sociální kontrole rodičů a vesnického kolektivu. V následujícím porevolučním období odešla za prací do Čech „*jen hrstka*“ šumických rodáků.⁴⁷ Na tuto specifiku šumické situace před nedávnem upozornil i Štěpán Míšek, jenž na základě vlastního šetření z druhé poloviny druhého desetiletí tohoto století konstatoval, že důvod pro odchod ze vsi je třeba hledat v nedostatku vhodných pracovních míst. Jedna z jeho šumických informátorek formulovala důvody motivující místní rodáky k opuštění obce následovně: „*Není zde práce a proto se [místní] hodně stěhují za prací do větších měst. Nejvic je jich v Caransebes.*“ Na doplňující otázku, jestli opravdu neodcházejí též do České republiky, respondentka odpověděla: „*Ne, do Čech málo. Tak dva nebo tři. Většina jde do rumunských měst.*“⁴⁸

Nedostatek pracovních příležitostí kromě tradičního na samozásobitelství orientovaného zemědělství dále souvisí i se skutečností, že díky své odlehlé poloze vzbuzuje Šumice – ve srovnání s ostatními českými vesnicemi – „*velmi malý turistický zájem*“.⁴⁹ Banátskočeský turismus se rozvíjí již od 90. let minulého století, kdy začala nabízet návštěvu banátských vesnic brněnská cestovní kancelář „Kudrna“. Později se přidaly další subjekty s obdobnými komerčními aktivitami.⁵⁰ Kromě toho v roce 1994 v Banátu zahájila se svými diverzními projekty činnost tzv. nezisková

46 V době mého pobytu bylo samozásobitelství v českých vesnicích zcela běžné. Nejednalo se jen o zásobování potravinami, nýbrž i vybraným „spotřebním zbožím“, šlo např. o podomáckou výrobu mýdla, galoší (z ojetých automobilových gum), oděvních doplňků apod.

47 KOKAISL, Petr a kol.: *Krajané. Po stopách Čechů ve východní Evropě*, c. d., s. 56.

48 MÍŠEK, Štěpán: *Vývoj obyvatelstva českých osad v rumunském Banátu*. Bakalářská práce. Brno: Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta, 2017, s. 34.

49 Tamtéž, s. 45.

50 Patrně nejznámější z těchto akcí je „Tradiční kulturní festival v Banátu“, jehož desátý ročník by měl proběhnout v roce 2022. Pro další informace srov. oficiální internetové stránky této akce dostupné z: [https://www.facebook.com/festivalbanat/?hc_ref=ARQrjHPXXptoBOizeN2HtDk7tyMX01F3IdAMu-2yWkLH-kBjBmnt_xHEU50Uu4hJ8QyE&fref=nf&_xts__\[0\]=68.ARAS80cfD_fh3xxAh-xFK6P-9gRRZLZlwmvQsYG479RAJ5NC2Y4gBAEXd3lxRZvJymHe59oGkTGrd5UhuuDX59Q6xPCIXQ-nPttTU55QtrwxbvluN0a7pfN9dJCwZkPTCDUGg3j665u9E5NY-_w7VxbB75b7gogvxx5WNAecc-jnPgW72fVYQ7sB86iLv58OGIpuEa1-BT2pBPftSRYYDeBnWS19qDdDQv3p-1hQR-aI1hq5K0g-S0oyQiyB-LdVlk-gCTiEyA1J1X13iE8aWGhXqbH0wZG3OXbVJfyTRiNTNOPIXsNVXew](https://www.facebook.com/festivalbanat/?hc_ref=ARQrjHPXXptoBOizeN2HtDk7tyMX01F3IdAMu-2yWkLH-kBjBmnt_xHEU50Uu4hJ8QyE&fref=nf&_xts__[0]=68.ARAS80cfD_fh3xxAh-xFK6P-9gRRZLZlwmvQsYG479RAJ5NC2Y4gBAEXd3lxRZvJymHe59oGkTGrd5UhuuDX59Q6xPCIXQ-nPttTU55QtrwxbvluN0a7pfN9dJCwZkPTCDUGg3j665u9E5NY-_w7VxbB75b7gogvxx5WNAecc-jnPgW72fVYQ7sB86iLv58OGIpuEa1-BT2pBPftSRYYDeBnWS19qDdDQv3p-1hQR-aI1hq5K0g-S0oyQiyB-LdVlk-gCTiEyA1J1X13iE8aWGhXqbH0wZG3OXbVJfyTRiNTNOPIXsNVXew) (cit. 11. 12. 2021).

organizace Člověk v tísní.⁵¹ Krajanské komunity byly a jsou podporovány i přímo českým státem, a to zejména formou rozvojové pomoci zacílené na zachování českého kulturního dědictví, výuku českého jazyka a opravu a rozvoj krajanských objektů a infrastruktury. Vliv těchto a podobných aktivit na sociokulturní prostředí českých vesnic je trefně shrnut v následující výpovědi nedávných pozorovatelů banátské situace: „*Paradoxem těchto aktivit je, že zatímco jejich primárním cílem bylo podpořit životaschopnost a rozvoj české diaspory v zahraničí, místo toho mnohdy vedly spíše k iniciaci migrace do Česka*“.⁵²

„Veselka“ v Šumici v etnograficko-historické perspektivě

Jeden z nejstarších popisů svatebního obřadu⁵³ banátských Čechů byl zaznamenán koncem 19. století ve Svaté Heleně. Autorem tohoto zápisu byl místní rodák Jan Schlögl, který ho zařadil do svých rukopisných vzpomínek. Podle Mileny Secké, jež Schlöglovy poznámky publikovala, zahrnoval tento popis tradiční svatohelenské svatby následující části:⁵⁴

- žádost kecála a svědků o ruku dívky v domě jejich rodičů
- slavnostní zvaní hostů na svatbu
- pozvání přinášejí nevěstě potraviny na přípravu hostiny
- loučení nevěsty s rodiči a jejich požehnání snoubencům v den svatby před odjezdem do kostela
- cestou do kostela rozhazují družičky z vozů koláče
- cestou z kostela je svatební průvod zatahován starými ženami
- tanec svatebčanů v hospodě
- svatební večere v domě nevěsty
- třesení ozdobeným svatebním stromkem a vybírání na vybavičku pro dítě (o půlnoci)
- tanec svatebčanů v hospodě

51 KRESL, Zdeněk – FREIDINGEROVÁ, Tereza: Transnacionální praktiky, ‚ancestral return‘ a adaptace rumunských Čechů, c. d., s. 222. K činnosti této organizace v Banátu srov. informace dostupné z: <https://www.clovekvtsini.cz/co-delame/humanitarni-a-rozvojova-pomoc/rumunsko>; http://www.banat.cz/?_ga=2.259358090.1856103690.1638919065-3249415.1638919065; https://www.stream.cz/banat-cz/turismus-podpora-nasich-krajanu-v-banatu-262292#dop_ab_variant=&dop_source_zone_name=&dop_req_id=&dop_id=262292 (cit. 11. 12. 2021).

52 KRESL, Zdeněk – FREIDINGEROVÁ, Tereza: Transnacionální praktiky, ‚ancestral return‘ a adaptace rumunských Čechů, c. d., s. 222.

53 Pod pojmem „svatební obřad“ budu mít na mysli nejen vlastní církevní úkon, nýbrž i s ním spojené veškeré doprovodné svatební veselí. K obecnějšímu přehledu o způsobu etnografické reflexe svatebních obřadů českou etnografií srov. SIROVÁTKA, Oldřich: Otázky výzkumu svatebních obyčejů. In: Frolec, Václav (ed.): *Svatební obřad. Současný stav a proměny*. Lidová kultura a současnost 9. Brno: Blok, 1983, s. 22–30; NAVRÁTILOVÁ, Alexandra: *Namlouvání, láska a svatba v české lidové kultuře*. Praha: Východní, 2012.

54 SECKÁ, Milena: Poválečné změny ve svatebním obřadu u Čechů v rumunském Banátě, c. d., s. 168.

- čepení nevěsty a odevzdání ženichovi za výkupné (ráno)
- slavnostní oběd v domě ženicha
- stěhování nevěsty k ženichovi

Patrně jediná systematictější pozornost byla banátským svatebním obřadům věnována etnografy, kteří v 60. letech přistoupili k interdisciplinárnímu výzkumu zaměřenému na zachycení archaické každodenní kultury místních Čechů. Jednalo se o již zmiňované výzkumy způsobu života a kultury rumunských Čechů, k nimž bylo přistoupeno během několika etap v letech 1961–1964 pracovníky Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV.⁵⁵ O jejich dílčích rezultátech bylo informováno na stránkách *Českého lidu* a souborněji v kolektivní monografii vydané počátkem 90. let.⁵⁶ Nejdůležitější byl svatební obřad v těchto materiálech zmíněn v jedné studii z roku 1963⁵⁷ a dále v kapitole nadepsané „Rodina a rodinné vztahy“ ve zmiňované monografické publikaci.⁵⁸

Východisko pro popis svatebního obřadu v obou případech představovalo několik historických pramenů vztahujících se však k různým lokalitám a různým obdobím. Autorka druhého zmiňovaného textu, Olga Skalníková, sama přiznává, že o průběhu svatby měla k dispozici několik záznamů z konce devadesátých let 19. století ze Svaté Heleny, z třicátých let 20. století ze Šumice a ze šedesátých let z dalších českých vesnic; kromě Šumice ještě z Bigru a Rovenska.⁵⁹ Na základě těchto diverzních pramenů byl na počátku šedesátých let 20. století zmiňovanou badatelkou rekonstruován popis jakési ideálně typické svatby banátských Čechů. Z kontextu ovšem vyplývá, že pražští etnografové, včetně Olgy Skalníkové, nebyli žádného svatebního obřadu přímými svědky.⁶⁰ Podle zjištění pražských výzkumníků měla svatba v každé obci své osobité rysy.⁶¹ Zvláště v Bigru, Eibentalu a Rovensku byl svatební rituál, byť s určitými odchylkami, označen za podobný.⁶² Vlastní svatba, které předcházely námluvy, byla podle této metaúrovňové komparativní rekonstrukce rozvržena do dvou dnů – soboty a neděle. Sobota byla dnem předsvatebního veselí mládeže, neděle dnem vlastního obřadu a s ním spojených doprovodných událostí.

55 Organizace a realizace tohoto výzkumu probíhala ve spolupráci s Rumunskou akademií věd.

56 JECH, Jaromír – SECKÁ, Milena – SCHEUFLER, Vladimír – SKALNÍKOVÁ, Olga: *České vesnice v rumunském Banátě*. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV, 1992, s. 60.

57 SKALNÍKOVÁ, Olga – SCHEUFLER, Vladimír: Základy hmotné a duchovní kultury českých kovo-zemědělských obcí v rumunském Banátě. *Český lid* 50, 1963, s. 332–342.

58 JECH, Jaromír – SECKÁ, Milena – SCHEUFLER, Vladimír – SKALNÍKOVÁ, Olga: *České vesnice v rumunském Banátě*, c. d., s. 60–62.

59 Tamtéž, s. 60.

60 Srov. Tamtéž.

61 SKALNÍKOVÁ, Olga – SCHEUFLER, Vladimír: Základy hmotné a duchovní kultury českých kovo-zemědělských obcí v rumunském Banátě, c. d., s. 339.

62 JECH, Jaromír – SECKÁ, Milena – SCHEUFLER, Vladimír – SKALNÍKOVÁ, Olga: *České vesnice v rumunském Banátě*, c. d., s. 61–62.

Poměrně podrobnou zprávu o stavu svatebního obřadu v českých vesnicích v srbské části Banátu vztahující se k počátku sedmdesátých let 20. století vypracovala Iva Heroldová.⁶³ Pro první polovinu 80. let popsal svatební obřad v banátských obcích Velký Pereg⁶⁴ (Peregu Mare) a Svatá Helena Zdeněk Šípek.⁶⁵ Ve druhé polovině téhož desetiletí se věnovala studiu svatebního obřadu banátských Čechů a jeho proměn u banátských remigrantů v Československu Milena Secká.⁶⁶ Secká, která v době publikování těchto studií ještě neměla osobní zkušenost s banátským terémem, přejala do svých textů hlavní teze Olgy Skalníkové. „*Ačkoliv se obřad v jednotlivostech v různých českých vesnicích odlišoval*“, byl podle Secké „*jako celek byl stejný. Drobné rozdíly byly v oblečení nevěsty, zvycích a písních*“,⁶⁷ které byly charakteristické pro konkrétní vesnici. *Odlišnosti byly např. při žádání o ruku, při příchodu ženicha k nevěstě v den svatby, ve zvycích při hostině, v zatahování svatebního průvodu apod. Rozdíly byly způsobeny jednak krajovými variantami původních kolonistů, jednak vývojem a přirozeným ovlivňováním a míšením v určitých konkrétních podmínkách*“⁶⁸. Secká dále vyslovila domněnku, že difference ve svatebním obřadu se mezi jednotlivými českými vesnicemi začaly zvětšovat až počátkem 20. století.⁶⁹

Stručnější zmínky k průběhu svatby banátských Čechů lze nalézt v rukopisné práci Jaroslava Svobody, dlouholetého učitele češtiny v českých vesnicích. Tyto poznámky se vztahují k situaci z první poloviny 90. let. Podle tohoto zdroje představuje svatba „*nejvýznamnější událost nejen rodinného života, ale i vesnického*

63 Jednalo se o vsi České Selo, Krušice a Veliké Srediště. HEROLDOVÁ, Iva: K otázce charakteru duchovní kultury banátských Čechů (Z výzkumů v Českém Selu, v Krušici a ve Velikém Središti). *Národopisný věstník československý* 8–9, 1973–1974, s. 29–52.

64 Jedná se o národnostně i nábožensky smíšenou obec v nížinaté části Banátu vzdálené cca 300 km od horských českých vesnic. Češi žijí v této obci od roku 1864 v menšině, mezi další místní etnika patřili v 80. letech 20. století Ukrajinci-Rusíni řeckokatolického vyznání pocházející z východního Slovenska, Slováci, Romové, Němci, Rumuni a Maďaři. ŠÍPEK, Zdeněk: Současná česko-slovenská svatba v rumunské obci Peregu Mare. *Národopisné aktuality* 24, 1987, s. 156.

65 ŠÍPEK, Zdeněk: Současná česko-slovenská svatba v rumunské obci Peregu Mare, c. d.; ŠÍPEK, Zdeněk: Současná česká svatba v Rumunsku. In: *Češi v cizině* 7. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR, 1993, s. 93–100.

66 SECKÁ, Milena: Svatební obřad českých reemigrantů z Rumunska. *Český lid* 74, 1987, s. 43–47; SECKÁ, Milena: Poválečné změny ve svatebním obřadu u Čechů v rumunském Banátě, c. d.

67 Rumunští Češi v Šumici (a Rovensku) si podle českých akademiků „*zachovali dosud neznámé verze textové i nápěvné*“. Vysoce pozoruhodná byla podle nich zejména bohatost různých druhů nápěvů, které se vyskytovaly často ještě ve starých tóninách. Toto zjištění mělo dokonce „*význam pro korekci Erbenových zápisů balad, neboť Erben vytvářel jejich ideální verze textové a zjednodušoval nápěvy. Ukazuje se totiž, že zpěvní podání je mnohem ozdobnější, než ukazují jednoduché zápisy Erbenovy. Vytvářejí tím zcela nové stránky české lidové hudebnosti, nezachycené naší klasickou folkloristikou*.“ SCHEUFLEER, Vladimír – SKALNÍKOVÁ, Olga – JECH, Jaromír – KARBUSICKÝ, Vladimír: Výzkumy české menšiny v Rumunsku, c. d., s. 192.

68 SECKÁ, Milena: Poválečné změny ve svatebním obřadu u Čechů v rumunském Banátě, c. d., s. 163–164.

69 Tamtéž, s. 164.

sousedského kolektivu, ke které se koncentruje celá řada staročeských obřadních a zvykových forem a norem [...] Ve všech českých vesnicích je si svatební rituál podobný s určitými odchylkami. Odsklon od tradičních forem české svatby se v poslední době projevuje jen v oblečení nevěsty, některých svatebčanek a družiček, které již odkládají tradiční lidový oděv. ‚Veselky‘ se konají převážně v masopustním období, kdysi výlučně v domě nevěsty, zhruba od poloviny 20. století v kulturním domě, jen ve Svaté Heleně se k tomuto účelu po rumunském vzoru staví z prken a větví zastřešené ‚šátro‘ (z maďarského sátor; tzn. stan)⁷⁰

Ze Svobodova textu je patrné, že tyto informace se k Šumici primárně nevztahují. Obdobné konstatování platí i pro patrně poslední obsáhlejší pojednání informující o průběhu svatby u banátských Čechů. Jeho autorkou je Helena Kresová, další učitelka češtiny v banátských obcích, která sem byla vyslána Ministerstvem zahraničních věcí ČR a Ministerstvem školství ČR.⁷¹ Kresová se ve své knížečce věnuje deskriptivnímu popisu „rodinných obřadů české menšiny v rumunském Banátu“, přičemž ve třetím oddílu, nadepsaném „Svatba“, pojednává svatební obyčejové tradice ze Svaté Heleny, Gerniku, Velkého Peregu a Eibentálu.⁷² Ani Kresová nebyla očitým svědkem nějakého konkrétního svatebního obřadu, neboť se ve svém textu odvolává jen na dva až čtyři informátory z každé obce. Jestliže by některý z etnografů byl přímým svědkem šumické svatby, byl by nucen konstatovat řadu lokálních osobitostí, které její průběh – ve srovnání s jinými vesnicemi českého Banátu – zřetelně ozvláštňují. S jistou opatrností by bylo možno formulovat tezi, že šumická svatba se měla k svatebním obřadům praktikovaným v jiných českých banátských vesnicích obdobně jako svatba v Ivanově Sele ve srovnání se svatbami z jiných českých osad Daruvarska.⁷³ V obou případech svatební veselí probíhalo řádově déle než na jiných místech, jednotlivé obřadní úkony byly četnější a vykazovaly archaičtější prvky.

V druhé části reprodukováný záznam obřadu a doprovodných svatebních událostí vychází z terénního záznamu, který byl autorem vyhotoven v dubnu 1990. K jeho vzniku došlo jaksi spontánně a neplánovaně díky šťastnému řízení osudu, jenž mě přivedl do Šumice doslova v předvečer vyvrcholení zaznamenaného svatebního obřadu a veselí. Z hlediska dnešního odstupu lze konstatovat, že se jednalo co do rozsahu a komplexnosti o jeden z posledních obřadů tohoto typu. Jak vyplývá z hodnověrných informací, „poslední velká veselka“ se zde konala koncem 90. let 20. století.⁷⁴ Pro tehdejší situaci panující mezi českými krajany v Rumunsku bylo

70 SVOBODA, Jaroslav: *Historie – stručné dějiny krajanů v rumunském Banátu a další zajímavé informace o jejich životě*, c. d.

71 KRESOVÁ, Helena: *Rodinné obřady české menšiny v rumunském Banátu*. Nadlak: Ivan Krasko, 2012, s. 8.

72 Tamtéž, s. 22–43.

73 Svatbu v Ivanově Sele zdokumentovala koncem 60. let 20. století HEROLDOVÁ, Iva: Česká svatba roku 1969 v Ivanově Sele (Autentický záznam). *Národopisné aktuality* 6, 1969, s. 172–186.

74 KOKAISL, Petr a kol.: *Krajané. Po stopách Čechů ve východní Evropě*, c. d., s. 56.

příznačné, že jsem byl se svým doprovodem⁷⁵ přijat doslova jako „starý známý“ a zcela přirozeně integrován do všech aktivit, které tato komunitní událost obnášela. Přesto jsem nemohl být některým obřadním událostem vždy přítomen, zejména z důvodu jejich paralelnosti. Rozhodná většina festicitních událostí se však odehrávala v rámci celého vesnického společenství, tedy všem „na očích“ a za účasti mnohých, ne-li všech, vesničanů a přespolních hostů (viz níže). Celkově se mohlo jednat o přibližně 300 osob. Nevzpomínám si, že by se svatby a svatebního veselí kromě nedělní přítomnosti rumunského katolického duchovního a pozvaného fotografa účastnil nějaký další Nečech, zcela to ovšem vyloučit nemohu.⁷⁶

Jistě se jedná o popis v mnohém neúplný. Přesto, jak se zdá, představuje z hlediska svého záběru jeden z mála, ne-li jediný záznam tohoto druhu, učiněný navíc za „pět minut dvanáct“, tedy těsně před výraznou sociokulturní změnou, která zanedlouho zasáhla celou českou komunitu v Banátu. Iniciátorem těchto proměn každodenního života českých obcí byly metamorfózy politického systému, které Rumunsku přinesl samý závěr roku 1989. Uvolnění po pádu Ceaușescova režimu se výrazněji projevilo v možnosti cestovat, což vedlo k výraznému opouštění českých vesnic, a to zejména představiteli mladší a střední generace. Vylidňování zasáhlo všechny české obce v Banátu. Z hlediska další existence těchto vesnických komunit bylo tristní, že se ho v první řadě účastnili ekonomicky aktivní a společensky angažovaní obyvatelé. Doprovodný efekt tohoto procesu představoval postupný „úpadek“ místního společenského života. Již pro druhou polovinu 90. let tak bylo jedním vnějším pozorovatelem pro českobanátskou situaci konstatováno, že se „v posledním období už přestalo hrát ochotnické divadlo, nekonají se už žádné přednášky ani besedy, upadl zájem o českou knihu, obecní a školní knihovny jsou využívány minimálně a některé z nich připomínají spíše skladiště knih“.⁷⁷

Literatura

DANEŠ, Ivan: Příspěvek k otázce adaptace a asimilace Čechů v rumunském Banátu.

Na základě výzkumů z let 1979–1980. *Český lid* 69, 1982, s. 51–58.

FISCHER, Gero: Úvahy nad agroturistikou. Šance pro české vesnice v rumunském Banátu? *Národopisná revue* 11, 2001, s. 199–205.

GRÄF, Rudolf: Die wirtschaftliche und soziale Auswirkung der Organisierung der Banater Militärgrenze im ländlichen und urbanen Raum. *Romanian journal of population studies* 5, 2011, s. 31–48.

⁷⁵ Cestu jsem podnikl s tehdejší studentkou bohemistiky sbírající materiál pro svoji absolventskou práci, jež byla věnovaná specifikám banátské češtiny.

⁷⁶ Bohužel z mnohaletého odstupu již nejsem schopen rekonstruovat, jaké národnosti byli přizvaní hudebníci (viz též díl 2 této studie).

⁷⁷ SVOBODA, Jaroslav: *Historie – stručné dějiny krajanů v rumunském Banátu a další zajímavé informace o jejich životě*, c. d.

- HAUFFEN, Adolf: *Die deutsche Sprachinsel Gottschee*. Graz: Styria, 1895.
- HEROLDOVÁ, Iva: Česká svatba roku 1969 v Ivanově Sele (Autentický záznam). *Národopisné aktuality* 6, 1969, s. 172–186.
- HEROLDOVÁ, Iva: K otázce charakteru duchovní kultury banátských Čechů (Z výzkumů v Českém Selu, v Krušici a ve Velikém Središti). *Národopisný věstník československý* 8–9, 1973–1974, s. 29–52.
- CHOTEK, Karel: Čechové na Kavkaze. Vzpomínka z cest. *Národopisný věstník československý* 5, 1910, s. 201–205.
- JECH, Jaromír – SECKÁ, Milena – SCHEUFLER, Vladimír – SKALNÍKOVÁ, Olga: *České vesnice v rumunském Banátě*. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV, 1992.
- JIRKA, Luděk: *Migrace za lepším životem. Etnická návratová migrace ze západní Ukrajiny. Sounáležitost s ukrajinským národem a „vytváření“ krajanů*. Praha: FHS UK, 2018.
- JUNGBAUER, Gustav: Die deutsche Volkskunde in der Tschechoslowakei. In: Brandsch, Gottlieb a kol.: *Deutsche Volkskunde im ausserdeutschen Osten*. Berlin – Leipzig: W. de Gruyter & co., 1930, s. 1–25.
- JUNGBAUER, Gustav: Sprachinselvolkskunde. *Sudetendeutsche Zeitschrift für Volkskunde* 3, 1930, s. 143–150, 196–204, 244–256.
- KOKAISL, Petr a kol.: *Krajané. Po stopách Čechů ve východní Evropě*. Praha: Za hranice – Společnost pro rozvojovou spolupráci, 2009.
- KOVÁŘ, Pavel (ed.): *Přenesená krajina. Český venkov v rumunském Banátu*. Praha: Academia, 2019.
- KRESL, Zdeněk – FREIDINGEROVÁ, Tereza: Transnacionální praktiky, ‚ancestral return‘ a adaptace rumunských Čechů přesídlených do Česka po roce 1989. *Český lid* 103, 2016, s. 217–238.
- KRESOVÁ, Helena: *Rodinné obřady české menšiny v rumunském Banátu*. Nadlak: Ivan Krasko, 2012.
- KUHN, Walter: *Deutsche Sprachinsel-Forschung. Geschichte, Aufgaben, Verfahren*. Plauen i. V.: Günther Wolff, 1934.
- LANGHAMMEROVÁ, Jiřina (ed.): *Český Banát. Život a tradice českých obyvatel rumunského Banátu*. Praha: Národní muzeum, 2009.
- LOZOVIUK, Petr: Němečtí vystěhovalci z českých zemí a jejich jazykové ostrovy v jihovýchodní Evropě. In: Brouček, Stanislav (ed.): *Češi v cizině* 10. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR, 1998, s. 39–87.
- MÍŠEK, Štěpán: *Vývoj obyvatelstva českých osad v rumunském Banátu*. Bakalářská práce. Brno: Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta, 2017.
- NAVŘÁTILOVÁ, Alexandra: *Namlouvání, láska a svatba v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2012.
- NEŠPOR, Zdeněk R.: Česká migrace 19. a 20. století a jejich dosavadní studium. *Soudobé dějiny* 12, 2005, s. 245–284.

- PAVLÁSEK, Michal: *Z Moravy až do Velikého Srediště. Etnografické podobenství o zapomenuté náboženské komunitě*. Brno: CDK, 2020.
- ROTHENBERG, Gunther: *Die österreichische Militärgrenze in Kroatien 1522–1881*. Wien – München: Verl. Herold, 1970.
- SALZMANN, Zdeněk: Bibliografie prací o rumunských Čechách a Slovácích. *Hospodářská a kulturní studia*, 2016. Dostupné z: <https://adoc.pub/36cc7789d-c32469084e89f30bd5a8b990627715.html> (cit. 16. 2. 2022).
- SECKÁ, Milena: Poválečné změny ve svatebním obřadu u Čechů v rumunském Banátě a u reemigrantů na Chebsku a Znojemsku. *Český lid* 75, 1988, s. 162–169.
- SECKÁ, Milena: Svatební obřad českých reemigrantů z Rumunska. *Český lid* 74, 1987, s. 43–47.
- SCHEUFLER, Vladimír – SKALNÍKOVÁ, Olga – JECH, Jaromír – KARBUSICKÝ, Vladimír: Výzkumy české menšiny v Rumunsku. *Český lid* 51, 1964, s. 190–192.
- SCHOTT, Albert: *Die deutschen Kolonien in Piemont. Ihr Land, ihre Mundart und Herkunft. Ein Beitrag zur Geschichte der Alpen*. Stuttgart – Tübingen: J. G. Cotta'scher Verlag, 1842.
- SIROVÁTKA, Oldřich: Otázky výzkumu svatebních obyčejů. In: Frolec, Václav (ed.): *Svatební obřad. Současný stav a proměny*. Lidová kultura a současnost 9. Brno: Blok, 1983, s. 22–30.
- SVOBODA, Jaroslav: *Historie – stručné dějiny krajanů v rumunském Banátu a další zajímavé informace o jejich životě*. Dostupné z: <https://www.mzv.cz/bucharest/cz/krajane/historie.html> (cit. 28. 12. 2021).
- ŠÍPEK, Zdeněk: Současná česko-slovenská svatba v rumunské obci Peregu Mare. *Národopisné aktuality* 24, 1987, s. 157–169.
- ŠÍPEK, Zdeněk: Současná česká svatba v Rumunsku. In: *Češi v cizině* 7. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR, 1993, s. 93–100.
- TOMICZKOVÁ, Jitka – VAŇKOVÁ, Helena – CUŘÍNOVÁ, Helena: *Šumice. Inventární karty – urbanistický průzkum české vesnice v rumunském Banátu*. Praha: b. n., 2018.
- UTĚŠENÝ, Slavomír: O jazyce českých osad na jihu rumunského Banátu. *Český lid* 49, 1962, s. 201–209.
- WEBER-KELLERMANN, Ingeborg: Probleme interethnischer Forschungen in Südosteuropa. *Ethnologia Europaea* 1, 1967, s. 218–231.
- WEBER-KELLERMANN, Ingeborg: Zur Frage der interethnischen Beziehungen in der Sprachinselvolkskunde. *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde* 62, 1959, s. 19–47.

Summary

A Wedding in Šumice. A Communal Activity in the Disappearing World of a Czech Enclave (Part 1)

The wedding, or its socio-cultural equivalent, was considered to be the most important social event in all human societies of all time. In traditional European society, everything that related to the creation of a permanent union between a man and a woman in the institution of marriage was endowed with a sacred character and was subject to public scrutiny. The study aims to provide a commented description and to interpret the wedding merriment recorded in the first half of 1990 in Šumice, one of the Czech villages in the Romanian Banat. The first part explains the issue of the ethnic enclave as a subject of ethnological study. It defines the peculiarities of Šumice in the context of the Czech Banat, and it gives an overview of the demographic development of the village. The wedding ritual (*veselka*) in Šumice is presented from an ethnographic-historical perspective first. The second part of the study will be published in the next, second, issue of the *Ethnographic Journal* 2022.

Key words

Czechs in Banat – Šumice (Romania) – wedding ceremony – 20th century – social functionality

Mariazell a jeho obliba u jihomoravských poutníků v 18. století

Mgr. Barbora Valešová, Ph.D.

Ústav evropské etnologie FF MU, A. Nováka 1, 602 00 BRNO
209459@mail.muni.cz

Mariazell – mariánské poutní místo, kde od středověku hledali a dodnes hledají útěchu věřící z mnoha koutů Evropy. Mezi ně patřili i poutníci z Moravy, jejichž přítomnost nám do dnešních dní dokládají knihy zázraků.¹ Ty se dochovaly

1 PETTSCHACHER, Gerard: *Ferrere Fortsetzung und Beschreibung der Gnaden / So Gott durch Fürbitt Seiner werthisten Mutter / der Seeligen Jungfrauen Mariae / in dem würdigen GOTTs-Hauß zu Maria Zell in Steyr=Marckt. Anfangend Von Anno 1678. biß Anno 1690. als in zwölf Jahren In unterschiedlichen Leiblich: und Geistlichen Anligen gewürcket / und erwisen hat [...].* Grätz: Widmanstetter, 1690; PETTSCHACHER, Gerard: *Puetus Aquarum Viventium Cant. 4. Brunn Der Lebendigen Wässer. Das ist: Ferrere Beschreibung Der wunderbarlichen Geschichten / Miracul / und Gnaden so der allgütige Gott / durch Hülf und Fürbitt seiner hochwertisten Mutter / und unbefleckten Jungfrauen Mariae / als einen immerquälenden Gnaden=Brunn / in dem Höcherühmten GOTTs=Haus zu Zell in Steyermark. Von Anno 1690. biß Anno 1700. Als von 10. Jahren her / Dennen leiblich= und geistlich=armseeligen, kranken= und preßhafften Menschen zuflüssen und erspriessen lassen / Zusamb getragen und beschriben [...].* Steyr: Auinger, 1700; WERLEIN, Kilian: *Neu=eröffneter Gnaden=Schatz / Oder Beschreibung Jener Gutthaten / Welche Die Wunderwürckende Hand deß allgütigsten Gottes durch die glorwürdigste Königin des Himmels und der Erden Mariam. Als von Anfang deß 1700. bis Ende deß 1709. Jahrs In dem weitberühmten und dem befreyten Benedictiner Stifft S. Lambrecht einverbelibten Gnaden=Haus zu Zell / In Ober=Steyermark. An verschiedenen bedranckt= und presthafften Persohnen mildreichst ewisen hat.* Steyr: Grünenwald, 1717; tentýž: *Annoch offenstehender Gnaden=Schatz / Das ist: Fernere Beschreibung jener Gutthaten Welche Die allmögende Hand grossen Gottes durch die Barmhertzigste Königin des Himmels und der Erben Mariam Wiederum von zehen Jahren hero, Nemlichen von Anno 1710. bis Ende deß 1719ten Jahrs. In dem weit=berühmten und dem Frey=Exempten Stifft S. Lambrecht Ordens deß Heil. Ertz.=Vatters Benedicti einverleibten Gnaden=Haus zu Zell in Ober=Steyermark. An verschiedenen bedrangt=preßhafft = und elenden Persohnen mildreichst gewürcket hat.* Steyr: J. J. Jahn, 1722; tentýž: *Unaufhörlicher Gnaden=Schatz / Das ist: Fernere Fortsetzung jener Gutthaten / so der Allgütige Gott durch Hülf, und Fürbitt seiner liebeichsten Mutter, und Jungfrauen Mariae zu Cell Von An. 1719. biß Ende des 1729. Jahrs. An verschiedenen leiblich=und geistlich=betrangt=preßhafft=und elenden Personen gewürcket hat.* Steyr: Jahn, 1737; STEINDL, Basil: *Cellerisches Salve Regina, Oder Fernere Beschreibung jener Gutthaten, Welche Die all=mögende Hand grossen Gottes durch die barmherzigste Königin des Himmels und der Erden Mariam. Wiederum von zehen Jahren hero Nemlichen: Von Anno 1730. bis Ende des 1739sten Jahrs. In dem weit=berühmten und dem Frey=Exempten Stifft S. Lambrecht Ordens des heil. Ert. Vatters Benedicti einverleibten Gnaden=Haus zu Zell In Ober=Steyermark. In verschiedenen bedrangt, presshafft und elenden Persohnen mildreichst gewürcket hat.*

v tištěné formě z druhé poloviny 17. a zejména z 1. poloviny 18. století² a šířily zvěst o Mariazell jako místě, kde dochází k zázračné pomoci prostřednictvím Panny Marie. Nespornou atraktivitu Mariazell jako cíle poutníků můžeme vidět také v legendickém spojení poutního místa s Moravou v osobě markraběte Vladislava Jindřicha, resp. s Čechami a sv. Václavem.³ Poutníky také lákala možnost být součástí čehosi výjimečného, elitního, zosobněného vládnoucím rodem Habsburků, který si štyrskou Mariazell zvolil za rodové poutní místo, jež panovníci i ostatní členové panovnické rodiny hojně navštěvovali.⁴ Vzhledem k tomu, že je Mariazell od Moravy poměrně vzdálená, naskytovala se zájemcům o zbožné putování kromě nepohodlí spojené s cestou možnost strávit poměrně dlouhý čas mimo domov, tedy mimo všední starosti a povinnosti. O vykonaných poutích se dozvídáme i z dalších zdrojů, avšak většinou jen útržkovitě. Vzácnou výjimku v tomto ohledu tvoří autentické paměti přímého účastníka pouti ze Znojma, tzv. „celfotra“, z 2. poloviny 18. století, který se cestě věnuje poměrně podrobně.⁵ Jako pomocník pro poznání širě oblíbeného mariazellského poutního místa v rámci kolektivních poutí byl využit soupis kolektivních poutí z roku 1771,⁶ který vznikl

Maria Cell: Verlegts Joseph Peyer, Burgerl. Buchbinder, [1744]; STERNEGGER, Berthold: *Cellerisch-Marianischer Gnaden-Schatz des 1748ten Jahr. Zum Trost/ Auferbauung und Aneyferung deren andächtigen Marianischen Pfleg-Kindern und Cellerischen Wallfahrtern. Mit Erlaubnis deren Oberrn herausgegeben Aus heisiger Schatz=Kammer zu Maria=Cell in Ober=Steyer*. Steyr: Gregor Menhardt, 1749; tentýž: *Cellerisch-Marianischer Gnaden-Schatz des 1750ten Jahr. Zum Trost / Auferbauung und Aneyferung deren andächtigen Marianischen Pfleg-Kindern und Cellerischen Wallfarhern. Mit Erlaubnis deren Oberrn herausgegeben Aus heisiger Schatz=Kammer zu Maria=Cell in Ober=Steyer, in dem Jahr 1751*. Steyr, 1752; tentýž: *Cellerisch-Marianischer Gnaden-Schatz des 1753 und 1754. Jahr. Zum Trost / Auferbauung und Aneyferung deren andächtigen Marianischen Pfleg-Kindern und Cellerischen Wallfarhern. Mit Erlaubnis deren Oberrn herausgegeben Aus heisiger Schatz=Kammer zu Maria=Cell in Ober=Steyer, in dem Jahr 1755*. Steyr, 1755.

- 2 Více o knihách zázraků z Mariazell srov. HAMMER, Elke: *Mariazeller Mirakelliteratur der frühen Neuzeit*. In: Eberhart, Helmut – Fell, Heidelinde (eds.): *Schatz und Schicksal*. Graz: Kulturreferat der Steiermärkischen Landesregierung, 1996, s. 193–207; VALEŠOVÁ, Barbora: *Moravští poutníci na cestě do Mariazell v 18. století*. Disertační práce. Brno: Masarykova univerzita, 2021.
- 3 RESCH, Wiltraud – FARKAS, Ildikó: *Die Mittelalterliche Wallfahrtskirche Mariazell*. In: Farbaky, Péter – Serfözö, Szabolcs: *Mariazell in Ungarn – Ungarn in Mariazell. Geschichte und Erinnerung. Ausstellung des Historischen Museum der Stadt Budapest im Museum Kiscell. 28. Mai – 12. September 2004*. Budapest: Historisches Museum der Stadt Budapest, 2004, s. 40.
- 4 VOCELKA, Karl: *Habsburská zbožnost a lidová zbožnost. K mnohovrstevnatosti vztahů mezi elitní a lidovou kulturou*. *Folia Historica Bohemica* 18, 1997, s. 231–236.
- 5 Státní okresní archiv Znojmo (dále jen SOKA Znojmo), fond F–h (stará sign. D 12), inv. č. 197, kart. 1, Nadace na Poutě do Mariazell Znojmo, „Notata Cellensis Processionis Ductori illius Scitu necessaria“, fol. 51–60.
- 6 Zemský archiv (ZA) v Opavě – pobočka Olomouc, fond Arcibiskupská konzistoř Olomouc, Consignatio Processionum ex Decanatus Parochii in Marchionatus Moravia existencibus annue Ducis Solitarum (1771), sign. C9, kart. 2212. Toto nařízení Marie Terezie si kladlo za cíl zmapovat hustotu a frekvenci konání kolektivních poutí, aby na základě těchto informací došlo k redukci poutního provozu.

na základě nařízení císařovny Marie Terezie.⁷ V tomto prameni je Mariazell zmíněna jako cíl moravských poutníků celkem čtyřicetkrát, resp. výchozích lokalit bylo jmenováno třicet devět (Jihlava je zmíněna dvakrát). Je však pravděpodobné, že se poutníci z několika lokalit, obvykle blízkých spojovali do jednoho průvodu, a to i přesto, že tuto praxi dokument přímo nezmiňuje.⁸ Tradičně bylo nejvíce poutí vedeno z oblasti jižní Moravy, kde žilo především německé obyvatelstvo (např. Hustopeče, Jihlava, Dolní Dunajovice, Jaroslavice či Znojmo), ale jsou doloženy i z měst s rýze česky hovořícím obyvatelstvem (např. Bzenec, Uherský Brod, Nivnice či Jaroměřice). Kromě výchozích lokalit se objevují také údaje o tom, zda byli přítomni duchovní, kdo zajišťoval organizaci (církvní řád, farář, náboženské bratrstvo), z jakého důvodu se poutě vypravovaly či jakým způsobem byly financovány.⁹

Člověk, který hledal, jak se má chovat a co dělat během poutí, našel návod v poutních příručkách buď osobně, nebo prostřednictvím místního duchovního

Obr. 1. *Milostná socha sedící Madony z Mariazell.* Zdroj: Schweigert, Horst: Die Gnadenstatue und das „Schatzkammerbild“ von Mariazell. In: Eberhart, Helmut – Fell, Heidelinde (eds.): *Schatz und Schicksal. Steierische Landesausstellung 1996.* Slowenien, 1996, s. 90.

7 Srov. VALEŠOVÁ, Barbora: *Moravští poutníci*, c. d., s. 7.

8 ZA Opava, pob. Olomouc, *Consignatio Processionum*, c. d.; více o prameni BZDILOVÁ, Jana: „Consignatio Processionum ex Decanalibus Parochiis in Marchionatus Moravia existentibus annue Ducis Solitarum“ a další prameny ve fondu olomoucké arcibiskupské konzistoře. In: *Staré stezky. Poutní cesty.* Soubor referátů z 4. pracovního setkání 21. 4. 1999. Brno: Památkový ústav, 1999, s. 21–25; ZUBER, Rudolf: Lidová zbožnost a poutě na Moravě v 18. století. *Studie muzea Kroměřížska '91*, 1991, s. 74–86; VALEŠOVÁ, Barbora: *Consignatio processionum... a jeho přínos pro poznání moravského barokního poutnictví.* *Národopisný věstník* 32 (74), 2015, č. 2, s. 5–20. Víme však, že v r. 1729 se k brněnskému procesi přidalo několik poutníků z Dolních Kounic, kterým bylo zapláceno za nesení korouhvi, srov. ECKL, Petr: *Život obyvatel městečka Dolní Kounice ve 2. polovině 17. a 1. polovině 18. století.* Diplomová práce. Brno, Historický ústav FF MU, 2003, s. 55.

9 ZA Opava, pob. Olomouc, fond Arcibiskupská konzistoř Olomouc, *Consignatio Processionum*, c. d.

správce či jiné vzdělané osoby. Tyto texty doprovázely věřícího od přípravy na pouť, během cesty i v samotném cíli. V tomto typu pramene je průběh pouti popsán tak, jak by její prožití mělo v ideálním případě vypadat a probíhat a několik z nich se věnuje přímo cestě do Mariazell. Moravským poutníkům sloužila zejména *Radostná cesta*, která vycházela od roku 1756 průběžně až do poloviny 19. století, avšak v řadě tisků se objevovala nepravdivá antedatace, která posunula příručku v čase zpět, resp. tisky *Radostné cesty* z přelomu 18. a 19. století byly datovány roky 1728, 1735 či 1756.¹⁰ Tato praxe snad měla podpořit navázání poutní tradice do Mariazell po zákazech vedení procesí v rámci osvěcenských reforem. Není bez zajímavosti, že jedna varianta této příručky vyšla i v roce 1782, tedy přímo v době postupného omezování poutního provozu. Dalším z možných vysvětlení může být, že všechny vícedenní pouti byly až na cesty do Mariazell zakázány, proto se pozornost věřících i vydavatelů těchto titulů soustředila na toto štýrské poutní místo.¹¹ V této studii je využita varianta textu vydaná v Brně u Františka Karla Sýdlera, který je datován rokem 1756, avšak fakticky vznikl až na přelomu 18. a 19. století. Mezi zdroje informací patří i německy psaná drobná poutní příručka vydaná v roce 1754 nacházející se v knihovně bratří kapucínů v Praze na Hradčanech. Text provázel brněnské poutníky na jejich záslibné pouti od kostela sv. Jakuba v Brně až do Mariazell.¹² Autor není uveden a poutní průvodce byl vydán na náklady dobrodinců, za které se během pouti modlili růženec.¹³

Pouť je náboženský akt, kdy se věřící vydává na posvátná místa, jejichž výjimečnost vychází z představ o zvláštním spojení působení Boha (nadpřirozené síly) s konkrétními objekty nebo lokalitami. V těchto místech má poutník možnost vstoupit do užšího a intenzivnějšího kontaktu s Bohem a má tak větší šanci dosáhnout vyslyšení svých proseb či vyjádření díky.¹⁴ Pouť je určitý všemi smysly vnímatelný časoprostorový únik ze všedního světa do světa svátečního. Již během cesty se poutník

10 MALURA, Jan – IVÁNEK, Jakub: *Horo krásná, spanilá! Poutní písně na Moravě (1600–1850)*. Brno: Host, 2019, s. 289–290.

11 V této práci využívám text vydaný v Brně u Františka Karla Sýdlera z přelomu 18. a 19. století. V této verzi tisku se na rozdíl od varianty z roku 1782 objevují zasvěcení jednotlivých dní konkrétním patronům, viz *Radostná Cesta w tomto plačtiwem Audolj: to gest: Každodemj Pobožnost putujcýho k zázračným obrazům, totižto: do Maryecell, k nerozdílné Trojicy Božj, na Sonntagberk a k bolestné Maryi Panně Taferlské. Kterážto pobožnost w městě ewančickém, w Margkrabstwj morawském wyzdwžená Roku 1733, nynj pak zase wssem horliwým pautnjům českým a morawským na Swětlo daná*. W Brně wytisštěná u Frantisska Karla Sýdlera, 1756.

12 *Der Ewig-anverlobte Maria-Zeller Wallfarther, welcher Zu zeitlich-und ewiger Wohlfahr Der Jährlich den 20. Augusti, aus der Königlichen Stadt Brünn Angeordneten Wallfahrt Die hierinn Von einem Capuciner-Prediger von St. Jacob zusam getragene Andacht zu verrichten gewohnt: Allen mit ihm auf Maria-Zell Reisenden Wallfahrtern, zu einem geistlichen Unterricht. Cum Permissu Superiorum*. Brünn: gedruckt bey Emmanuel Swoboda, 1754. Za zpřístupnění tisku děkuji Vladimíru Maňasovi.

13 Tamtéž, s. 34.

14 KAFKA, Luboš: Pouť. In: Brouček, Stanislav – Jeřábek, Richard (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. 2. svazek. Praha: Mladá fronta, 2007, s. 786–787.

pohybuje na hranici mezi všedním a svátečním světem a rozdíl mezi nimi je vázán v případě pouti vzdáleností a také časem. To znamená, že nezbytným předpokladem pro pouť je cesta, která trvá určitý časový úsek. Během celé pouti však nedochází k úplnému odtržení „všedního“ od „svátečního“, ale naopak jsou spolu úzce propojeny, protože poutník si svou každodennost bere s sebou (své starosti, problémy, myšlenky na bližní) a poutní místo si zase přenáší do svého domova v podobě vzpomínek, dárků či devocionálií, se kterými je v kontaktu i po návratu z pouti.¹⁵

Výběr poutního místa a příprava na cestu

Putování nezačínalo samotnou cestou, ale její začátek můžeme hledat již v přípravě na ni, která byla mnohdy velmi důkladná a dlouhotrvající v závislosti na cíli pouti. Člověk se musel na zbožné putování připravit nejen hmotně, ale zvláště v rovině duchovní. O důležitosti této stránky putování nás utvrzuje i to, že se dané téma nacházelo v řadě „manuálů“, a to nejen k cestám do Mariazell, ale i na další poutní místa. Duchovní přípravu zahrnovalo nejen přijetí svátosti smíření, přítomnost na mši svaté se svatým přijímáním, ale i pobožnosti organizované přímo za účelem přípravy na pouť.¹⁶ Vzhledem k tomu, že dlouhá cesta byla plná nebezpečí a hrozilo reálné riziko, že se poutník nemusí vrátit zpět, nabádaly ho poutní příručky k tomu, aby urovnal všechny vztahy, vyřešil spory, se všemi se smířil a důkladně se na cestu připravil.¹⁷ Při aktuálním ohrožení nemocí či jiným nebezpečím se lidé vydávali na cestu i bez těchto důkladných příprav, jak nás o tom zpravují dochované knihy zázraků.¹⁸ Při rozhodování o výběru cílového poutního místa musel barokní člověk brát v potaz hned několik faktorů. Nejprve bylo třeba vybrat mezi poutí kolektivní, tedy s místním společenstvím, ať už šlo o farnost, bratrstvo či obec/město, a individuální. Zvolil-li možnost kolektivní poutě, byla cílová lokalita většinou už daná, protože jednotlivá sídla měla obvykle vybudován užší a dlouhodobější vztah k jednomu či několika poutním místům, kam směřovaly pravidelné zbožné cesty celého společenství.¹⁹ Jestliže se však rozhodl pro pouť individuální, kterou zájemce vykonal samostatně nebo v doprovodu rodiny, přátel či služebnictva, nastalo složitější rozhodování. V první řadě si musel ujasnit, zda se vydá na pouť jednodenní, respektive na jak dlouho může opustit svůj domov, aby nezkomplikoval chod domácnosti, živnosti. Důležitým faktorem byla také

15 BAUMER, Iso: *Wallfahrt als Handlungsspiel. Ein Beitrag zum Verständnis religiösen Handelns*. Bern: Herbert Lang, 1977, s. 44–45.

16 Stručně a přehledně popisuje přípravu na pouť, cestu i aktivity v cíli MALURA, Jan: Barokní poutní knihy a zbožná praxe širokých vrstev. *Český lid* 104, 2017, s. 33–51; viz též MALURA, Jan – IVÁNEK, Jakub: *Horo krásná, spanilá!*, c. d., s. 52–56.

17 *Radosná cesta*, 1756, c. d.

18 Příkladem může být případ Rosiny Hörnigin z Veřovic, viz WERLEIN, Kilian: *Annoch offenstehender Gnaden=Schatz*, c. d., s. 248.

19 PROKOPOVÁ, Zdeňka: Poutník. In: Bůžek, Václav – Král, Pavel (eds.): *Člověk českého raného novověku*. Praha: Argo, 2007, s. 258.

stránka finanční, kdy poutník musel myslet na to, že během vícedenních poutí je třeba někde přespát a po dobu celé cesty se nějak stravovat a v cíli bylo rovněž nutné počítat s náklady spojenými s nákupem upomínkových předmětů či votivních darů; pravidelným výdajem během pouti byly i almužny. Při rozhodování o tom, které poutní místo věřící navštíví, hrály důležitou roli také knihy zázraků, jež sloužily mimo jiné jako reklamní prostředek, který potenciální poutníky přesvědčoval o zázračné účinnosti konkrétního místa. Podnět k cestě na určité místo přicházel také ve snu, nebo o něm budoucího poutníka zpravovali známí, sousedi či rodina.²⁰

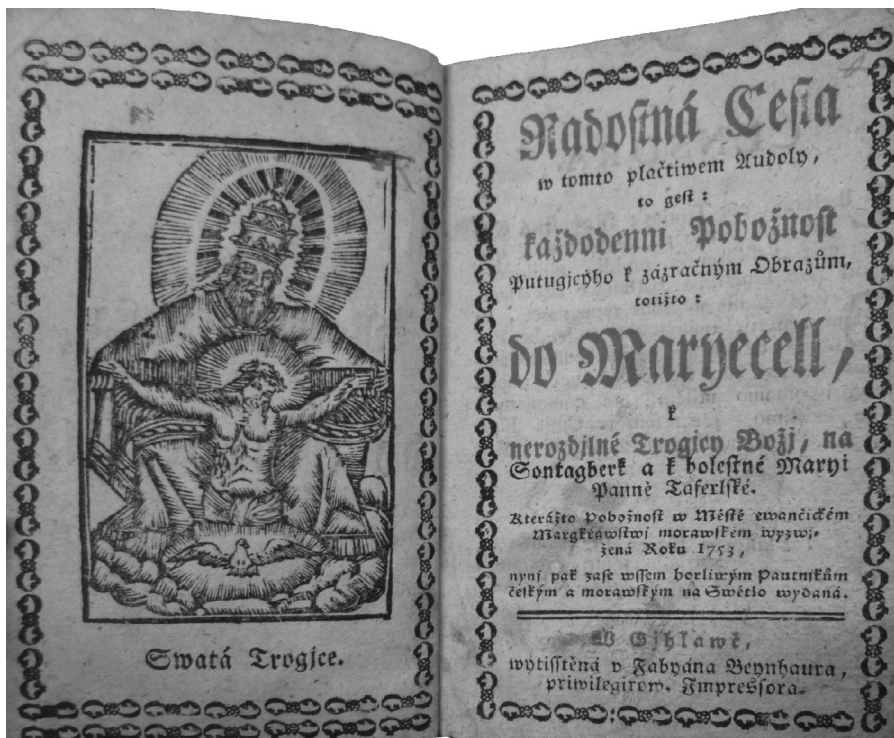
Pro konání peregrinace byl důležitý nejen výběr místa, ale také její termín. Ten býval stanoven na základě více faktorů a zvláště na venkově byl termín cesty závislý na zemědělských pracích. Zcela nepřijatelné tak bylo například organizovat pouť v době jarního či podzimního výsevu nebo v období sklizně. Poutě se konaly od jara do podzimu, respektive hlavní poutní provoz můžeme zařadit mezi polovinu dubna a polovinu října. V zimě poutě neustávaly zcela, ale jejich počet zásadně klesal a věřící se vydávali pouze na cesty do nejbližšího okolí a na poutě individuální. Hlavní poutní měsíce byly obecně květen a srpen/září, ale v rámci různých regionů docházelo k určitým odlišnostem podle toho, kdy bylo nejméně zemědělských prací.²¹ Kolektivní peregrinace se konala často právě proto, aby si věřící vyprosili prosperitu a ochranu před špatným počasím, to byl také důvod oblíbenosti konání poutí právě v květnu.²²

Na brněnskou konzistoř tak byl například v roce 1800 doručen dopis z Náměště nad Oslavou, v němž obyvatelé vyjádřili žádost, aby se mohlo do Mariazell putovat čtvrtou nedělí po Velikonocích za doprovodu místního kněze, jak tomu bylo „od nepaměti“, a ne v srpnu spolu s brněnským procesím. V dopise bylo vyjmenováno hned několik důvodů, například by se v tuto dobu pouti mohli účastnit jen domkaři, kteří měli jen malé nebo dokonce žádné pozemky. Hospodáři s většími pozemky se však musí věnovat úrodě, jež v hornatých oblastech právě dozrává a pole se musí připravit k výsevu podzemních plodin. Navíc v srpnu se náměšťské procesí připojuje spolu se skupinami ze Znojma a Jihlavy k brněnskému procesí, což celkově tvoří veliký počet lidí. Kdekoliv pak budou chtít přespát, nastane problém zajistit po takové

20 HAMMER, Elke: *Mariazeller Mirakelliteratur*; c. d., s. 200–201; Friedrich Knauer z Mladých Buků u Trutnova podnikl cestu do Mariazell na základě informací z mariazellské knihy zázraků, viz STERR-NEGER, Berthold: *Cellerisch-Marianischer Gnaden-Schatz*, c. d., s. 53. Naopak Cathariné Schreierin z Olomouce se zdál sen, že má svou nemocnou dcerku zaslíbit P. Marii v Mariazell; po tomto skutku se její dcerka hned uzdravila, viz WERLEIN, Kilian: *Unaufhörlicher Gnaden=Schatz*, c. d., s. 223–224.

21 Souhrnnou informaci o kolektivních poutích z roku 1771 podává pramen *Consignatio Processionum*, c. d., kde se první jarní pouť konala 7. dubna a poslední 29. září; obecně o termínech poutí srov. MIKULEC, Jiří: *Náboženský život a barokní zbožnost v českých zemích*. Praha: Grada, 2013; HERSCHE, Peter: *Muße und Verschwendung. Europäische Gesellschaft und Kultur im Barockzeitalter. Erster Teilband*. Freiburg – Basel – Wien: Herder, 2006, s. 803.

22 Tamtéž, s. 827.

Obr. 2. Radostná cesta w tomto plačtíwem Audoly [...]. Foto B. Valešová, 2016.

množství lidí nocleh, proto by místo projevů pravé zbožnosti docházelo spíše k hádkám a mrzutostem, jelikož by každý za své peníze chtěl spát pod střechem. Jako další důvod uváděli, že čtvrtou neděli po Velikonocích je ukončen jarní výsev a není v tomto období nutné vykonat žádné další důležité zemědělské práce a je tedy možné absolvovat deseti- nebo dvanáctidenní pout', aniž by došlo ke ztrátám v hospodářství. Autor dopisu byl zřejmě argumentačně připraven a uvádí také, že kdyby byl termín pouti přesunut do Velikonočního období, účastníci by se cesty také obyvatelé Velké Bíteše, Křižanova, Mohelna, všech obcí panství Náměšť a sousedních statků.²³

Určení termínu pouti ze Znojma do Marizell – 11. srpna – budilo také rozbroje, a to mezi místními církevními organizacemi, tedy děkanem a představiteli církevních řádů. Rozhořely se spory ohledně konkurence mezi účastí na pouti do Marizell a účastí na slavení svátku světců spjatých s jednotlivými církevními řády sídlícími

²³ Diecézní archiv biskupství brněnského, Biskupská konzistoř, inv. č. 2507, sign. Z35, kart. 759, fol. 1–4.

ve městě nebo jeho bezprostředním okolí. Jednalo se zejména o svátek sv. Ignáce (31. července) u jezuitů, sv. Dominika (5. srpen) u dominikánů, sv. Norberta (11. července)²⁴ u premonstrátů v Louce a navíc ještě svatého škapulíře (16. července)²⁵ ve znojenském farním kostele. Hlavním důvodem rozbrojů byla skutečnost, že se věřící mohl účastnit buď několikadenní pouti do Mariazell, anebo právě konkrétních svátků. Děkan, organizátor pouti, lákal obyvatele města a okolí k účasti na pouti také tím, že jim vydá potvrzení „sedula operam“, ve kterém by absolvování poutě mělo stejnou váhu jako účast na oslavách svátků těchto světců.²⁶

Zásadní složkou organizace kolektivní pouti bylo zajištění financí a předmětů užívaných při procesích. Řada pravidelných zbožných cest byla finančně podporována pomocí fundací a darů, ale docházelo také k případům, že tyto problémy byly řešeny jinou formou získávání peněz. Na cesty obyvatel Znojma do Mariazell, které se vypravovaly od r. 1765 pravidelně 11. srpna,²⁷ se zajišťovaly finanční prostředky vybíráním milodarů v den svátku *porciunkule* (tedy 1. a 2. srpna, spjata s řádem františkánů).²⁸ Jeden muž vybraný znojenským děkanem nosil sochu Panny Marie s pokladničkou po městě a vybíral potřebné finanční prostředky; s ním šla ještě jedna osoba se schránkou na milodary. Finanční hotovost vybraná na organizaci cesty byla používána také na opravu předmětů nošených v procesích a k zakoupení potřebných zpěvníků.²⁹ Už v roce 1749 byly pořízeny snahou tří dobrodinců tři praporece, které byly v tom stejném roce užity při pouti do Mariazell.³⁰ O dva roky později se zásluhou dalších dobrodinců dočkala procesní socha Panny Marie Zellenské šatů, protože podle farní kroniky žádná dosud neměla.³¹

Na cestě do Mariazell

Po důkladné materiální i duchovní přípravě nastala samotná cesta ke zvolenému cíli. Věřící začínal svou pout' již po probuzení modlitbami, které doporučovaly příručky, v nichž se obracel k Nejsvětější Trojici, Panně Marii a andělu strážnému.³²

24 BLÁHOVÁ, Marie: *Historická chronologie*. Praha: Libri, 2001, s. 888, 866–867, 913.

25 Tamtéž, s. 930.

26 SOKa Znojmo, fond F–h (stará sign. D 12), inv. č. 197, kart. 1, Nadace na Poutě do Mariazell Znojmo: Notata Cellensis Processionis, c. d., fol. 52r, v.

27 ZA Opava, pob. Olomouc, Consignatio Processionum, c. d., fol. 58r.

28 PLESSINGEROVÁ, Alena: Porciunkule. In: Brouček, Stanislav – Jeřábek, Richard (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. 2. svazek. Praha: Mladá fronta, 2007, s. 777–778.

29 SOKa Znojmo, fond F–h (stará sign. D 12), inv. č. 197, kart. 1, Nadace na Poutě do Mariazell Znojmo: Notata Cellensis Processionis, c. d., fol. 53.

30 Diecézní archiv Biskupství brněnského, K–I 610, Pamětní kniha kostela sv. Mikuláše Znojmo 1749–1805, s. 3.

31 Tamtéž, s. 5.

32 *Radostná cesta*, 1756, c. d., s. 7–13.

Pokud měl poutník doma malý křížek, měl si ho s sebou nést zavěšený na hrudi,³³ poté se rozloučil se svými nejbližšími a vydal se do kostela, kde se sešel s ostatními ke společné modlitbě za šťastnou cestu a vyslyšení proseb či mši svatě s požehnáním. V příručkách je pozornost věnována i okamžikům odchodu z chrámu, řazení se do procesí a dalším momentům spojeným s počátkem samotné cesty.³⁴ Znojemští účastníci se scházeli 11. srpna již ve čtyři hodiny ráno na „Dolním náměstí“, kam je svolávala hra na trubky a bubny, a zde se pomodlili „Andělské pozdravení“. Následně vyzváněly zvony zvoucí další zájemce o pout, tehdy se začali poutníci modlit různě, po něm zazněla hra na přenosné varhany a zpěv.³⁵ Po ranní pobožnosti se ti, co se vydávali na pout, odebrali do svých domovů, aby si pobrali všechny věci na cestu. V šest hodin ráno se i se zavazadly sešli ve farním kostele sv. Mikuláše, kde se přivítali s děkanem, a ten jim na cestu udělil požehnání. Děkan jako vedoucí procesí se oblékl do pluviálu a zástup se mezitím před kostelem zformoval do průvodu, poutníci se rozdělili na muže a ženy, seřadili se do dvojstupu a vydali se přes hlavní náměstí kolem sochy Panny Marie ke špitálnímu kostelu sv. Alžběty na znojemské předměstí.³⁶ Pořádek poutníků v baroku určoval zejména sociální status, takže prestižní místa na začátku průvodu zaujímalí představitelé světských a církevních elit. Zvláštní ucelené skupiny tvořili také členové bratrstev, cechů či hudební doprovod. Pouti se mnohdy účastnili i nemocní, kteří cestu absolvovali na povozech. Součástí poutních procesí bývali i tzv. předříkávači / předmodlovači / předzpěváci, tedy lidé, kteří měli na starosti, aby stále zněly nábožné texty a písně a podíleli se na organizaci celé akce.³⁷ Procesí vycházející ze Znojma doprovázeli dva vybraní přední měšťané, kteří byli nazýváni „celfoťi“ (*Zellen Vatter*), ti měli za úkol chránit poutníky před poklesky během cesty v podobě přehnaného pití, náruživosti a skandálů. Pokud by se však něco takového přece stalo, byli povinni tyto prohřešky hlásit duchovnímu vedoucímu pouti. Pramen sice zmiňuje jen jejich povinnosti v oblasti morální, ale můžeme předpokládat, že se věnovali také tradičnímu předříkávání modliteb a předzpěvu duchovních písní; v pozdějších dobách dokonce mnohdy celé poutní procesí vedli.³⁸ První část cesty, tedy z počátečního místa pouti na hranice města,

33 *Radostná cesta*, 1782, c. d., s. 24

34 *Radostná cesta*, 1756, c. d.

35 Součástí hudebního doprovodu poutních procesí bývaly i přenosné varhánky, viz HOLUBOVÁ, Markéta: *Panna Marie Svatohorská. Příspěvek k barokním vazbám jezuitské rezidence a poutního místa*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2015, s. 79.

36 SOKA Znojmo, fond F–h (stará sign. D 12), inv. č. 197, kart. 1, Nadace na Poutě do Mariazell Znojmo: *Notata Cellensis Processionis*, c. d., fol. 53; viz mapová příloha.

37 MIKULEC, Jiří: *Náboženský život*, c. d., s. 186; KAFKA, Luboš: *Dárek z pouti. Poutní a poutové umění*. Praha: Líka klub, 2009, s. 31.

38 PAŘÍZKOVÁ, Kateřina: Jejich kramaření přesáhlo všechny únosné meze. Pohled na frekvenci poutí, jejich útlum a proměnu v průběhu tří století na příkladu poutí do Hájků u Prahy. *Východočeský sborník historický* 23, 2013, s. 149; HOLUBOVÁ, Markéta: Mariazell v tištěných médiích 18. a 19. století. *Acta musei nationalis Pragae. Historia litterarum* 63, 2018, č. 3–4, s. 197.

nebo k první blízké zastávce, měl poutní průvod slavnostní charakter, to znamená, že poutníci byli přesně seřazeni podle jejich statusu v rámci komunity, byli oděni do slavnostního oděvu a v průvodu byly neseny kromě kříže v čele průvodu také korouhve a praporce obvykle s vyobrazením patrona místního chrámu, bratrstva či jednotlivých cechů či umbely a sochy. Po opuštění města nabíral průvod civilnějšího charakteru, lidé tedy putovali v běžnějších oděvech, procesní předměty byly uloženy na vozy, které doprovázely společenství během celé cesty,³⁹ a když se poutníci znovu blížili k určitému městu či významnějšímu místu, kterým měli procházet nebo se tam dokonce zastavit, řadilo se procesí opět do reprezentativní formy. Již první den pouti tímto způsobem přicházeli Znojemští do Retzu (vzdáleného cca patnáct kilometrů), místa jejich prvního přespání.⁴⁰ V průběhu cesty se věřící za vedení předřikávačů modlili a zpívali duchovní písně, určitého významu nabývaly zastávky u sakrálních objektů včetně poutních míst ležících na trase nebo v blízkosti cesty k vytyčenému cíli.⁴¹ Každá poutní skupina měla své zaběhlé zvyky, které byly v rámci zažitých postupů jedinečné, například poutníci z Lechovic se během své cesty do Mariazell zastavovali v nedalekém louckém klášteře, kam je pozvali ke stolu místní premonstráti, aby jim nabídli občerstvení v podobě chleba a piva zdarma.⁴² Procesí, které předem ohlásilo svůj průchod konkrétní lokalitou, bylo vítáno zvoněním.⁴³ Poutník byl také napomínán, jak se má chovat, když během cesty potká kapličku, boží muka či kříž.⁴⁴ V poutnickém návodu *Radostná cesta* autor přímo vybízí k modlitbám: „*Milý Pautnjčku, když Cestau gdess, a natrefiss Kříž, a nebo znamenj Umučenj Páně, padni na Kolena swá, a modli se nasledowně*“.⁴⁵ Podobné pokyny nalezneme i v případě soch a obrazů Panny Marie, svatých a také hřbitova.⁴⁶ Každý den pouti začínal i končil pobožnostmi, které měly stejný základ – nechyběla modlitba růžence, litaní a pravidelných modliteb k Bohu, Panně Marii a svatým.⁴⁷ Jednotlivé dny probíhající poutí, a to včetně zpáteční cesty, byly podle poutní příručky *Radostná cesta*, která doprovázela poutníky z jihomoravských Ivančic,⁴⁸ zasvěceny konkrétnímu světcí.⁴⁹

39 K charakteru procesí SOKa Znojmo fond F–h (stará sign. D 12), inv. č. 197, kart. 1, Nadace na Poutě do Mariazell Znojmo: Notata Cellensis Processionis, c. d., fol. 54.

40 SOKa Znojmo, fond F–h (stará sign. D 12), inv. č. 197, kart. 1, Nadace na Poutě do Mariazell Znojmo: Notata Cellensis Processionis, c. d., fol. 54v.

41 KAFKA, Luboš: *Dárek z pouti*, c. d., s. 33.

42 MZA, fond E57 Premonstráti Louka, kart. 13, i. č. 558, sign. F 60, fol. 1–3.

43 HOLUBOVÁ, Markéta: *Panna Marie Svatohorská*, c. d., s. 80.

44 Např. *Der Ewig-anverlobte Maria-Zeller Wallfahrter*, c. d, s. 17, 18.

45 *Radostná cesta*, 1756, c. d., s. 98–99.

46 Tamtéž, s. 98–99.

47 LINDEROVÁ, Ingrid: *Pout' do Mariazell v tištěné produkci 17. a 18. století*. Bakalářská práce. Olomouc: Univerzita Palackého, 2017, s. 28–29.

48 MALURA, Jan – IVÁNEK Jakub: *Horo krásná, spanilá!*, c. d., s. 289–291.

49 Podobně tomu bylo i v případě příručky *Der Ewig-anverlobte Maria-Zeller Wallfahrter*, c. d.

Obr. 3. Devoční grafika s uctívanými vyobrazeními z Mariazell, Maria Taferl a ze Sonntagbergu, 18. století. Foto B. Valešová.

zbožným účelem cesty. Nejen že docházelo k přehnanému veselí, pitkám, nestřídmému stravování, ale řada dívek přicházela z pouti těhotných. Lidé během pouti přespávali v lepším případě v hostincích, častěji však v různých soukromých pokojích, stodolách, na volných prostranstvích a na poutních místech mnohdy i v samotných kostelích či ambitech.⁵³

Srovnání zápisů znojemského celfotra s poutními příručkami *Radostná cesta*⁵⁴ z roku 1756 (resp. z přelomu 18. a 19. století), která vedla poutníky z jihomoravských Ivančic, a užívanou poutní příručkou brněnských poutníků z roku 1754 ukazuje, že již před hranicemi s Rakouskem bylo styčným místem, kudy poutníci

Kromě toho, že měli poutníci na každý den zvoleného konkrétního patrona, jehož výběr mnohdy souvisel s tím, kudy průvod procházel, měli i jednotlivé modlitby svůj úmysl. V případě příručky doprovázející brněnské poutníky na jejich záslibné pouti jsou každý den uvedeny úmysly tří růženců, které se během dne věřící modlili, v jejichž rámci nechyběly růžence za zemřelé, zemřelé rodiče, zemřelé poutníky do Mariazell, šťastný návrat z pouti, či za rodiče.⁵⁰ V den, kdy navštívili Lilienfeld, věnovali brněnští poutníci všechny tři růžence zdejšímu významnému bratrstvu a modlili se za jejich živé i mrtvé členy.⁵¹ Poslední den pouti věnovali modlitbu všech tří denních růženců poděkování za úspěšnou pouť a šťastný návrat domů.⁵²

Trnem v oku většiny duchovních se během vícedenních poutí stávalo zejména přenocování, během něhož byla největší možnost dopustit se nejrůznějších nepravostí, které vůbec nesouvisely se

50 *Der Ewig-anverlobte Maria-Zeller Wallfahrter*, c. d., s. 34.

51 Tamtéž, s. 38, 39.

52 Tamtéž, s. 62, 63.

53 HERSCHE, Peter: *Muße und Verschwendung*, c. d., s. 824–827; různé církevní instituce se začaly snažit předejít těmto problémům již před vládou Marie Terezie a Josefa II. a hledaly řešení prostřednictvím nejrůznějších zákazů, srov. více ZUBER, Rudolf: *Lidová zbožnost*, c. d., s. 85; HERSCHE, Peter: *Muße und Verschwendung*, c. d., s. 823–826.

54 *Radostná cesta*, 1756, c. d.

procházeli, resp. odsud vycházeli, město Znojmo. Trasa brněnského a znojemského procesí (v *Radostné cestě* nejsou lokality téměř zmiňovány) se mírně odlišovala, ale můžeme nalézt v jejich cestách shodné lokality, které navštívila, nebo která si dokonce vybrala jako místo svého přespání. Opakují se tak města a obce jako Eggenburg, Langelois, Krems, Wilhelmsburg či Annaberg, kde poutníci strávili poslední noc před příchodem do Mariazell.⁵⁵

Trasa posledního dne cesty vedla z místa posledního noclehu – Annabergu do Mariazell. Asi půl míle⁵⁶ od poutního chrámu se nachází kostel sv. Šebestiána v obci Wienerbrückl (dnes Wienerbruck), kde se setkávaly poutnické trasy z Rakouska, Čech, Moravy i Uher, a odtud až do Mariazell doprovází poutníky sedmnáct mramorových „poklon“ – sloupů se sochou Panny Marie na jejich vrcholu, u kterých věřící poklekali a modlili se. Jeden z těchto sloupů s vyobrazením Panny Marie s Ježíškem také upozorňuje na to, že se putující nacházejí na místě prvního zhlédnutí poutního kostela. V poutních příručkách je toto místo také reflektováno a poutník je nabádán k pokleknutí a modlitbě.⁵⁷

V cíli cesty – setkání s Matkou Boží v Mariazell

Do mariazellské svatyně přicházely průvody ze všech světových stran. Ohlášeným procesím s korouhvemi na přivítanou nechávali zvonit, ale mnoho jich tyto znaky postrádalo. Ve slavnostních procesích bylo možné zahlédnout nejrůznější sochy, postavníky, obrazy a také velké votivní svíce. Již na první pohled se odlišovaly průvody s účastí bratrstev, příp. cechů, jejichž členové byli obvykle oblečeni v uniformovaných členských oděvech, aby tato společenství reprezentovali.⁵⁸ Poutníky zvláště z vesnických lokalit přitahovalo v poutních chrámech mimo jiné to, že zde sloužené mše na hlavní svátky obsahovaly veškerou okázalost. Atraktivitu konání poutí zvyšovalo také vědomí poutníků, že se svou přítomností na poutním místě, kde byla obrovská fluktuace lidí všech sociálních vrstev, mohou dostat do kontaktu s „vysokou kulturou“ reprezentovanou slavnostní liturgií, hudbou, ale také přítomností kvalitních výtvarných děl, ke které by jinak neměli možnost se dostat.⁵⁹

Příchod a pobyt na poutním místě byl podroben ritualizovaným úkonům, mezi které patřilo slavnostní přivítání ohlášených poutníků, kteří do Mariazell vstupovali slavnostně za přítomnosti korouhví, křížů, postavníků a zpěvu zbožných písní, vítání místními duchovními často za zvuku zvonů či vytrubování fanfár. Před vstupem do chrámu s milostnou sochou absolvovali příchozí exhortaci a po ní se pomodlili

55 Viz tabulka č. 2.

56 Rakouská míle poštovní (do r. 1878) se rovnala 7,5859 km.

57 *Radostná cesta*, 1756, c. d., s. 136.

58 PETSCHACHER, Gerhard: *Blahoslavená Panna Cellenská*, c. d., s. 107–108.

59 HERSCHE, Peter: *Muße und Verschwendung*, c. d., s. 827.

radostný, slavný a bolestný růženec.⁶⁰ Následovalo první setkání s milostným vyobrazením s pobožností či darováním votivních darů, k čemuž nabádaly poutní knihy.⁶¹

Vzhledem k tomu, že mnohé poutní průvody přicházely do Mariazell až v odpoledních či večerních hodinách, šli se lidé hned poklonit milostnému obrazu bez jakýchkoli dalších ceremonií.⁶² Také znojemští věřící přišli až navečer (kolem osmé hodiny) a pospíchali přímo do klenotnice, aby byli účastni pobožnosti před tamním milostným obrazem. Poté měli čas k osobnímu přivítání se s posvátným místem a k odpočinku po cestě.⁶³ Následujícího dne hned po snídani byli svoláni ke špitálu, kde se pomodlili a začali se řadit do slavnostního průvodu v čele s duchovním vedoucím pouti, děkanem oděným do pluviálu, a potom se vydali do centra města, kam jim šel od kostela v ústrety místní duchovní, aby je přivítal. Podle znojemského celfotra to byl takový zvyk, který symbolizoval pozdravení mezi Ježíšem a Marií. Následně je dovedl děkan k oltáři Panny Marie, kde si všichni klekli a pomodlili se.⁶⁴

V nejfrekventovanějších měsících roku (tj. květen, srpen/září) přicházelo na významná poutní místa několik set až tisíc poutníků denně. Kapacita poutního místa by se dala odhadnout nejen počtem oltářů v kostele, u kterých bývaly slouženy mše, ale také počtem zpovědníků. Jeden kněz byl schopen vyzpovídat za den i přes sto kajících, muselo se však počítat s tím, že mše svaté probíhaly v ranních a dopoledních hodinách a věřící ji měl absolvovat již vyzpovídaný, tedy svátost smíření bylo nutné přijmout buď ráno přede mší, nebo už předchozí den. V nejexponovanější svátky bylo nezbytné povolát i externí zpovědníky z okolních lokalit a instalovat provizorní zpovědnice i mimo prostor samotného chrámu. Mnozí lidé vyhledávali zpověď právě mimo domovský chrám a hledali anonymitu, protože své hříchy nechtěli říci svému domácímu duchovnímu.⁶⁵ Zbytek dne sloužil k individuálním aktivitám dle osobní volby věřícího.

Někteří přicházeli milostné soše darovat votivní dary (prosebné i děkovné), které přinesli ze svých domovů či je obstarali přímo na místě v okolostojících prodejních stáncích. Příležitost darování je věnována také konkrétní část modliteb v poutních příručkách.⁶⁶ Několik votivních obrazů, které přinesli poutníci z Moravy, se dokonce

60 *Radostná cesta*, 1756, c. d., s. 136.

61 Tamtéž, s. 136–161.

62 Tamtéž, s. 150.

63 SOKA Znojmo fond F–h (stará sign. D 12), inv. č. 197, kart. 1, Nadace na Poutě do Mariazell Znojmo: Notata Cellensis Processionis, c. d., fol. 56v.

64 Tamtéž. 56v–57r.

65 HERCHE, Peter: *Muße und Verschwendung*, c. d., s. 827.

66 *Radostná cesta*, 1756, c. d., s. 137.

do dnešních dní dochovalo a je možné je prostřednictvím jejich textu identifikovat.⁶⁷

Věřící podstupovali na poutních místech nejrůznější kající úkony, jako bylo například obejití kostela či hřbitova po kolenou,⁶⁸ případně se věnovali širokému spektru aktivit na pomezí náboženství a magie, jež kněží zpravidla nepodporovali, ale tiše tolerovali. Součástí zbožných aktivit na poutním místě byla návštěva kaple s léčivou vodou, kterou se poutníci omývali a brali si ji do svých domovů. Tato voda měla charakter nejen léčebný, ale v duchovní rovině i očištný.

Nedílnou součástí pobytu v dané lokalitě byla i prohlídka města, stánků a krámků s poutním zbožím nacházejících se okolo chrámu. Význam a věhlas poutního místa se odrážel mimo jiné také v počtu stánků a v různorodosti nabízeného zboží. Prodejci daný sortiment nabízeli i v těch nejskromnějších podmínkách, výrobky bylo možné vybírat přímo na zemi, na rozložených plachtách či na přenosných pultech. K tomuto účelu sloužily i nejrůznější dřevěné, později i zděné boudy a stánky.⁶⁹ Ty si pronajímali nejen místní kramáři, ale i kočovní obchodníci, avšak k prodeji devocionálií bylo obvykle třeba mít povolení od vrchnosti nebo městské rady.⁷⁰ Lidé zde pořizovali dárky pro své blízké, kteří zůstali doma i devocionálie v podobě růženců,⁷¹ svatých obrázků, škapulířů, medailonků,⁷² podmaleb na skle, svíček, sloupků a dalších předmětů z vosku⁷³ či kopií milostné sochy z nejrůznějších materiálů.⁷⁴ Tyto artefakty tak nesly znamení posvátnosti určitého poutního místa, což bylo

67 V mariazellské bazilice se do dnešních dní nachází votivní obraz darovaný od třebíčských obyvatel z roku 1761 a také dva obrazy města Brna z let 1653 a 1742; popis obrazů https://www.basilika-mariazell.at/site/basilikaimages_searchlist.siteswift?so=site_basilikaimages_search&do=site_basilikaimages_search&c=find&s=111&t=e60ea699b2df096a (cit. 8. 9. 2020, bez obrazové dokumentace); https://www.basilika-mariazell.at/site/basilikaimages_searchlist.siteswift?so=site_basilikaimages_search&do=site_basilikaimages_search&c=find&s=111&t=e60ea699b2df096a (cit. 8. 9. 2020: bez obrazové dokumentace); další obraz darovaný městem Třebíč byl navrácen do chrámu sv. Martina v Třebíči. Více o třebíčských obrazech DVORSKÝ, František: *Vlastivěda moravská. Třebíčský okres*. Brno: Garn, 2008, s. 48; ZEJDA, Radovan: *Dějiny chrámu sv. Martina v Třebíči*. Třebíč: Arca JiMfa, 1997, s. 52.

68 PETSCHACHER, Gerhard: *Blahoslavená Panna Cellenská*, c. d., s. 109.

69 Tamtéž, s. 85.

70 KREJČOVÁ, Jana: *Poutě do Staré Vody u Libavé ke sv. Matce Anně Starovodské, uctíváné v kostele sv. Jakuba Většího a sv. Anny*. Olomouc: Burian a Tichák, 2003, s. 83.

71 Srov. obecně o růžencích PRUCHOVÁ, Tereza: Po babičce klokočí aneb růženec jako výrobní artikl. *Východočeský sborník historický* 23, 2013, s. 115–136.

72 BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, Kateřina – HNILICOVÁ, Petra (eds.): *Telč a jezuité. Řád a jeho mecenáši. Katalog výstavy*. Telč: Národní památkový ústav, 2020, s. 368–370; medailony s Pannou Marií Mariazellskou.

73 První písemné doklady o upomínkových předmětech z vosku nalezneme v polovině 17. století v souvislosti se švýcarským mariánským poutním místem v Einsiedeln. Důvodem tak pozdních zmínek je poměrně vysoká pořizovací cena vosku, která zvyšovala hodnotu upomínkového předmětu, viz DVORÁKOVÁ, Hana: Poutní prodej a voskové upomínky. In: Tarcalová, Ludmila (ed.): *Dary a obdarování*. Uherské Hradiště: Slováké muzeum, 2007, s. 163–167. Studie Slovákého muzea 12.

74 Více o rozmanitosti nabízeného zboží srov. KREJČOVÁ, Jana: *Poutě do Staré Vody*, c. d., s. 84–86.

mnohdy zvyšováno ještě posvěcením knězem nebo dotýkáním s milostnou sochou a následně se stávaly nedílnou součástí domácností.

S poutním místem jsou také spjaty léčebné předměty, které měly dvojitý charakter, na jedné straně se jednalo o prostředky zcela na duchovní bázi, naopak nalezneme také mnoho dokladů o hmotných předmětech přinášejících věřícímu úlevu v jeho nemoci či jiném postižení. Jako duchovní léčebný nástroj lze považovat modlitbu s úmyslem na uzdravení či vykonání pouti ještě během své nemoci, což bylo častým typem „léčby“ v případě moravských poutníků do Mariazell. Tyto aktivity můžeme též pokládat za prosebná vóta, která byla věnována s prosbou za vyplnění přání.⁷⁵ Mezi prosebným vótem a léčebným prostředkem byla velmi tenká hranice, někdy se však dokonce stírá a záleží na jednotlivých interpretacích. Vyslyšení prosícího nastávalo buď již během cesty na poutní místo, popřípadě přímo na místě po vykonaných pobožnostech, ale existují i případy, kdy se člověk zbavil svých neduhů při zpáteční cestě nebo až po návratu domů.⁷⁶ Z roku 1715 existuje záznam v knize zázraků z Mariazell, že Sussana Theresia Zimmermannin z Budkova na Moravě, která trpěla bolestmi oka a následně oslepla, se slepá vydala na cestu do Mariazell a cestou postupně nabývala zrak a po vykonané zpovědi v Mariazell se nechala dovést do kaple s milostnou sochou, kde přijala eucharistii a při následné modlitbě byla zcela uzdravena.⁷⁷ Přímo v Mariazell došel uzdravení Johann Lautsch z Moravy, který přišel do štýrské mariánské svatyně s obtížemi po prodělané mrtvici, po vykonané pobožnosti se domů vracel zdrav.⁷⁸ Na zpáteční cestě byl vyslyšen a osvobozen od slepoty Wenceslaus Fauska od Moravské Třebové.⁷⁹ Fridrich Ransskolb z okolí Olomouce trpěl otoky a bolestmi nohy, s těmito obtížemi se vydal v roce 1718 do Mariazell prosit o pomoc. Ve stejném stavu se vrátil domů a až teprve zde došel uzdravení.⁸⁰

Léčivá moc většiny hmotných léčebných prostředků spjatých s poutním místem byla založena na principu kontaktní magie, s milostnou sochou byly tak předměty sloužící k léčení dotýkány, šlo zejména o růžence, polykací obrázky (tzv. Schluckbilder), devoční grafiku či předměty osobní potřeby, šátky apod.⁸¹ V mariazellských knihách zázraků se u líčení zázračných uzdravení věřících pocházejících z Moravy objevuje jen malý poměr zpráv o léčebných prostředcích. Jednou z nich je případ Rosalie Peckerin z Brna, která ohrožená smrtelnou nemocí použila dotýkaný

75 DVOŘÁKOVÁ, Hana: *Me tibi dedico... Votivní dary v okruhu lidové religiozity*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2000, s. 11.

76 HOLUBOVÁ, Markéta: Votivní dary ve světle barokních knih zázraků. In: Tarcalová, Ludmila (ed.): *Dary a obdarování*. Uherské Hradiště: Slováké muzeum, 2007, s. 142. Studie Slovákého muzea 12.

77 WERLEIN, Kilian: *Annoch offenstehender Gnaden=Schatz*, c. d., s. 280–282.

78 Tentýž: *Neu=eröffneter Gnaden=Schatz*, c. d., s. 528–529.

79 Tentýž: *Unaufhörlicher Gnaden=Schatz*, c. d., s. 102–103.

80 Tentýž: *Annoch offenstehender Gnaden=Schatz*, c. d., s. 375–376.

81 Srov. HOLUBOVÁ, Markéta – BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, Kateřina: *Duchovní*, c. d. Jeden z archů s těmito obrázky se dochoval i ve sbírkách Muzea Jindřichohradecka, viz tamtéž, s. 366–367.

u Marie Elisabethy Rotterin z Moravy, která si na pravou ruku, kde trpěla silnými bolestmi, přiložila mariazellskou zpovědní cedulku a v tom okamžiku byla zbavena všech bolestí. Podle jejího svědectví to tak učinilo již více lidí.⁸⁵ Od roku 1780 se v Mariazell, které bylo oblíbené skrze četná uzdravení spjaté s tímto místem, začaly vyrábět žaludeční kapky nebo žaludeční likér, na jejichž obale bývala obvykle vyobrazena Panna Maria Mariazellská či poutní kostel.⁸⁶

Z poutí na cestě domů

Zpáteční cesta vykazovala méně formální charakter chování poutníků. Měli pocit, že když na poutním místě vyřkli prosby, došli vyslyšení a odpuštění hříchů, mají spirituální stránku cesty za sebou a vracejí se do „normálního“ všedního života. V tištěných instrukcích je také mnohem méně pokynů, a když se objevují, informují poutníka o tom, že není nutné jít v tak uspořádaném a přísném procesí, ale je možné cestu absolvovat v uvolněné formě v menších skupinkách a organizovaná modlitba více ustupuje volnému hovoru.⁸⁷ Různé excesy, přestupky a potyčky nastávaly především právě zde a na této cestě hrál svou roli také alkohol.⁸⁸ V případě poutí do Mariazell se objevují poměrně podrobné návody, kudy jít, co dělat a jak se modlit.⁸⁹ Ve třech zkoumaných pramenech ze druhé poloviny 18. století (tj. záznamy znojmského celfotra,⁹⁰ poutní příručka *Radostná cesta*⁹¹ a příručka brněnských poutníků *Der Ewig-anverlobte Maria-Zeller Wallfahrter...*⁹²) se objevují lokality, kterými procházely všechny tři průvody. Jedná se zejména o návštěvu poutního místa Maria Taferl, kam se museli poutníci přepravit pomocí přivozu přes Dunaj. Této aktivitě a modlitbám s ní spojených je v poutních příručkách věnováno náležité místo a stejně tak se poutníci dopravovali z Maria Taferl, kde bylo obvyklé místo přespání, po Dunaji směrem ke Kremsu/Steinu.⁹³ Jednotlivé dny zpáteční byly opět zasvěceny konkrétním světcům (sv. Agátě, sv. Linhartovi, sv. Janu Nepomuckému, sv. Rosalii a sv. Tekle), kterým byly věnovány určité pobožnosti.⁹⁴ V příručce *Radostná*

85 STERNEGGER, Berthold: *Cellerisch-Marianischer Gnaden-Schatz des 1748ten Jahr*, c. d., s. 26–27.

86 KREJČOVÁ, Jana: *Poutě z Moravy do Staré Vody u Libavé ke sv. Matce Anně Starovodské*, c. d., s. 158.

87 MALURA, Jan – IVÁNEK, Jakub: *Horo krásná, spanilá!*, c. d., s. 56.

88 HERSCHKE, Peter: *Muße und Verschwendung*, c. d., s. 820–821.

89 *Radostná cesta*, 1756, c. d., s. 169, 172, 181, 186, 198–199, 201–203.

90 SOKA Znojmo, fond F–h (stará sign. D 12), inv. č. 197, kart. 1, Nadace na Poutě do Mariazell Znojmo: *Notata Cellensis Processionis*, c. d.

91 *Radostná cesta*, 1756, c. d.

92 *Der Ewig-anverlobte Maria-Zeller Wallfahrter*, c. d.

93 *Radostná cesta*, 1756, c. d., s. 180–187, 198–199; *Der Ewig-anverlobte Maria-Zeller Wallfahrter*, c. d., s. 53–56.

94 Tamtéž; STERN, Josef: *Cesta poutníků z Brna do Maria Zell*. In: *Staré stezky. Poutní cesty*. Soubor referátů z 4. pracovního setkání 21. 4. 1999. Brno: Památkový ústav, 1999, s. 53–55.

cesta je pro den cesty po vodě vyvolen patron sv. Jan Nepomucký, jenž je obecně pokládán za patrona při vodních pohromách a povodních,⁹⁵ a podobně je tomu i v případě textu *Der Ewig-anverlobte Maria-Zeller Wallfahrt...*⁹⁶

Poslední den v Mariazell začal pro znojenské poutníky již ve čtyři hodiny ráno mši u milostné sochy Panny Marie a po ní poklekl kněz před oltář a prosil o přímluvu na zpáteční cestu. Po páté hodině se poutníci začali loučit a slavnostním průvodem se se všemi procesními artefakty vydali na kraj Mariazell k lazaretu, kde odložili na vozy všechny tyto předměty mimo sochy Jezulátka a některých praporců, rozdělili se do menších skupinek a spěšně postupovali přes hory směrem k městu Scheibbs, kde se sešli následujícího večera.⁹⁷ Ráno se znojemští poutníci účastnili mše svaté, při které dávali za vyzvánění zvonů almužny. Hned po mši se vydali na cestu a kolem čtvrté hodiny odpolední přišli k břehu Dunaje v Krummnussbaumu, kde přespalí. Večer byl pro děkana a jeho nejbližší okruh připraven bližší nepopsaný společenský večer, po němž následovala oficiální snídane u správce přivozu.⁹⁸ Po snídani se poutníci přepravili na druhou stranu řeky a vystoupali k poutnímu místu Maria Taferl, kde absolvovali pobožnost litaní a poděkovali za úspěšné přeplutí řeky. Autor zdůrazňuje důležitost modliteb vztahujících se k zdárnému překonání řeky také z důvodu, že zde před několika lety došlo k neštěstí, když tudy cestovalo brněnské procesí.⁹⁹ Nebezpečnost této části cesty také připomíná dochovaný votivní obraz s poutníky z Ronova nad Doubravou, kteří přičítali záchranu na rozbourěném Dunaji Panně Marii Mariazellské. Na zadní straně obrazu je text, který zmiňuje, že s ronovskými byli na lodi přítomni i účastníci poutě z Moravy.¹⁰⁰

Znojemští poutníci v Maria Taferl přenocovali, ráno se účastnili mše svaté a následně se nalodili. Děkan a farář z Louky či znojemský kaplan nastoupili každý na jednu loď tak, aby byl na každém plavidle účasten alespoň jeden duchovní. Jakmile loď vypluly, duchovní a „celfoťři“ začali poutníky povzbuzovat ke zbožnosti a zdrženlivosti a hlídali, aby lidé nespádli z lodi.¹⁰¹ Po přistání se poutníci zformovali do procesí a slavnostně přišli do Steinu a Kremsu. Ve městě se rozdělili do míst k přespaní a odtud šli další den do svých domovů svou cestou, aby se pak ve smluvený den a hodinu sešli u špitálu ve Znojmě a zakončili pout' slavnostním

95 Světec vybrán záměrně s ohledem na jeho mučednickou smrt ve Vltavě.

96 Srovnání zasvěcení jednotlivých dní viz tabulka č. 3.

97 SOkA Znojmo, fond F–h (stará sign. D 12), inv. č. 197, kart. 1, Nadace na Poutě do Mariazell Znojmo: Notata Cellensis Processionis, c. d., fol. 57v.

98 Tamtéž, fol. 58r.

99 Tamtéž, fol. 57v–58r.

100 PANOCH, Pavel: Plavba ronovských poutníků po Dunaji. In: Hrubý, Vladimír – Panoch, Pavel (eds.): *Ke slávě Ducha. Sedm století církevního výtvarného umění v Královéhradecké diecézi*. Pardubice: Východočeská galerie, 2003, s. 67–68.

101 SOkA Znojmo, fond F–h (stará sign. D 12), inv. č. 197, kart. 1, Nadace na Poutě do Mariazell Znojmo: Notata Cellensis Processionis, c. d., fol. 58v.

způsobem, podobně jako když na pouť odcházeli.¹⁰² Obvyklé rovněž bylo vítání poutníků místním duchovním na hranici katastru obce, odkud se společně vydali do obce.

Závěr

Pro člověka pozdního novověku byla přítomnost na pouti vítanou změnou v jeho každodennosti, zvláště když se ještě nabízela možnost splnění prosby odevzdané samotnému Bohu skrze Pannu Marii. Z pohledu dnešního člověka ovlivněného odlišnou životní zkušeností, kterou barokní člověk neznal, je těžké porozumět tomu, jak pouť a celou tuto výjimečnou situaci vnímal. Je však možné se tomu alespoň částečně přiblížit pomocí dochovaných archivních a tištěných pramenů.

Během druhé poloviny 18. století se situace na poutních stezkách dramaticky proměnila a nejinak tomu bylo i v případě Mariazell, na což reagovali mnozí osvícenější spisovatelé stavějící se kriticky k barokním formám zbožnosti. Vzhledem k tomu, že je toto téma i na příkladu jednoho (a zvláště tak významného) poutního místa poměrně rozsáhlé, je v této studii zcela upozaděno a text se věnuje analýze průběhu dané peregrinace z pohledu moravských poutníků.

Tab. 1. Výchozí lokality do Mariazell na základě Consignatio processionum¹⁰³

Výchozí lokalita	Termín	Důvod pouti, stáří	Organizátor, duchovní doprovod
Hustopeče	1. května	votivní pouť ¹⁰⁴	s dvěma otci kapucíny
Brno	20. srpna	votivní pouť – záchrana při obléhání města r. 1648	s dvěma otci kapucíny
Bzenec	květen	16 let	někdy s knězem
Vracov	po svátku sv. Jiří		
Ivančice	5. neděle velikonoční		s knězem
Hostěradice	1. května		
Blížkovice	10. května		
Uherský Brod	17. srpna		

102 Tamtéž, c. d., fol. 58.

103 ZA Opava, pob. Olomouc, fond Arcibiskupská konzistoř Olomouc, Consignatio Processionum, c. d.

104 MZA, B2, kart. 123, sign. P8/2, i. č. 1592, fol. 11r.

Jaroměřice n. Rokytnou	vhodný čas		
Jihlava	den letnic		s knězem
Jihlava a minorité	vhodný čas		s knězem
Stonařov	květen		
Třešť	4. neděle po Velikonocích		
Mohelnice	vhodný čas		
Náměšť n. Oslavou	měsíc po neděli Cantate		s knězem
Mikulov a kapucíni	23. srpna	votivní pouť od r. 1675	s dvěma otci kapucíny
Drnholec	svátek sv. Jiří		
Dyjákovice	na konci dubna		
Dolní Věstonice	vhodný čas		s knězem
Slavonín	25. dubna		
Moravská Nová Ves	před sv. Nanebevstoupením Páně		
Prostějov	24. srpna		s knězem; výdaje placeny bratrstvem
Slavonice	květen		
Rancířov	svátek sv. Michaela		
Telč	9. září	od roku 1760	s knězem
Nová Říše	den po 4. neděli velikonoční	votivní pouť	s knězem
Želetava	4. neděle po Velikonocích		
Třebíč	26. srpna	od roku 1725	s knězem
Vyškov	5. května	od roku 1752	s knězem
Míroslavské Knínice	vhodný čas		s knězem
Znojmo	11. srpna	5 let (tj. od roku 1765)	s knězem
Šatov	20. srpna	od roku 1758	s knězem
Jaroslavice	vhodný čas		

Lukov	vhodný čas		
Tasovice	6. den po sv. Nanebevst. Páně		
Hodonice	po sv. Nanebevstoupení Páně		
Slup	1. května		
Louka	11. srpna		s knězem
Svitavy	vhodný čas	votivní pouť	

Tab. 2. Lokality navštívené během cesty

Den	„ <i>Notata Cellensis Processionis Ductori illius Scitu necessaria</i> “, [1765–1787]	<i>Der Ewig-anverlobte Maria-Zeller Wallfarhter...</i> , Brünn, 1754
1.	Znojmo ¹⁰⁵ – Louka – Retz – Eggenburg	Brno – Dolní Kounice – Olbramovice
2.	Eggenburg – Langelois – Krems – Stein	Olbramovice – Lechovice – Znojmo
3.	Stein – Sankt Pölten – Wilhelmsburg	Znojmo – Retz – Schratthal – Eggenburg
4.	Wilhelmsburg – Türritz – Annaberg	Eggenburg – Langelois – Krems
5.	Annaberg – Mariazell	Krems – Sankt Pölten – Wilhelmsburg
6.	Mariazell	Wilhelmsburg – Lilienfeld – Annaberg
7.	Mariazell / Sonntagberg ¹⁰⁶	Annaberg – Sankt Sebastian – Mariazell
8.	Mariazell – Scheibbs (dva dny)	Mariazell
9.	Scheibbs – Krummnusbaum	Mariazell – Scheibbs
10.	Krummnusbaum – Maria Taferl	Scheibbs – Maria Taferl
11.	Maria Taferl – po vodě – Stein/Krems	Maria Taferl – po vodě – Krems
12.	Krems – vlastní cestou do svých domovů	
13.		
14.		Dolní Kounice – Brno

105 Zvýrazněné lokality jsou místy přespání poutníků.

106 Zájemci o návštěvu poutního místa Sonntagberg obětovali jeden den v Mariazell a vypravili se k Nejsvětější Trojici do Sonntagbergu.

Tab. 3. Zasněžení jednotlivých dní a úmysly denních růženců

Den	<i>Radostná cesta, 1756</i>	<i>Ewig-anverlobte Maria-Zeller Wallfarhter...</i>	Úmysly denních růženců
1.	Andělé strážní (s. 112)	Sv. Jakub (s. 13)	1. za zemřelé věřící; 2. za brněnský magistrát; 3. za město Brno
2.	Sv. Václav (s. 112)		1. za zemřelé; 2. za poutníky do Mariazell; 3. za mrtvé přátele
3.	Sv. Florian (s. 115)	Pět apoštolů a sv. František Serafinský (s. 28)	1. za mrtvé, kteří trpí kvůli neshodám; 2. za všechny, kteří pamatují na poutníky ve svých modlitbách; 3. za větší náklonnost k PM
4.	Anotnín Paduánský (s. 118)	71 učedníků Kristových (s. 31)	1. za zemřelé rodiče; 2. za žijící rodiče; 3. za zemřelé rodiče, kteří zapomněli na své děti
5.	Sv. Josef (s. 120)	Sv. Bartoloměj (s. 34)	1. za dobrodince knížečky; 2. za podporovatele a dobrodince pouti; 3. za vězně mezi nevěřícími
6.	Sv. Anna (s. 125)	Sv. Josef (s. 38)	1. za zemřelé bratry bratrstva Ježíš, Maria, Josef; 2. za žijící bratry bratrstva; 3. za zemřelé biologické bratry a sestry
7.	Mariazell	Sv. Jáchym a Anna (s. 42)	1. za zemřelé mariazellské poutníky; 2. za vyslyšení prosb v Mariazell; 3. aby nikdo z přítomných nebyl vyloučen od Marie
8.	Sv. Agáta (s. 166)	Mariazell	
9.	Sv. Linhart (s. 169)	Sv. Karel Boromejský (s. 47)	1. za císaře; 2. za šťastný návrat domů; 3. vlastní úmysl
10.	Sv. Jan Nepomucký (s. 181)	Panna Maria Bolestná (s. 48)	1. za sjednocení kat. knížat a vyhlazení herezí; 2. ke chvále Sedmíbolestné PM; 3. za nové milosti od Boha na přímluvu Panny Marie Bolestné Taferské

11.		Sv. Antonín Paduánský (s. 53)	1. za nemocné; 2. za zemělé; 3. za nekající hříšníky
12.	Sv. Rosálie (s. 199)	Sv. Jan Nepomucký (s. 56)	1.–3. poděkování za zdárnou pouť
13.	Sv. Tekla (s. 201)	Sv. Jan Sarkander (s. 60)	
14.		Všichni svatí (s. 62)	

Tab. 4: Analýza knih zázraků – léčebné prostředky, votivní dary

Kniha zázraků z let	Léčebné prostředky – celkem uvedeno	Specifické léčebné prostředky	Votivní dary – celkem uvedeno	Votivní dary
1668–1699	1	modlitba 13 růženců	7	5x děkovná pouť; 1x darování stříbrné nohy; 1x po uzdravení mše v Mariazell (dále MZ)
1700–1709	2	dotýkaný obrázek z modlitebni knihy přikládán na postižené místo; cesta do Mariazell (MZ) při nesnážích	9	3x pouť; 1x pouť s potvrzením; 2x děkovná tabulka + pouť; 1x mše v MZ; 2x doručeno potvrzení
1710–1719	6	5x pouť do MZ při nesnážích; 1x pouť v zastoupení	17	15x pouť do MZ; 1x mše v MZ; 1x pouť + darování děkovné tab.
1720–1729	7	4x pouť do MZ v potížích; 1x posvěcený olej z MZ – mazat na postiž. místo; 1x pouť do MZ a darování groše 3 roky za sebou; u nalezeného obrázku P. M. Mariazellské se modlili + žádost, aby se osoba, která jde do MZ za ně modlila	14	6x pouť do MZ; 6x darování předmětu symbolizujícího zranění/nemoc; 1x pouť a obětní tabulka; 1x pouť a bílá svíce

1730–1739	4	2x olej z MZ + cesta do MZ; obraz Matky Boží přikládán na postižené místo; zástupná pouť do MZ	20	3x darování předmětu symbolizujícího zranění/nemoc; 10x pouť do MZ; zástupná pouť; mše a zpráva o zázraku; 3x pouť + zpráva o zázraku; obět. tabulka; obět. tabulka a vlastnoruční podpis
1748	7	ve snu zjeveny léčebné prostředky; pouť při potížích; zellenská zpovědní tabulka přiložena na postižené místo; denně modlitba růžence; 2x zástupná pouť; pouť + darování kusu prstu	5	3x pouť do MZ; přinesení kulky z muškety; zaplacení mše
1750, 1753 a 1754	6	4x pouť do MZ při potížích; posvěcený olej z MZ; modlitba k obrazu P. M. Mariazellské, který visel v místnosti	6	2x pouť do MZ; oznámení o uzdravení; zpráva o zázraku, kterou donesla žena postiženého + kost zasazená ve stříbře; „velký dík“; zástupná pouť
Celkem (mimo roky 1668–1699)	32		78	

Prameny psané

Diecézní archiv biskupství brněnského, Biskupská konzistoř, i. č. 2507, sign. Z35, kart. 759.

Diecézní archiv biskupství brněnského, K–I 610, Pamětní kniha kostela sv. Mikuláše Znojmo 1749–1805.

Moravský zemský archiv, fond E57 Premonstráti Louka, kart. 13, i. č. 558, sign. F 60.

Státní okresní archiv Znojmo, fond F–h (stará sign. D 12), inv. č. 197, kart. 1, Nadace na Poutě do Mariazell Znojmo: Notata Cellensis Processionis Ductori illius Scitu necessaria, fol. 51–60.

Zemský archiv v Opavě – pobočka Olomouc, fond Arcibiskupská konzistoř Olomouc, Consignatio Processionum ex Decanatibus Parochii in Marchionatus Moravia existencibus annue Duci Solitarum (1771), sign. C9, kart. 2212.

Prameny tištěné

Der Ewig-anverlobte Maria-Zeller Wallfarhter, welcher Zu zeitlich-und ewiger Wohlfahr Der Jährlich den 20. Augusti, aus der Königlichen Stadt Brünn Angeordneten Wallfahrt Die hierinn Von einem Capuciner-Prediger von St. Jacob zusamm getragene Andacht zu verrichten gewohnt: Allen mit ihm auf Maria-Zell Reisenden Wallfahrtern, zu einem geistlichen Unterricht. Cum Permissu Superiorum. Brünn: gedruckt bey Emmanuel Swoboda, 1754.

[JAHRVOGL, P. Hieronimus]: *Puetus Aquarum Viventium Cant. 4. Brunn Der Lebendigen Wässer. Das ist: Ferrere Beschreibung Der wunderbarlichen Geschichten / Miracul / und Gnaden so der allgütige Gott / durch Hülff und Fürbitt seiner hochwertisten Mutter / und unbeflecken Jungfrauen Mariae / als einen immerquällenden Gnaden=Brunn / in dem Höcherühmten Gotts=Haus zu Zell in Steyermark. Von Anno 1690. biß Anno 1700. Als von 10. Jahren her / Dennen leiblich= und geistlich=armseeligen, kranken= und preßhafften Menschen zuflüssen und erspriessen lassen / Zusamb getragen und beschriben [...].* Steyr 1700.

PETTSCHACHER, Gerard: *Ferrere Fortsetzung und Beschreibung der Gnaden / So Gott durch Fürbitt Seiner werthisten Mutter / der Seeligen Jungfrauen Mariae / in dem würdigen Gotts-Hauß zu Maria Zell in Steyr=Marckt. Anfangend Von Anno 1678. biß Anno 1690. als in zwölf Jahren In unterschiedlichen Leiblich: und Geistlichen Anligen gewürcket / und erweisen hat [...].* Grätz 1690.

Radostná Cesta w tomto plačtiwem Audolj: to gest: Každodennj Pobožnost putugj-cýho k zázračným obrazům, totižto: do Maryecell, k nerozdjlné Trojicy Božj, na Sonntagberk a k bolestné Maryi Panně Taferlské. Kterážto pobožnost w městě ewančickém, w Margkrabstwj morawském wyzdwžžená Roku 1733, nynj pak zase wssem horliwým pautnjům českým a morawským na Swětlo daná. W Brně: wytisštěná u Frantisska Karla Sýdlera, 1756.

STEINDL, Basil: *Cellerisches Salve Regina, Oder Fernere Beschreibung jener Gutthaten, Welche Die all=mögende Hand grossen Gottes durch die barmherzigste Königin des Himmels und der Erden Mariam. Wiederum von zehen Jahren hero Nemlichen: Von Anno 1730. bis Ende des 1739sten Jahrs. In dem weit=berühmten und dem Frey=Exempten Stüft S. Lamprecht Ordens des heil. Ert. Vatters Benedicti einverleibten Gnaden=Haus zu Zell In Ober=Steyermarkt. In verschiedenen bedrangt, presshaft und elenden Persohnen mildreichst gewürcket hat.* Maria Cell: Verlegts Joseph Peyer, Burgerl. Buchbinder, [1744].

STERNEGGER, Berthold: *Cellerisch-Marianischer Gnaden-Schatz des 1748ten Jahr. Zum Trost/ Auferbauung und Aneyferung deren andächtigen Marianischen*

- Pfleg-Kindern und Cellerischen Wallfahrtern. Mit Erlaubnis deren Obern herausgegeben Aus hiesiger Schatz=Kammer zu Maria=Cell in Ober=Steyer.* Steyr: Gregor Menhardt, 1749.
- STERNEGGER, Berthold: *Cellerisch-Marianischer Gnaden-Schatz des 1750ten Jahr. Zum Trost / Auferbauung und Aneiferung deren andächtigen Marianischen Pfleg-Kindern und Cellerischen Wallfarhern. Mit Erlaubnis deren Obern herausgegeben Aus heisiger Schatz=Kammer zu Maria=Cell in Ober=Steyer, in dem Jahr 1751.* Steyr 1752.
- STERNEGGER, Berthold: *Cellerisch-Marianischer Gnaden-Schatz des 1753 und 1754. Jahr. Zum Trost / Auferbauung und Aneiferung deren andächtigen Marianischen Pfleg-Kindern und Cellerischen Wallfarhern. Mit Erlaubnis deren Obern herausgegeben Aus heisiger Schatz=Kammer zu Maria=Cell in Ober=Steyer, in dem Jahr 1755.* Steyr 1755.
- WERLEIN, Kilian: *Neu=eröffneter Gnaden=Schatz / Oder Beschreibung Jener Gutthaten / Welche Die Wunderwürckende Hand deß allgütigsten GOTTes durch die glorwürdigste Königin Himmels und der Erden Mariam. Als von Anfang deß 1700. bis Ende deß 1709. Jahrs In dem weiterühmten und dem befreyten Benedictiner Stifft S. Lambrecht einverbelibten Gnaden=Haus zu Zell / In Ober=Steyermarckt. An verschiedenen bedranckt= und presthafften Persohnen mildreichst ewisen hat.* Steyr: Grünenwald, 1717.
- WERLEIN, Kilian: *Annoch offenstehender Gnaden=Schatz / Das ist: Fernere Beschreibung jener Gutthaten Welche Die allmögende Hand grossen GOTTes durch die Barmhertzigste Königin des Himmels und der Erben Mariam Wiederum von zehen Jahren hero, Nemlichen von Anno 1710. bis Ende deß 1719ten Jahrs. In dem weit=berühmten und dem Frey=Exempten Stifft S. Lambrecht Ordens deß Heil. Ertz.=Vatters Benedicti einverleibten Gnaden=Haus zu Zell in Ober=Steyermarckt, An verschiedenen bedrangt=preßhaft = und elenden Persohnen mildreichst gewürcket hat.* Steyr: Johann Jacob Jahn, 1722.
- WERLEIN, Kilian: *Unaufhörlicher Gnaden=Schatz / Das ist: Fernere Fortsetzung jener Gutthaten / so der Allgütige Gott durch Hülf, und Fürbitt seiner liebeichsten Mutter, und Jungfrauen Mariae zu Cell Von An. 1719. biß Ende des 1729. Jahrs. An verschiedenen leiblich=und geistlich=betrangt=preßhaft=und elenden Personen gewürcket hat.* Steyr: Jahn, 1737.

Literatura

- BAUMER, Iso: *Wallfahrt als Handlungsspiel. Ein Beitrag zum Verständnis religiösen Handelns.* Bern: Herbert Lang, 1977.
- BLÁHOVÁ, Marie: *Historická chronologie.* Praha: Libri, 2001.
- BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, Kateřina – HNILICOVÁ, Petra (eds.): *Telč a jezuité. Řád a jeho mecenáši.* Telč: Národní památkový ústav, 2020. Katalog výstavy.

- BZDILOVÁ, Jana: „Consignatio Processionum ex Decanalibus Parochii in Marchionatus Moravia existentibus annue Duci Solitarum“ a další prameny ve fondu olomoucké arcibiskupské konzistoře. In: *Staré stezky. Poutní cesty*. Soubor referátů z 4. pracovního setkání 21. 4. 1999. Brno: Památkový ústav, 1999, s. 21–25.
- DVORSKÝ, František: *Vlastivěda moravská. Třebický okres*. Brno: Garn, 2008.
- DVOŘÁKOVÁ, Hana: *Me tibi dedico... Votivní dary v okruhu lidové religiozity*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2000.
- DVOŘÁKOVÁ, Hana: Poutní prodej a voskové upomínky. In: Tarcalová, Ludmila (ed.): *Dary a obdarování*. Uherské Hradiště: Slovácké muzeum, 2007, s. 163–167. Studie Slováckého muzea 12.
- ECKL, Petr: *Život obyvatel městečka Dolní Kounice ve 2. polovině 17. a 1. polovině 18. století*. Diplomová práce. Brno: Historický ústav FF MU, 2003.
- HAMMER, Elke: Mariazeller Mirakelliteratur der frühen Neuzeit. In: Eberhart, Helmut – Fell, Heidelinde (eds.): *Schatz und Schicksal*. Graz: Kulturreferat der Steiermärkischen Landesregierung, 1996, s. 193–207.
- HERSCHE, Peter: *Muße und Verschwendung. Europäische Gesellschaft und Kultur im Barockzeitalter. Erster Teilband*. Freiburg – Basel – Wien: Herder, 2006.
- HOLUBOVÁ, Markéta: Votivní dary ve světle barokních knih zázraků. In: Tarcalová, Ludmila (ed.): *Dary a obdarování*. Uherské Hradiště: Slovácké muzeum, 2007, s. 141–149. Studie Slováckého muzea 12.
- HOLUBOVÁ, Markéta: *Panna Marie Svatohorská. Příspěvek k barokním vazbám jezuitské rezidence a poutního místa*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2015.
- HOLUBOVÁ, Markéta: Mariazell v tištěných médiích 18. a 19. století. *Acta musei nationalis Pragae. Historia litterarum* 63, 2018, č. 3–4, s. 196–206.
- KAFKA, Luboš: Pout'. In: Brouček, Stanislav – Jeřábek, Richard (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. 2. svazek. Praha: Mladá fronta, 2007, s. 786–787.
- KAFKA, Luboš: *Dárek z pouti. Poutní a poutové umění*. Praha: Lika klub, 2009.
- KREJČOVÁ, Jana: *Poutě do Staré Vody u Libavé ke sv. Matce Anně Starovodské, uctívané v kostele sv. Jakuba Většího a sv. Anny*. Olomouc: Burian a Tichák, 2003.
- LINDEROVÁ, Ingrid: *Pout' do Mariazell v tištěné produkci 17. a 18. století*. Bakalářská práce. Olomouc: Univerzita Palackého, 2017.
- MALURA, Jan: Barokní poutní knihy a zbožná praxe širokých vrstev. *Český lid* 104, 2017, s. 33–51.
- MALURA, Jan – IVÁNEK, Jakub: *Horo krásná, spanilá! Poutní písně na Moravě (1600–1850)*. Brno: Host, 2019.
- MIKULEC, Jiří: *Náboženský život a barokní zbožnost v českých zemích*. Praha: Grada, 2013.

- PANOCH, Pavel: Plavba ronovských poutníků po Dunaji. In: Hrubý, Vladimír – Panoch, Pavel (eds.): *Ke slávě Ducha. Sedm století církevního výtvarného umění v Královéhradecké diecézi*. Pardubice: Východočeská galerie, 2003, s. 67–68.
- PAŘÍZKOVÁ, Kateřina: Jejich kramaření přesáhlo všechny únosné meze. Pohled na frekvenci poutí, jejich útlum a proměnu v průběhu tří století na příkladu poutí do Hájků u Prahy. *Východočeský sborník historický* 23, 2013, s. 137–158.
- PLESSINGEROVÁ, Alena: Porciunkule. In: Brouček, Stanislav – Jeřábek, Richard (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. 2. svazek. Praha: Mladá fronta, 2007, s. 777–778.
- PROKOPOVÁ, Zdeňka: Poutník. In: Bůžek, Václav – Král, Pavel (eds.): *Člověk českého raného novověku*. Praha: Argo, 2007, s. 255–274.
- PRUCHOVÁ, Tereza: Po babičce klokočí aneb růženec jako výrobní artikl. *Východočeský sborník historický* 23, 2013, s. 115–136.
- RESCH, Wiltraud – FARKAS, Ildikó: Die Mittelalterliche Wallfahrtskirche Mariazell. In: Farbaky, Péter – Serfözö, Szabolcs: *Mariazell in Ungarn – Ungarn in Mariazell. Geschichte und Erinnerung. Ausstellung des Historischen Museum der Stadt Budapest im Museum Kiscell. 28. Mai – 12. September 2004*. Budapest: Historisches Museum der Stadt Budapest, 2004, s. 39–46.
- STERN, Josef: Cesta poutníků z Brna do Maria Zell. In: *Staré stezky. Poutní cesty*. Soubor referátů z 4. pracovního setkání 21. 4. 1999. Brno: Památkový ústav, 1999, s. 53–55.
- VALEŠOVÁ, Barbora: Consignatio processionum... a jeho přínos pro poznání moravského barokního poutnictví. *Národopisný věstník* 32 (74), 2015, č. 2, s. 5–20.
- VALEŠOVÁ, Barbora: *Moravští poutníci na cestě do Mariazell v 18. století*. Disertační práce. Brno: Masarykova univerzita, 2021.
- VOCELKA, Karl: Habsburská zbožnost a lidová zbožnost. K mnohovrstevnatosti vztahů mezi 'elitní a lidovou kulturou. *Folia Historica Bohemica* 18, 1997, s. 225–240.
- ZEJDA, Radovan: *Dějiny chrámu sv. Martina v Třebíči*. Třebíč: Arca JiMfa, 1997.
- ZUBER, Rudolf: Lidová zbožnost a poutě na Moravě v 18. století. *Studie muzea Kroměřížska '91*, 1991, s. 74–86.

Summary

Mariazell and Its Popularity among South-Moravian Pilgrims in the 18th Century

The author deals with Baroque pilgrimages to Styrian Mariazell where people searched for help and solace, or they came there with gratitude for grace received from heaven. The information is drawn from surviving archival sources of both printed and written nature; these include pilgrim handbooks, books of miracles,

and the direct testimony of a participant (*celfotr*) from the South Moravian town of Znojmo. The study focusses on the pilgrim and his or her duties associated with the preparation for the pilgrimage, such as providing for the farm and arranging money for the journey, but spiritual preparation was also important. The journey itself and the activities associated with the pilgrimage practice are also reflected. The main purpose of the journey was to see the object of reverence, the marvellous statue of the Virgin Mary; this was accompanied by ritualised acts, but the pilgrimage also had a completely secular aspect, such as purchase of various devotionals related to the pilgrimage site. The return journey did not have as strict rules as the journey to the pilgrimage site, but there are also interesting elements, e. g. the regular visit to Maria Taferl, another important Marian pilgrimage site in Lower Austria. Pilgrimages of Moravian inhabitants to Mariazell are observed in the period of the greatest flowering of this phenomenon in the first two thirds of the 18th century, but for capacity reasons the author does not take into account essential changes concerning Baroque religiosity that took place in the last third of the 18th century.

Key words

Folk religiosity – 18th century – Mariazell (Austria) – Moravia – books of miracles – pilgrim handbooks

Náboženská motivace v chování a životních postojích věřících. Na příkladu tří lokalit Jihomoravského kraje¹

Mgr. et Mgr. Anna Grůzová, Ph.D.

Moravská zemská knihovna, odbor rukopisů a starých tisků, Kounicova 65,
601 87 BRNO

Anna.Gruzova@mzk.cz

Úvod

Existuje představa, že náboženské přesvědčení by mělo zároveň nést určitý životní styl spojený se souborem hodnot² – ostatně jako jakákoliv jiná identita spojená s představou sociálních rolí a jejich konkrétních obsahů. Otázka vlivu víry na jednání člověka je však složitá, neboť lze v současnosti hovořit o pluralitě identit, kdy je identitu nutné vnímat jako soubor dílčích „pod-identit“. Člověk tak nejedná pouze na základě jedné své charakteristiky (etnikum, pohlaví, vyznání). Hierarchie i výčet jednotlivých částí identit navíc v průběhu života prochází přehodnocováním a proměnou.³ Záleží na daném sociálním kontextu, ale také konkrétní situaci. Tyto skutečnosti nás staví před výzkumné otázky následující studie: 1) *Nakolik víra (obecně) ovlivňuje jednání a životní postoje věřících v různých kontextech;* 2) *Nakolik je náboženská motivace k určitému chování zvyrazňována vybranými sociálními charakteristikami aktérů (vyznání, lokalita, pohlaví, věk)?* Tito činitelé doprovázené interakcí jedince se sociálním prostředím jsou důležitými prvky v procesu identifikace.⁴

1 Studie vychází z GRŮZOVÁ, Anna: *Náboženská motivace v chování a životních postojích věřících*. Disertační práce. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav evropské etnologie, 2021. Vedoucí práce PhDr. Roman Doušek, Ph.D. Problematika je detailně zpracována v tematických celcích (náboženský/církevní, rodinný, veřejný a každodenní život), v nichž je sledována úloha víry a její vliv na žitou kulturu věřících. V závěru je analýza vlivu sociálních charakteristik (vyznání, lokalita, věk, pohlaví) na jednání aktérů.

Publikace vznikla v rámci Institucionální podpory na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace – Moravská zemská knihovna v Brně.

2 MEALEY, Ann Marie: *The identity of Christian morality*. Farnham: Ashgate, 2009, s. 170.

3 AMMERMAN, Nancy T.: Religious Identities and Religious Institutions. In: Dillon, Michele (ed.): *Handbook of the Sociology of Religion*. Cambridge: University Press, 2003, s. 207–225; WEEDON, Chris: *Identity and culture*. Maidenhead: Open University Press, 2004, s. 6–14.

4 Např. ERIKSEN, Thomas H.: *Antropologie multikulturních společností. Rozumět identitě*. Praha: Triton, 2007, s. 65; ERIKSON, Erik H.: *Identity and the life cycle*. New York: W. W. Norton & Company, 1994 s. 118–123; BAUMAN, Zygmunt: *Individualizovaná společnost*. Praha: Mladá fronta, 2004, s. 170–172.

Na základě tohoto výchozího rámce byly vybrány čtyři sociální charakteristiky věřících (vyznání, lokalita, věk, pohlaví), na jejichž základě byly formulovány hypotézy (H).⁵ H1 vztahující se k **vyznání**: *Členové nonkonformních církevních společenství kladou větší důraz na vliv víry v každodenním jednání.* Z hlediska náboženské afilace je užito dělení na věřící z katolické (Římskokatolická církev), tradiční nekatolické (Církev československá husitská, Českobratrská církev evangelická) či nonkonformní⁶ církve vycházející z protestantismu (Apoštolská církev, Bratrská jednota baptistů, Církev adventistů sedmého dne, Církev Křesťanská Společenství, Evangelická církev metodická, Křesťanské sbory, Náboženská společnost Svědci Jehovovi).⁷ S tímto členěním se pojí určité předpoklady postoju věřících vycházející z jejich věrouky a náboženské praxe. H2 vztahující se k **lokalitě**: *Sociálně-historické prostředí ovlivňuje zvýraznění náboženské motivace v jednání.* Problematika byla sledována ve třech lokalitách Jihomoravského kraje, které byly vybrány s ohledem na odlišný historickokulturní vývoj a zároveň jsou v nich zastoupeny tradiční i nové církve.⁸ Z hlediska stereotypního obrazu lokalit bylo užito dělení na tradiční (Veselí

- 5 Hypotézy vychází z předpokladu, že je víra (obecně) primárním (stálým implicitním) činitelem, který utváří postoje věřících (YSSELDYK, Renate – MATHESON, Kimberly – ANISMAN, Hymie: *Religiosity as Identity. Toward an Understanding of Religion From a Social Identity Perspective. Personality and Social Psychology Review* 14, 2010, č. 1, s. 67). Náboženská motivace by tak měla převažovat oproti motivacím jiným (např. ekonomickým, sociálně-statusovým aj.). Otázkou je, hraje-li ve zvýraznění náboženské motivace zároveň roli další (podřízené) vlivy, jako typ vyznání, lokalita, věk nebo pohlaví. Nejde tedy o primární vliv vyznání anebo např. lokality, ale spíše o podpoření vlivu víry. Hypotézy byly formulovány na základě odborné literatury a výsledků statistických šetření společnosti. Vycházely ze stereotypního obrazu věřících zahrnující několik prvků křesťanského života potvrzujících se u většiny věřících (např. křest, účast na bohoslužbách, přijímání eucharistie, modlitba, morální hodnoty). Stereotyp není objektivní, ale s tímto obrazem věřících se pracuje v religionistickém (VOJTÍŠEK, Zdeněk: *Nová náboženská hnutí a jak jim porozumět.* Praha: Beta Books, 2007) i v sociologickém bádání (VÁCLAVÍKOVÁ HELŠUSOVÁ, Lenka – VÁCLAVÍK, David: *Institucionalizovaná podoba religiozity a její projevy v České republice v letech 1989–2000. Religio* 14, 2006, č. 2, s. 173–191).
- 6 Dříve přijímaná zkratka nová náboženská hnutí (NNH) je v posledních letech nahrazována alternativními termíny jako „netradiční malé církve“ či „menší křesťanské církve“. NEŠPOR, Zdeněk R. – VOJTÍŠEK, Zdeněk: *Encyklopedie menších křesťanských církví v České republice.* Praha: Karolinum, 2015.
- 7 Tj. církve v ČR registrované a v současnosti oficiálně působící (zákony č. 308/1991 Sb. a č. 3/2002 Sb.), které se hlásí ke křesťanským kořenům, jejich učení vychází z Bible a mají jasně formulovanou věrouku i podmínky začlenění.
- 8 Hlavním objektivně ověřitelným zdrojem počtu věřících v obcích jsou výsledky SLDB (ČSÚ 1991–2011). Přestože je jejich výpovědní hodnota v otázkách náboženství problematická (zejm. v letech 1991 a 2001) a vyžaduje kritický přístup, podává základní představu o situaci církví v ČR.

nad Moravou), novoosídleneckou (Znojmo) a industriální lokalitu (Blansko).⁹ H3 vztahující se k **věku**: *Věk věřících ovlivňuje výrazně náboženské motivace v jednání*. Kategorizace respondentů vycházela ze souboru výzev spojených s daným životním obdobím: stará, střední a mladá generace.¹⁰ H4 vztahující se k **pohlaví**: *Pohlaví věřících ovlivňuje výrazně náboženské motivace v jednání*. Zde byly stanoveny dvě kategorie (ženy a muži).

Pro metodologické uchopení tématu se jako nejprínosnější jevil kvalitativní přístup,¹¹ jehož cílem je porozumět sociální realitě z pozice aktérů nejen popisem, ale i vysvětlením kontextů. Terénní výzkum se uskutečnil v letech 2013–2015 s 53 respondenty různých vyznání.¹² Rozhovory měly hloubkový charakter (ca 1,5 – 2 hod.), okruhy otázek se vztahovaly ke všem oblastem života věřícího. Tato tematická šíře byla vedena snahou holisticky porozumět zkoumanému problému. K vytvoření obrazu o náboženském vývoji obcí nebo v postojích k určitým tématům přispěla statistická data.¹³ Získaná data (transkribované rozhovory, dotazníky, terénní poznámky) byla analyzována v počítačovém programu Atlas.ti, kde byla tříděna za pomoci metody kódování.¹⁴ Jsme si vědomi omezené výpovědní hodnoty získaných informací, neboť vychází z výpovědi respondentů – jde tedy o badatelskou interpretaci interpretací aktérů. Otázky uvedeného tematického rozsahu však nabízí

- 9 *Tradiční Veselí nad Moravou* zastupuje lokality s kontinuitou tradičních hodnot spojených s většinou působením ŘKC (pobožný, venkovský, zemědělský, lpící na tradicích). PLÁČEK, Miroslav a kol.: *Veselí nad Moravou*. Veselí nad Moravou, 2011, s. 16–21. *Novoosídlenecké Znojmo* se muselo po vysídlení většiny německých obyvatel po r. 1945 potýkat s přílivem osidlců z celého Československa (vykořeněný, přistěhovalecký, malý důraz lokálních kulturních tradic). KVASNIČKOVÁ, Adela: Religious changes in Slovakia and the Czech Republic after the „Velvet divorce“. In: Borowik, Irena (ed.): *Religions churches and religiosity in post-communist Europe*. Kraków: Nomos, 2006, s. 115; ČAPKA, František – SLEZÁK, Lubomír – VACULÍK, Jaroslav: *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*. Brno: CERM, 2005, s. 197. *Industriální Blansko* zastupuje průmyslové město, v němž nemá náboženství velký prostor (ateistický, apriorně protináboženský/lhostejný k otázkám víry). KUČA, Karel: *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Libri, 2011, s. 135–136; ČADIL, Jan.: *Blansko*. Praha: Libri, 1998, s. 8–10. Tyto zjednodušené charakteristiky mají své limity, odráží však soc.-ekon.-historické profily lokalit se skutečností, že může mít tato různorodost do určité míry vliv.
- 10 Mladá generace (respondenti dosud nezakládající rodiny, stále žijící v nukleární rodině, studující), střední generace (lidé produktivního věku), stará generace (respondenti nezapojující se do pracovního-ekonomického života společnosti).
- 11 Použity základní metody: interview, audiozáznamy, rozbor textů a dokumentů, pozorování. Při překážkách na straně respondenta využita metoda dotazníků. Kvůli tematické šíři výzkumu absentuje metoda participativního pozorování, bylo však uplatněno tzv. nestandardizované pozorování.
- 12 Konkrétní statistika: náboženská příslušnost: ŘKC (13), tradiční nekatolické (9), nonkonformní církve (31); lokalita: tradiční (18), novoosídlenecká (24), industriální (11); věk: mladá generace (7), střední generace (39), stará generace (7); pohlaví: muži (23), ženy (30).
- 13 Šetření ČSÚ (SLDB 1950, 1991, 2001, 2011), výzkumy SOÚ AV ČR (1991, 2006), CVVM (2011, 2019).
- 14 KONOPÁSEK, Zdeněk: Co si počít s počítačem v kvalitativním výzkumu. *Biograf* 12, 1997, s. 76–83.

omezenou možnost aplikace dalších výzkumných metod, neboť badatel nemůže být součástí daných interakcí, pokud s lidmi dlouhodobě nežije. Přestože je nutné brát v potaz možnou autostylizaci postojů věřících,¹⁵ skutečnost, že se některé výpovědi respondentů opakují, lze považovat za potvrzení uvedených postojů.

Pro potřeby analýzy vlivu sociálních charakteristik na postoje aktérů byla kvalitativní data též kvantifikována.¹⁶ Dané kategorie byly vytvořeny jako pomocný nástroj, který umožní odlišně nazírat získané poznatky, neboť můžeme vidět několik různě definovaných skupin věřících. Základem byla schematizace postojů respondentů na danou otázku do několika často opozičních skupin (např. ve smyslu tolerance rozvodu ano/ne). Takto vytvořené názorové skupiny byly statisticky převedeny do podoby procentuálního zastoupení postojů respondentů v tabulkových přehledech.¹⁷ Tak bylo možno definovat témata, u nichž dochází k výrazným výkyvům postojů respondentů v závislosti na jejich dalších sociálních charakteristikách, a tím ověřit platnost hypotéz a odpovédět na výzkumné otázky.

Komparace dat s celou českou společností

Na hlavní výzkumnou otázku *Nakolik víra (obecně) ovlivňuje jednání a životní postoje věřících v různých kontextech?* se pokusíme odpovédět prostřednictvím komparace výzkumných dat s daty za celou českou (většinově nevěřící) společnost. Takové srovnání může náboženskou motivaci aktérů odhalit, komparace je však možná pouze ve vybraných otázkách, ke kterým byla v minulosti uskutečněna šetření. Jedná se zejména o kontroverzní otázky spojené s interrupcí, eutanázií a homosexualitou. Data jsou pro účely komparace nazírána z pohledu sociálních charakteristik aktérů i věřících jako celku.

V obecném srovnání se na základě výzkumu projevil výrazný rozdíl v otázce eutanázie a homosexuality, kde je u věřících respondentů oproti české společnosti tolerance téměř o polovinu nižší (34 : 65 % u homosexuality, 34 : 66 % u eutanázie). Zajímavá je vcelku vysoká tolerance interrupce u věřících, která není ve srovnání s majoritou natolik výrazná (55 : 68 %) – tento postoj je však ovlivněn zejména respondenty tradičních nekatolických církví. To potvrzuje nutnost nahlížet data z různých úhlů. Z pohledu vyznání výzkum ukazuje, že dochází u části věřících (členů tradičních nekatolických církví) k větší toleranci interrupce a homosexuality (u obou 100 %) než u celé společnosti (68 %). Různorodost církevních uskupení je tedy natolik velká, že nelze najít shodu ani v kontroverzních otázkách.

15 GOFFMAN, Erving: *Všichni hrájeme divadlo*. Praha: Portál, 2018, s. 29–33.

16 Tato studie nabízí především závěry vycházející z kvantifikace kvalitativních dat.

17 Za využití trojčlenky – procentuální zastoupení je podílem z počtu respondentů v dané kategorii (z nonkonformních, z tradiční lokality, z žen aj.), ne z celkového počtu respondentů. Např. OLECKÁ, Ivana – IVANOVÁ, Kateřina: *Metodologie vědecko-výzkumné činnosti*. Olomouc: Moravská vysoká škola, 2010, s. 29–31.

Tab. č. 1. Tolerance věřících respondentů a majority v kontroverzních otázkách.¹⁸

Tolerance v kontroverzních otázkách						
Vybrané sociální charakteristiky		Charakteristika	Tolerance interrupce	Tolerance homosexuality	Tolerance eutanázie	
Věřící respondenti	Náboženský směr/ vyznání	Katolictví/ŘKC	23 %	38 %	15 %	
		Tradiční nekatolické	100 %	100 %	67 %	
		Nonkonformní	55 %	10 %	32 %	
	Lokalita	Tradiční	50 %	11 %	28 %	
		Novoosídlenecká	58 %	38 %	33 %	
		Industriální	55 %	64 %	45 %	
	Věk	Stará generace	72 %	14 %	43 %	
		Střední generace	54 %	41 %	31 %	
		Mladá generace	43 %	14 %	43 %	
	Pohlaví	Ženy	53 %	37 %	30 %	
		Muži	57 %	70 %	39 %	
	Věřící dohromady			55 %	34 %	34 %
	Česká společnost			68 %	65 %	66 %

Z pohledu lokalit postoje respondentů ukazují, že bydliště nemusí sehrávat výraznější úlohu – např. u tolerance interrupce, kdy všechny lokality vykazují obdobné procentuální zastoupení (50 : 58 : 55 %). Zásadně se však oproti postojům celé společnosti projevuje vliv tradiční lokality u tolerance homosexuality (11 : 65 %) a eutanázie (28 : 66 %). Z pohledu věku je oproti české společnosti u respondentů patrný výrazný rozdíl v otázce tolerance homosexuality, zejm. u mladé a staré generace věřících (shodně 14 : 65 %). Pohlaví se na základě výzkumu oproti majoritě silněji projevuje nižší tolerancí homosexuality u věřících žen (37 : 65 %).

Výzkum tak potvrzuje výrazné výkyvy postojů respondentů v oblastech, jež se pojí s přesvědčením o správném biblickém pojetí lidského žití (tj. v otázce sexuality, reprodukce či nedotknutelnosti života). Na druhou stranu lze u respondentů sledovat jistou shovívavost nad životními osudy lidí – nepřevažuje tedy jednomyslné odsouzení daného jednání. To potvrzuje závěry některých badatelů, podle nichž jsou věřící v porovnání s nevěřícími více tolerantní k odlišným názorům lidí, ovšem pokud nepřekračují tradičně křesťanské morální hranice.¹⁹

18 ČADOVÁ, Naděžda: *Veřejné mínění o interrupci, eutanazii a prostituci – květen 2019*. CVVM, s. 1–3;

ČERVENKA, Jan: *Názory české veřejnosti na práva homosexuálů – květen 2011*. CVVM, s. 1–3.

19 TICHÝ, Radek – VÁVRA, Martin: *Náboženství z jiného úhlu*. Brno: CDK, 2012, s. 97–100, 108–109.

Tab. č. 2. Vliv sociálních charakteristik respondentů dle témat.

Vliv sociálních charakteristik dle tématu		
Vliv dané sociální charakteristiky		Témata
Dominantní vliv	vyznání	církevní endogamie, sexuální zdrženlivost, tolerance interrupce, asistované reprodukce, rozvodu/ dalších vztahů, homosexuality, eutanázie
	lokalita	pokřtění členů rodiny, účast na bohoslužbách, formální oděv na shromáždění
	věk	aktivity ve sboru, užívání antikoncepce, preference adopce/ pěstounství, účast na výročních slavnostech, vliv víry při výběru profese, zájem o politiku, vliv víry na politické názory, zkušenost s pústem
	pohlaví	neprojevuje se
Součinnost vlivů	lokalita + věk	zděděná víra, přijetí vyznání rodičů, konkrétní církev v SLDB, účasti na spolkovém životě, vliv víry na oblékání a image
	lokalita + vyznání	nezbytnost církve, preference církevní školy
	vyznání + věk	preferenze věřících přátel, účast na kulturních akcích
	vyznání + pohlaví	předmanželská sexuální zdrženlivost
	vyznání + lokalita + věk	volba KDU-ČSL, nulová limitace početí
	vyznání + lokalita + věk + pohlaví	neprojevuje se

Zhodnocení vlivu vybraných sociálních charakteristik

Nyní se pokusíme odpovědět na otázku, zda je *náboženská motivace k určitému chování zvyrazňována vybranými sociálními charakteristikami aktérů (vyznání, lokalita, pohlaví, věk)*.

Při obecném zhodnocení (nehledě na témata) se ukazují velmi podobný vliv prvních tří sociálních charakteristik na postoje aktérů (vyznání, lokality a věku). Kdybychom se pokusili objektivně určit pořadí, s minimálními rozdíly se projevuje nejčastější vliv věku, poté vyznání a následně lokality. Vliv pohlaví takřka nehraje

význam. Přirozeně se objevují výkyvy vlivu sociálních charakteristik u jednotlivých témat.²⁰ V některých oblastech lze sledovat dominantní vliv jedné sociální charakteristiky, která plní výraznou úlohu v utváření názoru či rozhodovacím procesu (viz následující tabulka). Dominantní vliv víry se na základě výzkumu dle očekávání projevuje zejm. v kontroverzních otázkách spojených se sexualitou a uspořádáním vztahů.²¹ Dominantní vliv lokality se potvrzuje zejm. v oblastech spojených s vnímáním tradice a tradiční podoby religiozity. Dominantní vliv věku se projevuje v oblastech spojených s určitou životní fází. Dominantní vliv pohlaví na postoje a chování se na základě výzkumu výrazněji neprojevil. Často též dochází k součinnosti více sociálních charakteristik najednou, tj. nejde o významné rozdíly, aby bylo možné jednoznačně určit dominantní vliv. Nejčastěji se projevuje kombinace lokality s věkem.

Nyní přistoupíme ke zhodnocení hypotéz, které vychází ze stereotypního vnímání jednotlivých kategorií a jejich vlivu na postoje věřících.

Členové nonkonformních církevních společenství kladou větší důraz na vliv víry v každodenním jednání (H1)

Každé vyznání se pojí s určitými postoji vycházejícími ze specifík daného církevního společenství. Nakolik se však tyto postoje promítají do každodenního života věřících? Důraz na individuální vztah s Bohem, osobní prožívání víry a reálný dopad tohoto vztahu patří mezi charakteristické rysy evangelikalismu.²² Tyto obecné zásady však lze pozorovat v rámci celého protestantského proudu (u tradičních nekatolických církví),²³ stejně jako v katolicismu, jenž je však více svázán silou tradice spojenou s důrazem na vnější projevy víry a řadou dogmat.²⁴ Otázka vlivu vyznání v každodenním životě by měla odkazovat k určitému životnímu stylu – dnes se však častěji mluví o formálním či žitém náboženství.²⁵

20 Kapitola disertace *Zhodnocení vlivu vybraných sociálních charakteristik* obsahuje 21 tematických přehledových tabulek, které uvádějí procentuální zastoupení postojů respondentů (získání víry, církevní příslušnost a členství, aktivní podpora církve, partnerské vztahy, sexuální zdrženlivost, antikoncepce, interrupce, neplodnost, rozvod/další vztahy, homosexualita, přátelství, společenský život, vzdělání dětí, výběr profese, zájem o politiku, voličské preference, oblékání a image, pústy, eutanázie, zdraví a životní styl). Zhodnocení hypotéz vychází z dat prezentovaných v těchto tabulkách. GRŮZOVÁ, Anna: *Náboženská motivace v chování a životních postojích věřících*, c. d., s. 160–199.

21 Významný vliv vyznání se ukázal též v oblasti zdraví (duchovní potrava, alternativní medicína).

22 NEŠPOR, Zdeněk R. – VOJTÍŠEK, Zdeněk: *Encyklopedie menších křesťanských církví v České republice*, c. d., s. 26–28.

23 Z pozice ČCE POKORNÝ, Petr: Naše evangelická identita dnes. In: Macek, Ondřej (ed.): *Zpytování. Studie a eseje k evangelické identitě*. Středokluky: Zdeněk Susa, 2007, s. 95–103. Z pozice CČSH SALAJKA, Milan: *Portrét Církve československé husitské*. Praha: Blahoslav, 2007, s. 19–20.

24 Úzké sepětí Pisma a tradice např. JAN PAVEL II.: *Věřoučná konstituce o Božím zjevení DEI VERBUM*, čl. 8–10.

25 HORYNA, Břetislav: Žité a normativní náboženství. In: Bělka, Luboš – Kováč, Milan (eds.): *Normativní a žité náboženství*. Brno: MU, 1999, s. 151–157.

Zdůraznění náboženské motivace v každodenním životě tak lze sledovat zejm. u kontroverzních otázek. Ve společenských a morálních oblastech jsou za nejvíce konzervativní považováni členové ŘKC a nonkonformních církví, naopak tradiční nekatolické církve jsou pokládány za více tolerantní.²⁶ Pokud se na výsledná zjištění díváme z pohledu vysokých morálních nároků věřících k sobě samým (tj. dodržovat je a jít příkladem) v komparaci s nároky na jednání ostatních lidí, na základě výzkumu se potvrzují konzervativní postoje věřících ŘKC – a to jak limitací vlastního jednání,²⁷ tak i jednání ostatních.²⁸ Respondenti nonkonformních církví potvrzují zdůraznění náboženské motivace v řadě každodenních oblastí,²⁹ na druhou stranu je v některých otázkách patrný odlišný morální apel k sobě a k ostatním – to lze sledovat v kombinaci vysoké tolerance rozvodu (84 %) a dalších vztahů (74 %) a též relativně vysoké tolerance interrupce (55 %) v porovnání s velmi nízkou tolerancí homosexuality (10 %). U věřících tradičních nekatolických církví výzkum potvrzuje větší otevřenost ve všech směrech, tj. k sobě i k ostatním.³⁰

Uvedenou hypotézu tedy nelze jednoznačně potvrdit, jde o zjednodušené tvrzení. Otázka je komplikovaná, neboť vychází z komplexního pojetí dané církevní tradice. Některé církve kladou větší důraz na respektování určitých pravidel (zejm. ŘKC, CASD, NSSJ), jiné nabízí spíše rámec fungování, v němž nechávají svým věřícím větší volnost (tradiční nekatolické, některé nonkonformní). U věřících každé církve se však objevuje různá intenzita potřeby vytvořit si autonomní prostor pro vlastní uchopení víry. Podoba víry je tedy výsledkem naplnění náboženských potřeb jedince na základě preference dílčích prvků, jež se pohybuje ve více či méně ohraničeném prostoru formulovaném danou náboženskou tradicí. Tato strategie se na základě výzkumu nejvíce potvrzuje u členů ŘKC,³¹ věřící tradičních nekatolických církví se zpravidla necítí být příliš dogmaticky svázáni.³² Nonkonformní církve mají entuziastičtější charakter, jejich členové bývají i přes přítomnost řady nařízení či doporučení častěji v souladu s církevní věroukou, kterou se snaží dle výpovědi

26 OLSON, Laura R.: Religious Affiliations, Political Preferences, and Ideological Alignments. In: Beckford, James A. – Demerath, Jay (eds.): *The SAGE Handbook of the Sociology of Religion*. London: Sage Publications, 2007, s. 442–443.

27 Endogamie, sexuální zdrženlivost, sexualita, rozvod a další vztahy.

28 Tolerance homosexuality, interrupce, eutanázie.

29 Např. podpora církve, preference věřících přátel, zapojení do společenského dění, výběr profese, styl oblékání, osobní půst, duchovní potrava. Některé oblasti (konzumace, výběr profese) jsou spojeny se specifiky některých nonkonformních církví (zejm. CASD, NSSJ).

30 Tj. endogamie, sexuální zdrženlivost, tolerance interrupce, rozvodu/dalších vztahů, homosexuality, eutanázie.

31 Potvrzuje BARTOŠOVÁ, Michaela: Mezi Bohem a církví. *Sociální studia* 5, 2008, č. 3–4, s. 95.

32 Evangelické církve nemají imperativy v konkrétních otázkách, nezavazují věřící k určitým postojům (v otázkách víry, rodiny, společnosti či politiky), ale staví na osobní zodpovědnosti a svobodě svědomí. FILIPI, Pavel: Evangelická identita. In: Macek, O. (ed.): *Zpytování*, c. d., s. 64–66. Pojetí CČSH SALAJKA, Milan: *Portrét Církve československé husitské*, c. d., s. 22.

respondentů prakticky začlenit do svého života – tento postoj by tak k potvrzení hypotézy nahrával.

Sociálně-historické prostředí ovlivňuje zvýraznění náboženské motivace (H2)

Z možných rovin sociálního prostředí respondentů (širší rodina, přátelské sítě, zaměstnání, sousedství) byla věnována pozornost lokalitě, v níž žijí. Podle starších zjištění totiž existuje spojitost mezi prostředím, v němž člověk vyrůstá a žije, s jeho religiozitou.³³ Na základě výzkumu se potvrzuje předpoklad většího vlivu víry v tradiční lokalitě zejména v kontroverzních otázkách (tolerance interrupce, eutanázie a především v otázce tolerance homosexuality). V souvislosti s globalizovaným světem se objevuje již řadu let představa o poklesu významu církevního života a institucionalizovaného duchovního prožitku.³⁴ Provedený výzkum to však vyvrací, neboť právě respondenti z tradiční lokality potvrzují důležitost zapojení do církevního života (zděděná víra, nezbytnost církve, osobní účast na bohoslužbách a další aktivity ve sboru). Význam vlivu tradiční lokality se ukazuje například v politické volbě, kdy 63 % respondentů z tradiční lokality volí KDU-ČSL – a to i přesto, že členové tradičních církví netvoří ve výzkumném vzorku respondentů této lokality většinu, 2/3 jsou tvořeny členy nonkonformních církví, kteří tuto stranu zpravidla nevolí.

V porovnání lokalit se tak v zásadě potvrzují formulované stereotypní náhledy lokalit (viz poznámka č. 9), přestože dochází k výkyvům dle zkoumaných témat. Stereotypní obraz novoosídlenecské lokality jakožto vykořeněného místa bez kontinuity náboženské paměti se ukazuje být na základě výzkumu do jisté míry platný (např. děděná víra, „Věřící“ v SLDB).³⁵ Na druhou stranu se zde nejsilněji projevuje vztah respondentů k lokalitě v sekulární rovině, např. zapojením do společenského dění. Respondenti z industriální lokality potvrzují nízkou provázanost s úlohou tradice v řadě oblastí.³⁶ Rozdíly jednotlivých lokalit se tak na základě výzkumu projevují zejm. v kontroverzních otázkách, kde se potvrzuje původní předpoklad provázanosti těchto témat s tradičním prostředím. To jde v protikladu k představě vlivu globalizačních změn, tedy že typ prostředí přestává být v současném konzumním životním stylu určujícím prvkem.³⁷

Věk věřících ovlivňuje zvýraznění náboženské motivace v jednání (H3)

Věková kategorie respondenta má být významným činitelem při zvýrazňování náboženského vlivu na jeho názory a chování. Na základě výzkumu se potvrzuje

33 HOLM, Nils G.: *Úvod do psychologie náboženství*. Praha: Portál, 1998, s. 77–80.

34 BEYER, Peter: Privatisation and Politicisation of Religion in Global Society. In: Borowik, Irena (ed.): *Religion and Social Change in Post-communist Europe*. Kraków: Nomos, 2001, s. 24.

35 Na základě SLDB 2011 však platí Znojmo jakožto moravská novoosídlenecská oblast za jednu z nejreligióznějších (např. v komparaci se severočeskými novoosídlenými oblastmi).

36 Např. chápání nezbytnosti církve, přijetí vyznání rodičů, pokřtěných členů rodiny, exogamie s nevěřícím, tolerance homosexuality a eutanázie.

37 VICE KARLOVÁ, Jana: *Slavnosti a rituály jako zpráva o obrazu světa*, c. d., s. 146–148.

předpoklad spojitosti vysokého věku s intenzitou religiozity,³⁸ tj. víra sehrává při formování postojů a rozhodování u starších lidí větší roli.³⁹ Nepotvrzují se však očekávání starších zjištění související s úpadkem zájmu o církev zejména u mladé generace.⁴⁰ Naopak, respondenti mladé generace považují zapojení do církevního života za potřebné,⁴¹ stejně tak chápou přínosnost církevních doporučení v oblasti soukromého života, např. doporučení sexuální zdrženlivosti (100 %). V kontroverzních otázkách se v této skupině na základě výzkumu projevuje příklon k většímu konzervatismu (rozvod/další vztahy, homosexualita, interrupce). Naopak větší liberalismus respondentů mladé generace se ukazuje např. v toleranci exogamie, antikoncepční ochrany či eutanázie. V řadě otázek se ukazují shodné postoje respondentů staré i mladé generace (např. nezbytnost církve, SLDB, podpora církve, homosexualita, formální oděv). Relativně nejslabší vliv církevních norem je patrný u respondentů střední generace, což může souviset s generačně odlišnými společenskými i osobními výzvami produktivní fáze života (zaměstnání, rodičovství). Hypotézu o větší otevřenosti a toleranci střední generace výzkum na jednu stranu potvrzuje, je však třeba vidět důvody tohoto postoje v širších souvislostech. Nemusí nutně docházet k oslabení víry či proměně jejího významu,⁴² lidé ve středním věku však mohou být vlivem životních zkušeností méně radikální. Úloha konkrétní kategorie věku (mladá, střední, stará generace) se tak na základě výzkumu v mnoha oblastech potvrzuje (např. u zděděné víry, endogamie, sexuální zdrženlivosti, rozvodu/dalších vztahů, antikoncepční ochrany či eutanázie).

Pohlaví věřících ovlivňuje zvýraznění náboženské motivace v jednání (H4)

V souvislosti s vírou se často setkáváme se stereotypní představou o větší religiozitě žen, která se však vztahuje k většinové populaci jako celku (častěji jsou věřící ženy než muži).⁴³ Na základě výzkumu se však předpoklad většího náboženského vlivu na chování žen nepotvrdil. K aktivnějším v oblasti veřejných projevů víry patří mezi

38 HUNT, Stephen J.: Religion as a Factor in Life and Death through the Life-Course. In: Beckford, James A. – Demerath Jay (eds.): *The SAGE Handbook of the Sociology of Religion*, c. d., s. 612–621; HOLM, Nils G.: *Úvod do psychologie náboženství*, c. d., s. 94–98.

39 To z části potvrzuje i vyvrací tvrzení T. H. Eriksena, který považuje ze základních identifikačních činitelů formujících jedince (jazyk, národnost, etnická příslušnost, vzdělání, náboženství, pohlaví, věk aj.) za nejdůležitější věk a pohlaví. ERIKSEN, Thomas H.: *Antropologie multikulturních společností*, c. d., s. 65. Na základě výzkumu se v součinnosti s vírou vliv věku potvrzuje, vliv pohlaví nikoli.

40 LAUDÁTOVÁ, Marie – Vido, Roman: Současná česká religiozita v generační perspektivě. *Sociální studia* 7, 2010, č. 4, s. 37–61, s. 38.

41 Nezbytnost církve, oficiální příslušnost v SLDB, osobní účast na bohoslužbách a další aktivity ve sboru.

42 Významnost víry v životě se v průběhu života proměňuje. HUNT, Stephen J.: *Religion as a Factor in Life and Death through the Life-Course*, c. d., s. 621.

43 Vyšší podíl věřících žen pravidelně potvrzují statistická šetření. PIŠTORA, Ladislav: Občan a jeho vztah k náboženství či víře v údajích sčítání lidu. *Teologie a společnost* 9, 2003, č. 5, s. 33–35; HAMPLOVÁ, Dana: Náboženství a pohlaví. *Sociologický časopis* 47, 2011, č. 2, s. 297–323.

respondenty muži, a to jak z pohledu podpory církve (účast na bohoslužbách, další aktivity ve sboru), tak z hlediska oficiální příslušnosti (nezbytnost církve). Spojení víry a pohlaví se u respondentů nejčastěji projevuje v součinnosti s vyšším věkem (starší/ starý věřící muž, starší/stará věřící žena). Někteří badatelé oproti stereotypnímu pojetí hovoří o větší religiozitě starých mužů,⁴⁴ což se v dílčích otázkách (větší vliv pohlaví u mužů) potvrzuje v našem výzkumu taktéž (např. u církevní endogamie, předmanželské sexuální zdrženlivosti i její doporučení dětem). Obecně je též rozšířena představa o větší toleranci žen, jež zřejmě vychází z křesťanského patriarchálního modelu přísného otce a konejšivé, tolerující matky.⁴⁵ Výzkum potvrzuje větší toleranci žen v oblasti vztahů (sexuální zdrženlivost, exogamní vztahy, rozvod/další vztahy, přátelství s jinověrci), oproti mužům naopak menší toleranci v překračování společenských hranic (homosexualita, interrupce, eutanázie). V konečném zhodnocení se však pohlaví ukázalo být v komparaci s dalšími sociálními charakteristikami aktérů nejslabším činitelem.

Závěrem

Pokud bychom přemýšleli o nějakém vzorci zvýraznění náboženské motivace, musíme zpravidla uvažovat o kombinaci více vlivů. V rovině komparace postojů věřících s celou českou společností se na základě výzkumu potvrzují konzervativní postoje v předpokládaných oblastech – zejm. týkajících se křesťanských zásad ohledně úcty k životu (kontrola plodnosti, asistované početí, interrupce, eutanázie). Při komparaci jednotlivých vyznání či spíše křesťanských tradic se však ukazují témata, v nichž jsou někteří věřící (zejm. z tradičních nekatolických církví) daleko tolerantnější než většinová společnost. Nelze se tedy omezovat na zjednodušující představu věřících ve smyslu jejich očekávaných postojů – stereotypní představa být naplněna může, zpravidla však až při zapojení více sociálních charakteristik najednou. Tato různorodost ukazuje, že nelze o věřících hovořit jako o homogenní skupině, vždy je třeba brát v potaz další proměnné. Člověk jedná též na základě rozumu, intuice a zažitých vzorců chování – víra však tyto vzorce spoluvytváří a ty se stávají normou chování také v praxi.

Při snaze odpovědět na druhou výzkumnou otázku (*Je náboženská motivace k určitému chování zvýrazňována vybranými sociálními charakteristikami aktérů (vyznání, lokalita, věk, pohlaví?)*) se na základě výzkumu ukazuje, že při utváření názorů a volbě jednání věřících sehrává roli více vlivů. I přes výraznější vliv některých sociálních charakteristik (zejm. věku a vyznání) od sebe nelze jejich působení oddělit. Vždy záleží na daném kontextu. Dochází tak spíše ke zvýraznění náboženské motivace dalšími charakteristikami, které teprve vytváří ucelený obraz motivací chování a postojů aktérů. Tím se v zásadě potvrzuje počáteční teze o pluralitě identit a jejich vlivu na chování aktérů.

44 HUNT, Stephen J.: *Religion as a Factor in Life and Death through the Life-Course*, c. d., s. 622.

45 KLINGOROVÁ, Kamila: Feministické geografie náboženství. *Geografie* 121, 2016, č. 4, s. 613–617.

Literatura

- AMMERMAN, Nancy T.: Religious Identities and Religious Institutions. In: Dillon, Michele (ed.): *Handbook of the Sociology of Religion*. Cambridge: University Press, 2003, s. 207–225.
- BARTOŠOVÁ, Michaela: Mezi bohem a církví. Pluralizace náboženské zkušenosti v římskokatolické církvi. *Sociální studia* 5, 2008, č. 3–4, s. 85–102.
- BAUMAN, Zygmunt: *Individualizovaná společnost*. Praha: Mladá fronta, 2004.
- BEYER, Peter: Privatisation and Politicisation of Religion in Global Society. Implications for Church-state Relations in Central and Eastern Europe. In: Borowik, Irena (ed.): *Religion and Social Change in Post-communist Europe*. Kraków: Nomos, 2001, s. 21–41.
- ČADIL, Jan: *Blansko. Historie a osobnosti*. Praha: Libri, 1998.
- ČADOVÁ, Naděžda: *Veřejné mínění o interrupci, eutanazii a prostituci – květen 2019*, s. 1–3. Dostupné z: https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c2/a4954/f9/ov190617.pdf (cit. 10. 3. 2022).
- ČAPKA, František – SLEZÁK, Lubomír – VACULÍK, Jaroslav: *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*. Brno: Akademické nakladatelství CERM, 2005.
- ČERVENKA, Jan: *Názory české veřejnosti na práva homosexuálů – květen 2011*, s. 1–3. Dostupné z: https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c2/a588/f9/101156s_ov110530.pdf (cit. 10. 3. 2022).
- ERIKSEN, Thomas H.: *Antropologie multikulturních společností. Rozumět identitě*. Praha: Triton, 2007.
- ERIKSON, Erik H.: *Identity and the life cycle*. New York: W. W. Norton & Company, 1994.
- FILIPI, Pavel: Evangelická identita. In: Macek, Ondřej (ed.): *Zpytování. Studie a eseje k evangelické identitě*. Středokluky: Zdeněk Susa, 2007, s. 61–70.
- GOFFMAN, Erving: *Všichni hrajeme divadlo. Sebe prezentace v každodenním životě*. Praha: Portál, 2018.
- GRŮZOVÁ, Anna: *Náboženská motivace v chování a životních postojích věřících*. Disertační práce. Brno: MU FF, Ústav evropské etnologie, 2021. Vedoucí práce PhDr. Roman Doušek, Ph.D.
- HAMPLOVÁ, Dana: Náboženství a pohlaví. Proč jsou ženy zbožnější než muži? *Sociologický časopis* 47, 2011, č. 2, s. 297–323.
- HOLM, Nils G.: *Úvod do psychologie náboženství*. Praha: Portál, 1998.
- HORYNA, Břetislav: Žíté a normativní náboženství. Základní otázky. In: Bělka, Luboš – Kováč, Milan (eds.): *Normativní a žité náboženství*. Brno: Masarykova univerzita, 1999, s. 146–158.
- HUNT, Stephen J.: Religion as a Factor in Life and Death through the Life-Course. In: Beckford, James A. – Demerath Jay (eds.): *The SAGE Handbook of the Sociology of Religion*. London: Sage Publications, 2007, s. 608–629.

- JAN PAVEL II.: *Věřoučná konstituce o Božím zjevení DEI VERBUM*. Dostupné z: http://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_const_19651118_dei-verbum_cs.html (cit. 4. 3. 2022).
- KARLOVÁ, Jana: *Slavnosti a rituály jako zpráva o obrazu světa*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2013.
- KLINGOROVÁ, Kamila: Feministické geografie náboženství. Křesťanství v každodenním životě mladých žen. *Geografie* 121, 2016, č. 4, s. 612–631.
- KONOPÁSEK, Zdeněk: Co si počít s počítačem v kvalitativním výzkumu. *Atlas/ti v akci. Biograf* 12, 1997, s. 71–110.
- KUČA, Karel: *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Libri, 2011.
- KVASNIČKOVÁ, Adela: Religious changes in Slovakia and the Czech Republic after the „Velvet divorce“. In: Borowik, Irena (ed.): *Religions churches and religiosity in post-communist Europe*. Kraków: Nomos, 2006, s. 103–116.
- LAUDÁTOVÁ, Marie – VIDO, Roman: Současná česká religiozita v generační perspektivě. *Sociální studia* 7, 2010, č. 4, s. 37–61.
- MEALEY, Ann Marie: *The identity of Christian morality*. Farnham: Ashgate, 2009.
- NEŠPOR, Zdeněk R. – VOJTÍŠEK, Zdeněk: *Encyklopedie menších křesťanských církví v České republice*. Praha: Karolinum, 2015.
- OLECKÁ, Ivana – IVANOVÁ, Kateřina: *Metodologie vědecko-výzkumné činnosti*. Olomouc: Moravská vysoká škola, 2010.
- OLSON, Laura R.: Religious Affiliations, Political Preferences, and Ideological Alignments. In: Beckford, James A. – Demerath, Jay (eds.): *The SAGE Handbook of the Sociology of Religion*. London: Sage Publications, 2007, s. 438–457.
- PLAČEK, Miroslav a kol.: *Veselí nad Moravou. Město na řece času*. Veselí nad Moravou: Město Veselí nad Moravou, 2011.
- PIŠTORA, Ladislav: Občan a jeho vztah k náboženství či víře v údajích sčítání lidu. *Teologie a společnost* 9, 2003, č. 5, s. 33–36.
- POKORNÝ, Petr: Naše evangelická identita dnes. In: Ondřej Macek (ed.): *Zpytování. Studie a eseje k evangelické identitě*. Středokluky: Zdeněk Susa, 2007, s. 95–103.
- SALAJKA, Milan: *Portrét Církve československé husitské*. Praha: Blahoslav, 2007.
- TICHÝ, Radek – VÁVRA, Martin: *Náboženství z jiného úhlu*. Brno: CDK, 2012.
- VÁCLAVÍKOVÁ HELŠUSOVÁ, Lenka – VÁCLAVÍK, David: Institucionalizovaná podoba religiozity a její projevy v České republice v letech 1989–2000. *Religio* 14, 2006, č. 2, s. 173–191.
- VOJTÍŠEK, Zdeněk: *Nová náboženská hnutí a jak jim porozumět*. Praha: Beta Books, 2007.
- YSSELDYK, Renate – MATHESON, Kimberly – ANISMAN, Hymie: Religiosity as Identity. Toward an Understanding of Religion From a Social Identity Perspective. *Personality and Social Psychology Review* 14, 2010, č. 1, s. 60–71.
- WEEDON, Chris: *Identity and culture*. Maidenhead: Open University Press, 2004.

Respondenti

Číslo - Značka⁴⁶ - Pohlaví - Rok narození - Vyznání - Bydliště - Vzdělání - Datum rozhovoru

1. R1_CASD, muž, 1960, CASD, Znojmo, SOU, 9. 9. 2013
2. R2_CČSH, žena, 1984, CČSH, Blansko, VŠ, 8. 10. 2013
3. R3_CČSH, žena, 1973, CČSH, Blansko, SŠ, 11. 10. 2013
4. R4_NSSJ, žena, 1979, NSSJ, Veselí nad Moravou, VŠ, 22. 10. 2013
5. R5_NSSJ, muž, 1977, NSSJ, Veselí nad Moravou, VŠ, 25. 10. 2013
6. R6_CASD, žena, 1968, CASD, Znojmo, SŠ, 29. 10. 2013
7. R7_CČSH, žena, 1982, CČSH, Blansko, SŠ, 31. 10. 2013
8. R8_ČCE, žena, 1977, ČCE, Znojmo, VŠ, 18. 11. 2013
9. R9_CČSH, žena, 1962, CČSH, Blansko, VOŠ, 26. 11. 2013
10. R10_ŘKC, žena, 1964, ŘKC, Znojmo, VŠ, 6. 2. 2014
11. R11_BJB, žena, 1954, BJB, Blansko, SŠ, 13. 2. 2014
12. R12a_ŘKC, žena, 1966, ŘKC, Znojmo, VŠ, 18. 2. 2014
13. R12b_ŘKC, muž, 1964, ŘKC, Znojmo, VŠ, 18. 2. 2014
14. R13_BJB, žena, 1978, BJB, Blansko, SŠ, 11. 3. 2014
15. R14_ČCE, žena, 1974, ČCE, Znojmo, VŠ, 25. 3. 2014
16. R15a_CASD, muž, 1935, CASD, Veselí nad Moravou, ?, 28. 3. 2014
17. R15b_CASD, žena, 1938, CASD, Veselí nad Moravou, ?, 28. 3. 2014
18. R16a_ECM, žena, 1966, ECM, Znojmo, SŠ, 10. 4. 2014
19. R16b_ECM, muž, 1970, ECM, Znojmo, VŠ, 10. 4. 2014
20. R17_ECM, muž, 1975, ECM, Znojmo, SOU, 29. 4. 2014
21. R18_AC, muž, 1968, AC, Blansko, VŠ, 13. 5. 2014
22. R19_ECM, žena, 1996, ECM, Znojmo, SŠ, 22. 5. 2014
23. R20_ČCE, žena, 1981, ČCE, Znojmo, VŠ, 29. 5. 2014
24. R21_ČCE, muž, 1970, ČCE, Znojmo, VŠ, 29. 5. 2014
25. R22a_CASD, muž, 1940, CASD, Veselí nad Moravou, SŠ, 16. 7. 2014
26. R22b_CASD, žena, 1943, CASD, Veselí nad Moravou, ZŠ, 16. 7. 2014
27. R23a_ŘKC, žena, 1978, ŘKC, Veselí nad Moravou, VŠ, 16. 7. 2014
28. R23b_ŘKC, muž, 1975, ŘKC, Veselí nad Moravou, SOU, 16. 7. 2014
29. R24_BJB, muž, 1974, BJB, Znojmo, VŠ, 18. 9. 2014
30. R25_CASD, žena, 1990, CASD, Veselí nad Moravou, VŠ, 22. 9. 2014
31. R26_ČCE, muž, 1954, ČCE, Znojmo, SŠ, 23. 9. 2014
32. R27_ŘKC, muž, 1972, ŘKC, Veselí nad Moravou, VŠ, 26. 9. 2014
33. R28_CASD, žena, 1984, CASD, Blansko, SŠ, 7. 10. 2014
34. R29a_NSSJ, muž, 1958, NSSJ, Veselí nad Moravou, SŠ, 13. 10. 2014
35. R29b_NSSJ, žena, 1960, NSSJ, Veselí nad Moravou, SŠ, 13. 10. 2014
36. R30_BJB, žena, 1969, BJB, Znojmo, SŠ, 29. 10. 2014

⁴⁶ Tj. číslo rozhovoru a církevní příslušnost.

37. R31_ŘKC, muž, 1973, ŘKC, Znojmo, SŠ, 5. 11. 2014
38. R32_NSSJ, žena, 1997, NSSJ, Veselí nad Moravou, ZŠ, 8. 11. 2014
39. R33_BJB, muž, 1972, BJB, Znojmo, SŠ, 12. 11. 2014
40. R34_CASD, muž, 1990, CASD, Veselí nad Moravou, SOU, 18. 11. 2014
41. R35_CASD, žena, 1962, CASD, Znojmo, SŠ, 4. 12. 2014
42. R36_ŘKC, žena, 1971, ŘKC, Znojmo, VŠ, 4. 12. 2014
43. R37_ŘKC, žena, 1993, ŘKC, Veselí nad Moravou, SŠ, 9. 12. 2014
44. R38_BJB, žena, 1974, BJB, Znojmo, VŠ, 10. 12. 2014
45. R39_CASD, muž, 1972, CASD, Blansko, SŠ, 27. 2. 2015
46. R40_KS, muž, 1995, KS, Veselí nad Moravou, SŠ, 4. 3. 2015
47. R41_CASD, žena, 1976, CASD, Znojmo, SŠ, 13. 5. 2015
48. R42_ŘKC, muž, 1983, ŘKC, Blansko, VŠ, 25. 7. 2015
49. R43_CKS, muž, 1980, CKS, Znojmo, SŠ, 1. 9. 2015
50. R44_CASD, muž, 1991, CASD, Znojmo, VŠ, 8. 9. 2015
51. R45_ŘKC, žena, 1980, ŘKC, Blansko, VŠ, 14. 11. 2015
52. R46_ŘKC, muž, 1956, ŘKC, Veselí nad Moravou, VŠ, 16. 11. 2015
53. R47_ŘKC, žena, 1958, ŘKC, Veselí nad Moravou, SŠ, 16. 11. 2015

Summary

Religious Motivation in the Behaviour and Attitude of Believers. On an Example of three Localities of the South Moravian Region

The study examines religious motivation in the believers' attitudes. It seeks to identify contexts in which religious motivation is present or accentuated by the influence of believers' other social characteristics (religion, locality, age, gender). Social aspect of religion determines, to some extent, social relations, ethical norms, and life goals (intentional strategies, unconscious actions). Study seeks to answer the question to what extent a person's life is determined by his or her religious preferences and to what extent the faith is involved in the of everyday life. The issue has been studied in traditional and new Christian groups present in the Czech Republic and in South Moravian localities with different historical, cultural, and social development. The research shows that several influences play a role in shaping the views and choices of believers.

Key words

Religious motivation – identity – religiosity – everyday life – Christianity– new religious movements

Novinky v české gastronomické literatuře před 2. světovou válkou. O vývoji nových druhů kuchařských knih a proměnách tohoto žánru mezi lety 1900–1938

Mgr. Vendula Cilečková

Ústav historických věd Filozofické fakulty Univerzity Pardubice, Studentská 95,
532 10 PARDUBICE

vendula.cileckova@student.upce.cz

Úvodem

Kuchařské knihy jsou dnes zcela běžným artiklem každého knihkupectví. Píší je muži i ženy, ať jsou vzdělaní v gastronomii, či nikoli. Zajímají se o ně čtenáři z řad laické veřejnosti i profesionálů v oboru. Ale nebylo tomu tak vždy. Tento trend můžeme sledovat zhruba posledních 150 let. Nicméně vývoj kuchařských knih má velmi dlouhou historii. Tyto kuchařky ale měly úplně jiný charakter. Nejdříve se jednalo o rukopisné sbírky receptů pocházející povětšinou ze šlechtických rodin. Později se začaly objevovat první tištěné kuchařské příručky, které už byly spíše určené měšťským vrstvám. Až do závěru 18. století však nezaznamenáváme ve vývoji větší změny. Jednalo se o marginální druh literatury, o který ještě nebyl ze strany hospodyň velký zájem.

Zlom v tomto stagnujícím vývoji nastává na přelomu 18. a 19. století, kdy začínají být kuchařské knihy adresovány především hospodyním ze zámožné střední vrstvy a mění se i jejich vnitřní členění. Oproti dřívějšímu dělení podle církevního roku na jídla postní a masitá jsou recepty stále častěji uspořádávány podle hlavní suroviny v pokrmu a objevují se i první kuchařky zaměřující se na jeden druh potravin. Od 30. let 19. století už vnímáme kuchařské knihy jako oblíbený žánr ženské literatury. Autorství kuchařských knih se ujímají v tomto období na delší čas téměř výhradně ženy. Také pojetí kuchařské knihy, jež představuje recepty drahé i levné nabízející předpisy od polévek až po nápoje, se stalo v průběhu let určitým modelem tradiční kuchařky. Ten překonal různá období a navzdory všem trendům, které se během let proměňovaly, si udržel svůj vzhled i obsah jen s malými obměnami. Marie Orlová, jedna z autorek, takové tradičně laděné sbírky receptů, označila v předmluvě své knihy celkem výstižně za tzv. „routinové kuchařky“.¹

1 ORLOVÁ, Marie: *Praktická česká kuchařka a hospodyňka. Sbírká 1350 nových, snadných a prakticky vyzkoušených předpisů ku přípravě levných a chutných jídel i nápojů všech druhů pro malé, střední i větší domácnosti jak ve městech, tak i na venkově...* Praha: Zemědělské knihkupectví A. Neubert, 1921.

Výzkumné cíle

Předmětem zájmu ovšem nebudou tyto tradičně laděné kuchařské knihy, jako například opakovaná vydání *Knihy rozpočtů a kuchařských předpisů* Marie Janků-Sandtnerové, ale naopak vyzdvihnutí nových trendů v gastronomické literatuře.² Kromě určitého vymezení se vůči tradičním kuchařským knihám je tedy cílem této studie poukázat na příkladu pečlivě vybraných českých kuchařských knih z daného období na vývojové změny, které se odehrály v tomto žánru, ať už hovoříme o vzhledu, obsahu, nebo zaměření knih. Zároveň pak ukázat, že vývoj kuchařských knih po roce 1900 byl do jisté míry reakcí na zájem veřejnosti o nové formy stravování, ale vznikající kuchařky ovlivňovaly způsob stravování obyvatelstva na našem území i nadále.³

Vymezené roky 1900–1938 jsou takto vybrány zcela záměrně, jelikož téměř ihned se začátkem století můžeme reflektovat řadu novinek ve výživě a způsobu stravování. Bohužel to vše zabrzdí příchod druhé světové války, kdy i většina autorů svou autorskou činnost téměř pozastavuje a po válce se k psaní vrátí pouze některé z nich. Prostor je částečně uvolněn kuchařským knihám z německého prostředí, případně německým překladům původních českých kuchařek, a dále také třeba autorům a autorkám, kteří se věnovali spíše potravinářství, péči o domácnost apod. Toto dějinné období už tedy do kontextu zcela nezapadá, protože se studie zabývá problematikou pouze do roku 1938.

Česky psané kuchařské knihy vydané mezi lety 1900–1938, které byly hlavním pramenem k výzkumu, z něhož studie vychází, jsou všechny volně přístupné ve fondu Národní knihovny. Jejich výběr podléhal jedinému kritériu, aby vykazovaly nějaká specifika oproti klasickým kuchařkám daného období. Na základě toho bylo shromážděno okolo třiceti knih, přičemž ne všechny zde mohly být zmíněny a podrobněji zapracovány do textu. V důsledku opakovaných vydání některých sbírek receptů a silnější produkci kuchařek hned po roce 1900 bylo pracováno především s těmi kuchařkami, jež byly vydány zhruba v první čtvrtině 20. století. Vzhledem k výše zmíněnému nebyly mezi prameny zařazeny kuchařské knihy německé produkce. Toto srovnání by ale jistě přineslo zajímavé výsledky, a tak může být předmětem dalších výzkumů.

Stanovené časové rozmezí let 1900–1938 je částí dějin stravování, která je v současné době stále ještě trochu mimo zájem, přestože celkově se téma stravování a výživy obyvatelstva na našem území stalo v posledních letech oblíbeným tématem

2 V celém znění JANKŮ-SANDTNEROVÁ, Marie: *Knihy rozpočtů a kuchařských předpisů. Všem hospodyním k bezpečné přípravě dobrých, chutných i levných pokrmů*. Praha: Unie, 1925.

3 Z kuchařských knih z počátku 20. století jsem vycházela i při výzkumu ke své diplomové práci, viz CILEČKOVÁ, Vendula: *Pokrmý na talíři všedním i svátečním, za krize i míru, aneb proměny gastronomie mezi lety 1900–1938 v českých kuchařských knihách*. Diplomová práce. Pardubice: Univerzita Pardubice, Filozofická fakulta, 2020. Vedoucí prof. PhDr. Milena Lenderová, CSc.

historiků i historiček. Nejprobádanějším obdobím tohoto odvětví dějin je v současné chvíli rozhodně 19. století, kterému se v několika publikacích za spolupráce s dalšími badateli věnovala Milena Lenderová.⁴ Podobně zpracované je i období 2. poloviny 20. století, které intenzivně studuje Martin Franc.⁵ Zájmu autorů (např. Rudolf Kučera, Markéta Slabová nebo Gabriela Dudeková) se také těší problematika stravování a výživy obyvatelstva za první světové války. Nicméně rozsáhlejší literaturu směřovanou ke sledovanému období téměř nenajdeme. Pro zasazení do obecnějšího kontextu je však pro tuto studii důležitá např. práce Lydie Petránové z tematické řady *Velkých dějin zemí Koruny české* nebo zahraniční práce Massima Montanariho.⁶ Na cizojazyčnou literaturu je v této studii záměrně rezignováno, jelikož získané informace by sice přinášely vhled do evropské kulinářské literatury před 2. světovou válkou, ale komparace tohoto typu nebyla záměrem práce.

Nová vnější a vnitřní podoba kuchařských knih

Kuchařské knihy se neměnily pouze tematicky, jak bude podrobně rozebráno níže, ale vyvíjela se i jejich vnější úprava a vnitřní struktura. Formální úprava kuchařských knih, ač na přelomu století bývá ještě velmi rozmanitá, se během prvních desetiletí ustaluje a přibližně od 30. let nacházíme až na výjimky a různé ojedinělé nevšednosti v podstatě jednotný koncept.⁷ Na kuchařských knihách sledovaného období je jednou z prvních viditelných zajímavostí jejich vzhled, jelikož dominuje formát vazby A6 a A5, což z dnešního pohledu není úplně typické. Těžko však hodnotit důvod jejich používání. Kuchařské knihy díky tomu připomínají notesy, které si dříve vedly téměř všechny hospodyně a zapisovaly si do nich recepty získané většinou při neformálních sociálních kontaktech. Po otevření knih pak může člověka překvapit množství receptů a informací, které se autorkám podařilo do tak malých knížek vměstnat.⁸

4 Např. LENDEROVÁ, Milena a kol.: „*Spanilost Vaše cizozemcům se líbí...*“ *České kuchařské knihy v 19. století*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2017.

5 Např. FRANC, Martin: *Řasy, nebo knedlíky? Postoje odborníků na výživu k inovacím a tradicím v české stravě v 50. a 60. letech 20. století*. Praha: Výzkumné centrum pro dějiny vědy, 2003; FRANC, Martin: *Retrojídlo. Jak jsme jedli za socialismu*. Brno: CPress, 2020.

6 PETRÁNOVÁ, Lydia; Strava. In: Bahenský, František a kol.: *Velké dějiny zemí Koruny české. Lidová kultura*. Praha: Paseka, 2014, s. 227–258; MONTANARI, Massimo: *Hlad a hojnost. Dějiny stravování v Evropě*. Praha: NLN, 2003.

7 Některé kuchařské knihy vycházely původně časopisecky, než se dočkaly knižního vydání. Např. recepty z pozdější kuchařské knihy *Jitřenky* A. B. Seidlové vycházely ve stejnojmenném časopise mezi lety 1889–1909.

8 Srov. ORLOVÁ, Marie: *Praktická česká kuchařka a hospodyňka. Sbíрка 1350 nových, snadných a prakticky vyzkoušených předpisů ku přípravě levných a chutných jídel i nápojů všech druhů pro malé, střední i větší domácnosti jak ve městech, tak i na venkově*. Praha: Zemědělské knihkupectví A. Neubert, 1921.

Podstatnou proměnou prošly také názvy kuchařských knih. První dvacetiletí totiž ještě přetrvával zvyk z 19. století, pro který byly typické velmi dlouhé tituly a podtituly.⁹ Od počátku nového století je od tohoto ovšem postupně upouštěno. Název knihy se často spokojí s vernakulárním označením „kuchařka“, což je doplněno nějakým přívlastkem, jenž často vystihuje specializaci dané sbírky receptů. Můžeme se tak setkat s *Válečnou kuchařkou*, *První vegetářskou kuchařkou*, *Dělnickou kuchařkou* apod.¹⁰ Po období české jazykové emancipace v 19. století se v době první republiky znovu v názvech kuchařek užívá výrazu „česká“, popř. „národní“. V tomto případě ovšem označení nepředstavuje snahu zaujmout česky mluvící obyvatelstvo, ale jde patrně o pokus vyslovení jisté národní hrdosti a zároveň o upozornění, že se jedná o kuchařskou knihu obsahující české recepty.¹¹

Nejdůležitější částí kuchařek je úvod kuchařské knihy, protože má pro historické bádání o dějinách stravování největší výpovědní hodnotu. V úvodu totiž autorka vyjadřuje své důvody, resp. podnět k sepsání dané kuchařské knihy. Obsahuje též určitý autorčin proslav ke čtenářkám. Zde autorka nabádá ženy ke správné, pečlivé a svědomité péči o domácnost a celou rodinu. Tyto poučné statě o dokonalé hospodyně, manželce a matce se opakují prakticky v každé kuchařce z tohoto období i přesto, že se doba postupně měnila a žena už nebyla brána jenom jako vykonavatelka těchto třech úloh. Autorka se v úvodu mnohdy odkazuje k poznatkům či názorům odborníků, popřípadě na vlastní zkušenosti, které se vztahují k tematickému zaměření její kuchařské sbírky (např. péče o nemocného). Úvody knih jsou nám tedy důležitým materiálem pro analýzu dobového kuchařského diskursu. Zvláště ve specializovaných kuchařkách se můžeme dozvědět mnohé k dané problematice (např. stravování nemocných dětí, vegetariánství, stav ženského vzdělání, hospodyňské začátky, drahota, úspora času apod.).

Kuchařské knihy jsou ve většině případů rozděleny na dvě části. První je věnována receptům a druhá je určena kapitolám věnujícím se nauce o potravinách, technologickým postupům a dalším informacím hospodyňského spektra. Knihy mívají

9 Viz seznam pramenů. Srov. např. kuchařskou knihu A. Cardové (1901) a M. Úlehlové-Tilschové (1930).

10 Např. *Dělnická kuchařka*. Praha: A. Svěcený, 1914; JANCŮVÁ, Zdenka: *Válečná kuchařka „České Domácnosti“*. Příručka pro střední, prosté domácnosti se zřetelem na dnešní poměry. Užití nezvyklých moučných výrobků. Pečení chleba a zemlí po domácku. Jídelní lístky. Praha: E. Beaufort, 1915.

11 Např. BARTHŮVÁ, Ludmila – BARTH, Jaroslav: *První česká vegetářská kuchařka*. Sbírká vyzkoušených předpisů k přípravě chutných a zdravých pokrmů bez masa. Praha: Nové kultura, 1909; TRACHTOVÁ, Marie: *Kuchařská kniha pro československé hospodyně*. Praha: A. Neubert, 1930; SEIDLOVÁ, Anastasie B.: *Kuchařka „Jitřenky“*. Jídelní lístky českých národních pokrmů pro celý rok. Praha: b. n., 1912.

odlišné množství receptů a někdy dosahují až tisíce předpisů.¹² V kuchařských knihách dochází od počátku století rovněž ke změně v textové části, pozorovatelné hlavně v receptech. Autorky totiž přestávají používat při popisu postupu práce stylu psaní typického např. pro kuchařské knihy Magdaleny Dobromily Rettigové. Ta svou čtenářku oslovovala, tykala jí a formulovala text do rozkazovacího způsobu. Nově se objevují sbírky receptů psané v pasivu, častěji pak v první osobě množného čísla, jež přetrvál a dominuje v tomto slohovém útvaru dodnes.

Zajímavou novinkou ve vzhledu kuchařských knih se stávají též ilustrace a reklama. Ilustrace měla z počátku jen zcela dekorativní charakter. Téměř pravidlem se tak pro kuchařky první poloviny 20. století stává ilustrovaná obálka. Klasickým motivem je pohled do kuchyně.¹³ Zcela nové jsou však ilustrace jako doprovod tištěného textu, plnící funkci názorných kreseb. Ty jsou ale ještě ve 30. letech výjimečné.¹⁴ Postupně se množící reklamní upozornění byly různého typu, ale většinou nějakým způsobem tematicky souvisely s vařením, stolováním, případně úklidem domácnosti. Hlavně se ale lišily podle specializace kuchařské knihy. Jiná je reklama v kuchařce pro začínající hospodyně, jiná ve vegetariánské. Často jsou inzerovány různé ingredience a polotovary, případně reklamy upozorňují na nové přístroje, nádobí a jiné kuchyňské vybavení na trhu. Nakladatelem bývá v kuchařkách obvykle také propagována nově vycházející ženská literatura. Nedílnou součástí dnešních knih receptů je též obrazová dokumentace, která kromě ilustrace slouží pro ucelenou představu čtenářů, k jakému výsledku by se měli přibližně dopracovat. Fotografie hotových pokrmů ale v kuchařských knihách z počátku století rozhodně nenajdeme. V pozdějších letech, a hlavně po polovině století jsou ale stále běžnější.

Recepty

Nejvíce rozdílné od dnešních kuchařských knih jsou překvapivě samotné recepty. Každý recept, který si dnes nalistujeme v kuchařce, obsahuje v první řadě výčet všech potřebných surovin k jeho přípravě, a to včetně váhového množství. Tomu následuje podrobný popis postupu práce, doba přípravy a případně další rady. Recepty z námi sledovaného období tento úzus ale nespĺňují. Zabírají maximálně pár řádek, jsou velmi stručné až strohé. Takto koncipované předpisy mohly být logicky dosti

12 Např. RYTYCHOVÁ, Majolena: *Největší, nejnovější a nejpraktičtější česká domácí kuchařka a vzorná hospodyňka... Různé pokyny pro domácnost i dům*. Praha: E. Šolc, 1919; ORLOVÁ, Marie: *Praktická česká kuchařka a hospodyňka. Sbírká 1350 nových, snadných a prakticky vyzkoušených předpisů ku přípravě levných a chutných jídel i nápojů všech druhů pro malé, střední i větší domácnosti jak ve městech, tak i na venkově...* Praha: Zemědělské knihkupectví A. Neubert, 1921.

13 Příkladem mohou být obálky *Národní domácí kuchařky česko-americké* M. Rosické nebo *Dělnické kuchařky* A. Kejřové.

14 Unikátní jsou ilustrace doprovázející francouzskou kuchařku M. Janků-Sandtnerové z roku 1926. Srov. JANKŮ-SANDTNEROVÁ, Marie: *Francouzská kuchyně. Pro zpestření jídelního lístku českých hospodyněk*. Praha: Unie, 1927.

problematické, pokud s nimi nepracovala zkušená hospodyně. Největším nedostatkem se však z dnešního pohledu jeví častá absence přesného váhového množství jednotlivých surovin.¹⁵ Bez toho si lze jen těžko představit kvalitní a vydařené vaření. Pokud se v receptech objeví udání množství, jedná se většinou o hlavní surovinu, ze které je pokrm připraven, potřebné množství zbylých surovin zůstává na odhadu kuchařky. Případně jsou velmi často používány neurčité míry, jako „trochu, špetka, málo, kousek, několik, dost na 4 porce“ apod.¹⁶

Sbírký receptů se od konce dělení na jídla postní a masitá tradičně dělí buď podle hlavní suroviny pokrmu (např. jídla bramborová, vaječná apod.), případně podle jednotlivých chodů (studené, teplé předkrmy, masa, přílohy, deserty atd.). Někdy se tyto dva systémy vzájemně prolínají. V prvním třicetiletí 20. století se však velmi oblíbeným způsobem stala struktura řazení pokrmů do jídelních lístků a jednotlivých dnů.¹⁷ Výjimkou z těchto konceptů byly kuchařské knihy soustředící se na konkrétní druh potravin (vejce, ryby, brambory apod.), zde se řazení různě liší.

Recepty v kuchařkách spíše tradičních nabízejí recepty buď stále známé a v Česku oblíbené, nebo jsou naopak méně známé, ale nemůžeme s určitostí prokázat, že už je nikdo nezná či dokonce nepřipravuje. Nemůžeme tedy ani hodnotit, zda jeho uvedená příprava je správná. Recept na určitý pokrm se v podstatě stále nachází v procesu. Chvilí stagnuje, chvíli se vyvíjí a mění podle doby, geografické oblasti, ročního období, kuchaře, jeho chuti a dalších faktorů. Recept není žádným striktním pravidlem, jak nějaký pokrm připravovat. Proto pro nás recepty nemají tak velkou výpovědní hodnotu. Použitelné pro výzkum jsou recepty vztahující se k určité tradici (Vánoce, Velikonoce apod.). Ve sledovaném období jsou logicky nejzajímavější recepty z tematicky zaměřených kuchařek, které, jak jsme předeslali, znamenaly na počátku minulého století jistý boom v gastronomické literatuře. S jejich pomocí se dá dobře mapovat stav české gastronomie v počátcích 20. století, jelikož můžeme hodnotit stravování různých skupin na základě dnešních poznatků.

Nové druhy kuchařských knih

Na přelomu 19. a 20. století dochází k výrazné změně autorského zájmu. Autorky píšou pro nové cílové skupiny strávníků a zaobírají se novými tématy. Předmětem zájmu autorek už tedy nejsou zámožné vyšší střední a střední vrstvy ale stále častěji nižší vrstvy společnosti. Kuchařské knihy se tak stávají literaturou dostupnou téměř

15 Např. M. Janků-Sandtnerová ve svých kuchařkách uvádí výčet všech surovin i váhové množství odděleně od samotného postupu.

16 Srov. BARTHOVÁ, Ludmila – BARTH, Jaroslav: *První česká vegetářská kuchařka. Sbírka vyzkoušených předpisů k přípravě chutných a zdravých pokrmů bez masa*, c. d.

17 Např. DRÚBKOVÁ, Anna: *Mladá hospodyňka. Kniha kuchařská, obsahující osvědčené předpisy pro přípravu jídel ku rozličným příležitostem dle doby denní a období ročních*. Praha: nákl. vlastním, 1902.

pro všechny. Vlivem různých okolností začínají autorky koncipovat méně obvyklé druhy kuchařek. K sepsání takových sbírek receptů mohly vést autorky různé důvody, například impulsy přicházející ze strany veřejnosti, která se sama začala zajímat o nové způsoby stravování. Najdeme ale i další, jako je změna ekonomické situace obyvatelstva, sílící gramotnost nižších vrstev, vznik vrstvy kvalifikovaného dělnictva.

Nicméně období 1. poloviny 20. století je významné především několika dějinnými zvraty, které zásadně ovlivnily právě stravování obyvatelstva Rakouska-Uherska, později Československé republiky. Mluvíme především o 1. světové válce a hospodářské krizi 30. let, ale i zdánlivě bohatším období první republiky. Např. válečné kuchařky nám dávají najevo, že autorky zjevně dokázaly hbitě reagovat na okamžitou potřebu svých čtenářek. Informace o autorkách nás také utvrzují v myšlence, že určujícím pro vznik tematických kuchařských knih byly i jejich životní události, např. vlastní zdravotní potíže nebo péče o nemocného.

Kuchařské knihy vycházející na našem území byly logicky orientované na českou kuchyni a její regionální variace. Vliv rakouské, resp. vídeňské kuchyně, tolik patrný v 19. století se v období 1. poloviny 20. století začíná vytrácet.¹⁸ Snad jen přetrvávající nákladnost některých receptů ukazuje na jejich původ ve vídeňských zámožných domácnostech.¹⁹ Když odhlédneme od tehdejší příslušnosti českých zemí k Rakousku-Uhersku, tak už ze samé podstaty geografické polohy naší země a s ohledem na dějinné události je logické, že se česká kuchyně permanentně střetávala s gastronomickými vlivy odjinud. Různé recepty odkazující na kuchyni např. italskou, maďarskou, někdy německou (především bavorskou) aj. Velkým trendem v oblasti gastronomie byla od konce 18. století také kuchyně francouzská. Zajímavá je v této souvislosti kniha o francouzské kuchyni Marie Janků-Sandtnerové.²⁰ A rovněž česko-americká kuchařka autorky Marie Rosické.²¹ Svým obsahem a strukturou

18 Vliv vídeňské kuchyně přisuzujeme především kuchařským knihám s nákladnými recepty s množstvím drahých surovin. To pozorujeme častěji v tzv. tradičních kuchařkách, vydaných před rokem 1914, které se orientují na hospodyně ze středních vrstev. Po 1. světové válce se v kuchařkách stále silněji akcentuje snaha o šetrnost a přípravu levných pokrmů. Tento trend je zřejmý nejen z receptů, ale promítá se i do názvů kuchařských knih, např. KRATOCHVÍLOVÁ, Věnceslava: *Úsporná kuchyně. Úprava chutných, výživných a levných jídel pro českou domácnost*. Praha: Em. Šolc, 1919; SEIDLOVÁ, Anastasie B.: *Úsporná kuchařka*. Hradec Králové: Tiskové družstvo, 1925; atd.

19 Výzkumy ukazují, že česká a rakouská kuchyně se ovlivňovaly navzájem. Česká kuchyně měla vliv na rakouskou prostřednictvím pomocnic v domácnosti přicházejících z českých zemí nejčastěji do Vídně.

20 M. Janků-Sandtnerová získala poznatky o francouzské gastronomii na svém studijním pobytu ve Francii, který jí byl zprostředkován Ministerstvem školství a národní osvěty v roce 1926.

21 Marie Rosická se narodila v roce 1854 v Klatovech. Roku 1874 se v Omaze ve státě Nebraska provdala za českého přistěhovalce Jana Rosického, který byl redaktorem a vydavatelem časopisu českých přistěhovalců *Hospodář*. Její kuchařka měla sloužit českým hospodyním v USA pro udržení paměti na českou kuchyni, a naopak českým hospodyním v ČSR měla být seznámením s kuchyní americkou.

náležejí ale lépe k tradičním kuchařským knihám, ač na profilaci české gastronomie měly nejspíš větší vliv než všechny ostatní druhy kuchařek. Ucelené sbírky receptů spojující naši kuchyni s cizími zeměmi jsou ale v prvních letech 20. století spíše výjimečné.

V důsledku změny sociálních a hospodářských poměrů se některé kuchařské příručky orientují i na dělnictvo a také na venkovské obyvatelstvo. Venkov byl počátkem minulého století reprezentován jako vzor tradiční české kuchyně, který je hodný následování a nejvíce vyhovuje našemu organismu. O venkovském stravovacím stereotypu hovoří ve své knize *Česká strava lidová* Marie Úlehlová-Tilschová, další věhlasná autorka a propagátorka racionální výživy. Přesto byla pozornost venkovské stravě více věnována až v pozdějších letech. Za zmínku stojí také *Kuchařská kniha pro hospodyně venkovské* z roku 1902, jejíž autorství připadá Marii Trachtové.²²

Stejně okrajově se autorky zabývaly stravováním dětí. Ač by se mohlo zdát, že kuchařky speciálně určené pro dětské stravníky jsou dobrým vydavatelským počinem, v období 1. poloviny 20. století tak rozšířené nebyly. Můžeme předpokládat, že je nejspíš zastupovaly příručky určené matkám, kterým se naopak věnovala řada lékařů i různých odborníků na výživu. Ucelené návrhy jídelníčků pro děti pak častěji nacházíme až na přelomu 1. a 2. poloviny 20. století, stále však pouze v naučné literatuře věnované mateřství. Opravdové sbírky receptů určené dětské výživě jsou zcela obvyklé až v 2. polovině 20. století.²³ Jedinou autorkou, která věnovala dětské stravě pozornost už před 2. světovou válkou, byla Iška Posnerová.²⁴ Ale i ta se ve své *Kuchařské příručce pro rodinu o třech a více členech* z roku 1924 zabírala problematikou dětské stravy na pouhých třech stranách.

Kuchařské knihy pro mladé hospodyňky

Naopak autorsky velmi oblíbeným druhem kuchařek byly ty určené mladým dívkám, hospodyním – začátečnicím. Kuchařské knihy pro mladé hospodyně vycházely už v 19. století a celou první polovinu 20. století byly asi jedním z nejvíce

22 Marie Trachtová (9. 11. 1865 – 12. 7. 1924) byla učitelkou ale také zemědělskou odbornicí, zakladatelkou a inspektorkou hospodyňského školství. Vedla první hospodyňskou školu ve Stěžerách u Hradce Králové. V roce 1919 jí byl svěřen dozor nad veškerým hospodyňským školstvím v ČSR. TRACHTOVÁ, Marie: *Kuchařská kniha pro venkovské hospodyně*. Chrudim: M. E. Holakovský, 1909.

23 Např. příručka Jozy Břízové s recepty i jídelníčky vycházela opakovaně už od roku 1954. Viz BŘÍZOVÁ, Joza – JAREŠOVÁ, Jiřina – KLIMENTOVÁ, Maryna: *Vaříme dětem od 1–12 let*. Praha: Práce, 1954.

24 Iška Posnerová byla manželkou méně známého českého spisovatele, překladatele a redaktora Karla Čvančary. Kromě kuchařek a příruček pro hospodyně se věnovala i ženské próze. Zároveň byla redaktorkou ženské a dětské přílohy časopisu *Rozkvět*, kde působil i její manžel.

Obr. 1. Obálka pátého vydání kuchařské knihy *Mladá hospodyňka* Anny Drůbkové (1913). Archiv autorky, 2018.

zkušenosti a dovednosti, které se zase ony naučily v domě své matky. Dívky, které se málo učily, pak jen těžko doháněly, co v době dospívání zanedbaly. V některých případech bohužel neměly příležitost, jelikož vyrůstaly bez matky. Právě pro ně byly tyto kuchařské příručky velmi důležité. Zřejmě trápení některých mladých žen v počátku jejich samostatného hospodaření v nové domácnosti zapříčinilo, že zhruba od poloviny 19. století se začal prosazovat názor, že takto nabyté zkušenosti mnohdy ženám nestačí (např. když se vdají do jiného společenského prostředí) a nemohou pak obstát ve své nejdůležitější životní úloze. Když tedy není dívkám umožněno téměř žádné vzdělání a je jim určena pouze role matky, manželky a hospodyně, pak at' v nich jsou dostatečně proškolené.

vydáváných druhů kuchařek.²⁵ Kdo jiný také potřebuje kuchařskou knihu než právě mladé ženy seznamující se svou novou úlohou? Autorky tohoto žánru si to dobře uvědomovaly, protože se řada z nich kromě psaní věnovala také výuce v různých odborných kurzech nebo v nově vznikajících hospodyňských školách.²⁶ Ty znamenaly na počátku 20. století velký vzestup v dívčím vzdělávání a do roku 1949, kdy byly jejich brány nuceně uzavřeny, vychovaly několik generací hospodyň.²⁷

Školení dívek ve vaření stejně tak jako v jiných domácích pracích bylo po dlouhou dobu privátní záležitostí mezi matkou a její dcerou. Nešlo o nějakou systematickou výuku. Byl to přirozený proces, kdy dívky při pomoci své matce v domácnosti postupně odporovaly vše potřebné. Snahou většiny matek bylo předat dcerám veškeré své

25 Známe tyto práce už od M. D. Rettigové, např. RETTIGOVÁ, Magdalena Dobromila: *Malá kuchařka, neboli, Dobrá rada jak se dívky bud' pro budoucnost nebo pro službu cwičiti mohou*. W Hradci Králové: Tisk Ladislava Pospíšila, 1863; RETTIGOVÁ, Magdalena Dobromila: *Dobrá rada Slowanským wenskowankám, aneb, Pogednánj kterak by ony pokrmy sprosté lacině i chutně připrawowati, a tak se bud' pro budaucj swau domácnost, neb pro službu cwičiti mohly*. Praha: Jan H. Pospjssil, 1838.

26 Např. Marie Janků Sandtnerová, Anuše Kejřová a další.

27 DVOŘÁKOVÁ-JANŮ, Věra: *Lidé a jídlo*. Praha: ISV, 1999, s. 75.

A tak se od osmdesátých let 19. století objevovaly první pokusy o ženské hospodyňské vzdělávání.²⁸ Různé kurzy vaření pořádané ženskými spolky nebo různými odbornicemi ale vznikaly už mnohem dříve. Nicméně myšlenka vzdělávání dívek ve vedení domácnosti byla aktuální i v první polovině 20. století. Hospodyňské školy už byly v této době zavedenými institucemi. Dívky, které se tam vyučily, nemusely nutně vést dobře pouze svou domácnost, ale řada z nich se stávala profesionálními hospodyněmi. Pro ty, které se takto z finančních důvodů vzdělávat nemohly, nebo už hospodyňskou školu dokončily, byly určeny všechny vycházející příručky pro hospodyňky.²⁹ Jejich autorky se shodovaly v názoru, že je třeba dívkám nabídnout kvalitní materiály, aby se mohly samy dále zlepšovat. Kuchařky neobsahovaly jen recepty. Většina z nich je jakýmsi domácí rádci, kde se můžeme dočíst, jak pečovat o zahradu, jak si zorganizovat jarní úklid, nebo najít různé tipy na zavařování ovoce a zeleniny či praní prádla.

Kromě hojně vydávaných kuchařských knih pro mladé hospodyně byly na trhu i kuchařské příručky sloužící jako výukové pomůcky právě v hospodyňských školách. Na receptech z těchto kuchařek se dívky cvičily ve svém kulinářském umění, ale knihy byly využitelné i při nábízení dalších dovedností, jelikož jednotlivé kapitoly pojednávaly například o prostírání tabule, názvosloví kuchyňského náčiní nebo základech nauky o potravinách. Asi nejznámější „učebnicí“ vaření je *Kuchařská kniha Domácnost*, která vznikla pro potřeby známé pražské kuchařské školy Domácnost, jejíž založení vzešlo z iniciativy stejnojmenného spolku.³⁰ Kuchařka *Domácnost* vyšla opakovaně v nejméně 35 vydáních mezi lety 1891–1935.³¹ Kniha *Kuchařské předpisy pro žákyně kuchařských škol i domácnost* sestavená Annou Kofránkovou sloužila zase žákyním odborné školy pro ženská povolání spolku Ludmila.³² Anna Cardová Lamblová svůj *Návod mladým hospodyňkám* směřuje i dalším institucím, jako jsou nemocnice a obecní kuchyně.³³ Kniha je také na rozdíl od ostatních

28 RÝDL, Karel: Vznik a vývoj odborného školství pro gastronomii v českých zemích do roku 1948. In: Zubáková, Blanka (ed.): *Krajiny prostřených i prázdných stolů I. Evropská gastronomie v interdisciplinárním přístupu*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2017, s. 240.

29 Např. Kurz v Kuchařské škole Domácnost trval tři měsíce a stál 30 zl.

30 Členkami spolku byly kulturně činné ženy a manželky významných mužů tehdejší české společnosti, např. spisovatelka a publicistka Anna Lužická Srbová, Josefa Náprstková, zakládající členka Amerického klubu dam a manželka Vojty Náprstka, nebo Marie Neffová, manželka českého podnikatele a mecenáše Jana Neffa.

31 Kuchařská škola Domácnost sídlila v Lazarské ulici v Praze.

32 Anna Kofránková byla odbornou učitelkou na odborné škole pro ženská povolání spolku Ludmila v Českých Budějovicích.

33 Anna Cardová Lamblová (1836–1919) nejmladší z dětí ze známé vlastenecké rodiny. Jejím bratrem byl Dušan Vilém Lambl, pražský lékař, ale také překladatel slovanských jazyků. Anna Cardová Lamblová mimo knihy *Levně a chutně. Návod mladým hospodyňkám, jak upravit chutně, výživně a levně pokrmy* sepsala také knihu *Skromně a čistě. Dopisy staré tety, návod mladým hospodyňkám, jak mají zařídit domácnost* aj.

věnována spíše hospodyním z nižších vrstev. Autorka tak předkládá velmi jednoduché a levné recepty, včetně jídelních lístků pro malou domácnost nebo ústav – opatrovnu na jeden měsíc. Jedná se o jednu z nejstarších kuchařských knih sledovaného korpusu; zajímavostí je, že se zde stále ještě setkáváme s tykáním čtenářkám, které používala Magdalena Dobromila Rettigová a které se během 1. poloviny 20. století velmi rychle vytrácelo. Velmi zajímavá je kniha Kristy Kovaříčkové, která věnovala svou kuchařku opravdu mladým dívkám ve věku 12–14 let. Autorka promlouvá k dívkám jako dobrá přítelkyně. Text je hravý a proložený různými básničkami, promluvkami o škole, přátelství apod.

Zdravotní a dietetické kuchařské knihy

Jestli je období prvních desetiletí 1. poloviny 20. století štedré na nové a zvláštní druhy kuchařských příruček, pak zaměření kuchařské knihy nemocným je asi nejméně překvapujícím tématem. Nemocní lidé jsou skupinou strážníků, kde bychom příručku o vhodném stravování předpokládali už mnohem dříve.

Různé dietetické recepty či rady nemocným se objevují v kuchařkách jako okrajové doplňující kapitoly už před vznikem prvních zdravotních kuchařských knih. Stále bylo ale dietní stravování spíše problematikou pro různé domácí lékaře a jiné příručky. Autorky zdravotních kuchařských knih se většinou zabíraly civilizačními chorobami, tedy konkrétním spektrem onemocnění. Byly jimi nemoci kardiovaskulárního systému nebo různé choroby zažívacího traktu. Ke zjištění, jaké bylo povědomí autorek o vhodnosti překládaných receptů určitým pacientům, by bylo zapotřebí vyjádření odborníka. Nicméně z historického hlediska je pozoruhodný už fakt, že se najednou na počátku 20. století objevují autorky, které se zabývají otázkou, jak těmto lidem pomoci, aniž by třeba měly s nějakými chorobami osobní či zprostředkované zkušenosti.

První dochovanou kuchařskou knihou s touto tematikou je patrně sbírka z roku 1913. Autorství patří Ludmile Barthové a jejímu muži, lékaři Jaroslavu Barthovi.³⁴ Manželé se v ní zabývali diabetem.³⁵ Důvodem k sepsání kuchařky byla skutečnost, že čeští cukrovkáři zatím neměli knihu, která by jim podávala informace o správném způsobu stravování, vhodném při jejich nemoci.³⁶ Kuchařská kniha byla nejspíše

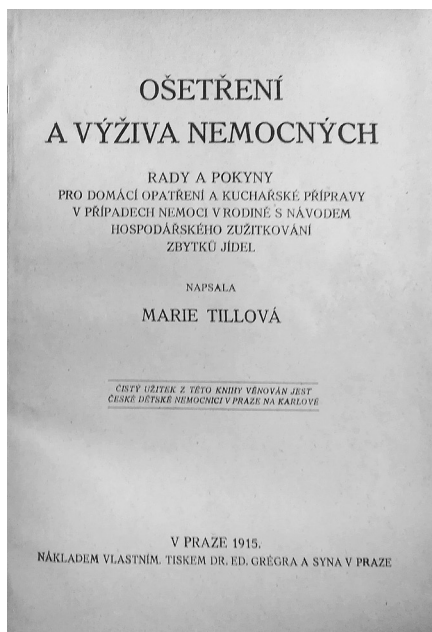
34 Jsou autory první české vegetariánské kuchařky, viz níže.

35 Léčba cukrovky speciální dietou omezující přísun cukru byla dlouhodobě jedinou známou metodou. K objevu inzulínu jakožto účinného prostředku ke stabilizaci cukru v krvi, a tedy k podchycení příznaků cukrovky, došlo v roce 1922, kdy byl podán prvnímu pacientovi. Do té doby byla nemoc v řadě případů smrtelná. Kuchařská kniha manželů Barthových vyšla 13 let před prvním použitím inzulínu na území Československa v roce 1926. Srov. BARTH, Jaroslav – BARTHOVÁ, Ludmila: *Sbírka kuchařských předpisů pro nemocné cukrovkou (diabetiky)*. Praha: Nová kultura, 1913.

36 BARTH, Jaroslav – BARTHOVÁ, Ludmila: *Sbírka kuchařských předpisů pro nemocné cukrovkou (diabetiky)*, c. d., s. 4.

směřována do prostředí vyšších středních a středních vrstev. Svědčí o tom pojednání o některých dražších druzích potravin, např. humrech, krabech, ústřicích, želvách či kaviáru a jejich vhodnosti pro nemocné cukrovkou. Kniha obsahuje přes tři sta receptů na jídla slaná i sladká. Zajímavostí je, že sladké recepty se opravdu obejdou bez jediného gramu cukru, případně jsou použita umělá sladidla. Ludmila Barthová v knize také propaguje svůj odborný závod Pomona, kde bylo možné nakoupit upravené potraviny pro osoby s touto nemocí.

Snad nejpozoruhodnější je kuchařská kniha autorky Marie Tillové, která svou práci nespecifikovala, ale věnuje se v ní všem pacientům. Bohužel o samotné autorce toho mnoho nevíme. Její kniha původně vůbec nebyla určena k publikování. Jednalo se patrně o domácí zápisník různých receptů, rad a zkušeností, který si píše řada hospodyň. Tillová měla v plánu jej později věnovat svým dětem. Když ale zjistila, že lidé v jejím okolí často nemají tušení, jak se stravovat v případě nemoci, mají o její rady zájem a jsou za ně vděční, rozhodla se nakonec svou knihu na vlastní náklady vydat v roce 1915.³⁷ Veškerý zisk vzešlý z jejího vydání následně věnovala České dětské nemocnici Na Karlově.³⁸ Její kniha s názvem *Ošetření a výživa nemocných* je rozdělena na dvě části. V první části autorka pojednává o potravinách a jejich výživové hodnotě a předkládá recepty na vhodné pokrmy pro nemocné, které dělí do tří skupin podle stravitelnosti. V druhé části hovoří o jednotlivých druzích chorob a co obsahuje péče o takto nemocné. Nevynechává ani pacienty po operacích. Zmiňuje také rady pro ženy v těhotenství a šestinedělí. Naprosto unikátní je poslední kapitola, kde se autorka obrací na čtenáře podnikající zahraniční cestu. V ní je informuje, jak se správně vypořádat s některými situacemi týkajícími se nejen stravování, které je mohou cestou potkat.

Obr. 2. Titulní strana kuchařské knihy Marie Tillové (1915). Archiv autorky, 2019.

37 TILLOVÁ, Marie: *Ošetření a výživa nemocných. Rady a pokyny pro domácí opatření a kuchařské přípravy v případech nemoci v rodině s návodem hospodářského zužitkování zbytků jídel*. Praha: Marie Tillová, 1915, s. 1.

38 Byla otevřena 13 let předtím v roce 1902.

Jedinou kuchařkou, která vychází z vlastní zkušenosti autorky, je kniha s názvem *Úprava pokrmů pro nemocné kornatěním tepen* od Anastasie B. Seidlové. Autorka v předmluvě uvádí, že onemocnění srdce trpí od mládí, což ji přivedlo k sepsání kuchařské knihy.³⁹ Z předložených informací a receptů vyplývá, že znalost správné životosprávy v souvislosti s onemocněním srdce byla v roce 1924 už dobře známá. Kuchařka je pro přehlednost sestavena do týdenních jídelních lístků. Autorka tuto strukturu použila už ve svých starších kuchařkách *Jitřenky* a *Lady*, které vyšly v letech 1912 a 1913.⁴⁰ Zdravotní kuchařské knihy byly velmi žádané a mají asi nepočtenější zastoupení. Postupně se do tvorby těchto kuchařských knih pustili i muži. Jmenujme například *Kuchařskou knihu pro nemocné. I, Nemoci žaludeční a střevní* od Leopolda Fischla z roku 1936 nebo *Diabetickou kuchařku dnešní doby* pocházející z roku 1942 od prof. Jiřího Syllaby, lékaře, pedagoga a pozdějšího přednosty interní kliniky v pražské fakultní nemocnici Královské Vinohrady.

Vegetariánské kuchařky

Byť počátek dějin vegetariánství sahá až do starověku, kde má své kořeny v hinduismu a buddhismu, počátky českého vegetariánství datujeme až do 2. poloviny 19. století. Přes anglosaské a německé prostředí k nám tento nový trend ve stravování doputoval přibližně v 60. letech.⁴¹ Díky propagaci Emanuelem Mírohorským, svobodným pánem Salomonem z Friedbergu, se vegetariánství brzy stalo u části veřejnosti velmi populární.⁴² Právě on se v roce 1884 stává autorem první známé české publikace o vegetariánství.⁴³ Za jeho přispění následně v roce 1893 vzniká první vegetariánský spolek Český Kneipp a v roce 1898 také první vegetariánská jídelna.⁴⁴

Vegetariánství bylo postupně podporováno řadou lékařů a odborníků z příbuzných oborů pro své blahodárné účinky na zdraví. Zároveň mělo v lékařském prostředí

39 SEIDLOVÁ, Anastasie B.: *Úprava pokrmů pro nemocné kornatěním cév a různé rady zdravotní*. Hradec Králové: Tiskové družstvo, 1924, s. 6.

40 SEIDLOVÁ, Anastasie B.: *Kuchařka „Jitřenky“: Jídelní listky českých národních pokrmů pro celý rok*. Praha: b. n., 1912; SEIDLOVÁ, Anastasie B.: *Kuchařka „Lady“: Sbírkou vyzkoušených jídelních předpisů pro malou neb větší domácnost*. Mladá Boleslav: nákl. Karel Vačleny, 1913.

41 První vegetariánská společnost byla založena v Manchesteru roku 1847.

42 Emanuel Salomon Friedberg-Mírohorský (1829–1908), člen slezského rodu Salomonů z Friedbergů, polní podmaršálek rakouské armády a také spisovatel a malíř. Po své vojenské kariéře se po zbytek života věnoval propagaci vegetariánství a mimo jiné také vedení spolku Český Kneipp a stejnojmenného měsíčníku.

43 FRIEDBERG-MÍROHORSKÝ, Emanuel S.: *O vegetarismu*, Praha: E. S. Friedberg-Mírohorský, 1884.

44 Sídliila v Praze v souběhu ulic Konviktské a Karolíny Světlé a provozovala ji Pavla Wágnerová.

ale i řadu odpůrců.⁴⁵ Ti zdůrazňovali nedostatečnost rostlinné stravy na obsah některých látek, která by hlavně těžce pracujícím mohla způsobit vážné zdravotní potíže. Oblíbení nebyli vegetariáni ani u většiny veřejnosti, která je považovala přinejmenším za podivíny. Zároveň vegetariánství naráželo v několika případech na nepřítelny doby. Tím bylo například období po první světové válce nebo hospodářská krize, kdy sužující nedostatek potravin nedával prostor inovativním směrům životosprávy. Většina obyvatelstva o ně ani nestála. Přesto si vegetariánství postupně nacházelo velké množství příznivců, u kterých se začalo rychle těšit oblibě. Stále častěji bylo také předmětem úvah v odborné literatuře i tisku, kde se můžeme seznámit s oběma pohledy na věc. Co ovšem v těchto textech postrádáme, jsou informace o tom, jak se vegetariáni opravdu stravovali, resp. jak byla v praxi vegetariánská strava pojmána. V tomto ohledu jsou bezesporu nejlepším pramenem vegetariánské kuchařské knihy.

Přestože se vegetariánství etablovalo už na konci 19. století, jeho příznivci si museli na *První českou vegetariánskou kuchařku* nejméně dvě desetky let počkat. Tuto kuchařku vydala v roce 1909 už jmenovaná Ludmila Barthová.⁴⁶ Ta se kromě autorství kuchařských knih věnovala rovněž příspěvkům do časopisu *Nová kultura*.⁴⁷ Vydavatelem tohoto periodika byl její manžel, doktor Jaroslav Barth. Ludmila Barthová v kuchařce nabízí v patnácti kapitolách recepty ze všech druhů zeleniny, obilnin i luštěnin, ale též recepty na sladká a moučná jídla. V poslední části knihy nalezneme jídelní lístky pro čtyři roční období. Barthová překvapivě není zastáncem dlouhodobého nebo dokonce celoživotního vegetariánství. Svým čtenářům s pevným zdravím doporučuje vegetariánskou stravu po dobu 6–8 týdnů.⁴⁸ Jde tedy spíše o jakousi formu očištění půstu. Permanentní bezmasou stravu ordinuje pouze nemocným. Její pojetí vegetariánství je však z dnešního pohledu nepřesné a až příliš přísné. Barthová zakazuje kromě masa i požívání alkoholu, kávy, příliš slaných a kořeněných jídel. Poněkud v rozporu se zdravou stravou její kuchařka doporučuje spoustu jídel moučných, smažených a sladkých.⁴⁹

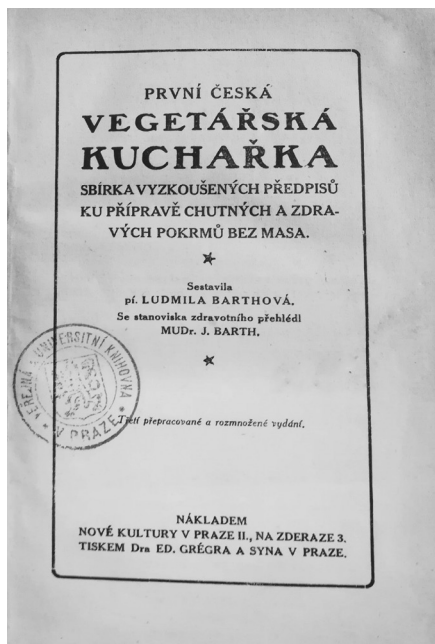
45 Např. Josef Roček, zakladatel a přednosta ústavu hygieny lékařské fakulty Masarykovy univerzity, se vyjádřil k vegetariánství ve své práci *Lidová zdravotní věda* nebo psycholog, filozof a politik František Krejčí publikoval své názory v textu *Positivní etika jakožto mravouka na základě přirozeném*. Viz ROČEK, Josef: *Lidová zdravotní věda*. Praha: Státní nakladatelství, 1924; KREJČÍ, František: *Positivní etika jakožto mravouka na základě přirozeném*. Praha: Jan Laichter, 1922.

46 Mimoto byla majitelkou potravinářského závodu Pomona, který se specializoval na zdravou výživu.

47 Celým názvem: *Nová kultura. Časopis věnovaný zdravotnictví, rozumné životosprávě, přirozenému léčení (terapii fyzikálně dietetické) a pěstění osobní dokonalosti v ohledu duševním a tělesném*. Časopis vycházel mezi lety 1907–1941.

48 BARTHOVÁ, Ludmila – BARTH, Jaroslav: *První česká vegetariánská kuchařka. Sbírkou vyzkoušených předpisů k přípravě chutných a zdravých pokrmů bez masa*, c. d., s. 3.

49 Podobné chyby, tedy nepochopení termínu „vegetariánský“, se dopouští i Anastasie B. Seidlová, jejíž kuchařka *Jitřenky* obsahuje zvláštní oddíl „Pokrmy rostlinné a vegetariánské“.

Obr. 3. Titulní strana druhého vydání „První vegetářské kuchařky“ Ludmily Barthové (1922). Archiv autorky, 2019.

Tento paradox se nachází ve většině dochovaných vegetariánských kuchařek.⁵⁰ V období prvních desetiletí 20. století totiž všeobecně pokulhává interpretace vegetariánství. Není rozlišováno mezi vegetariány a vegany a samozřejmě nejsou definovány ani další podskupiny. Vegetariánství bylo v českém prostředí chápáno jako druh zdravotní diety nebo moderní alternativa půstu, až později se rozvinulo ve variantu zdravého životního stylu. S podobným přístupem jako Barthová přichází záhy autorka Anna Drůbková.⁵¹ Tato podporovatelka mladých a nezkušených hospodyň byla sama nejdříve hospitantkou kurzů spolku Domácnost. Když ovdověla, začala se věnovat psaní kuchařské knihy.⁵² Vegetariánství a receptům z rostlinné stravy věnovala ve své kuchařce *Mladá hospodyňka* z roku 1913 jednu kapitolu. Autorství této kapitoly je však připisováno její dceři Lidce. Přesné důvody neznáme.

Pokud přístup k vegetariánství Barthové a Drůbkové byl zarputilejší, než by tento způsob stravování ve skutečnosti vyžadoval, pak uznávaná autorka kuchařských příruček Anuše Kejřová koncipovala svou představu o vegetariánství jako systém zdravé odlehčené stravy, ovšem nikoli striktně bezmasé.⁵³ Její *Zdravotní polovegetariánská kuchařka* nabízí nicméně obě varianty. Kejřová známá především jako podporovatelka různých skupin strážníků neopomněla ani na vegetariány. Kuchařka vyšla v roce 1925. Kejřová čtenářům předložila recepty na pokrmy, které aplikovala dlouhodobě sama na sobě a konzumovaly je i její žáčky.⁵⁴ Svou kuchařskou

50 Dalšími autorkami vegetariánských kuchařek jsou např. Marie Sezemská a Marie Úlehlová-Tilschová, viz seznam literatury.

51 Anna Drůbková, roz. Fabiánová, se narodila do pekařské rodiny z Českých Budějovic. Její manžel Ferdinand Drůbek byl pedagog a ředitel školy na pražském Smíchově.

52 Kuchařská kniha *Mladá hospodyňka* vycházela opakovaně. Poslední 10. vydání se uskutečnilo v roce 1948.

53 KEJŘOVÁ, Anuše – KUTHAN, František: *Zdravotní polovegetariánská kuchařka*. Praha: Pražská akciová tiskárna, 1925, s. 11.

54 Byla mimo jiné majitelkou c. k. koncesované kuchařské školy.

knihu sepisovala pod dohledem odborníka, lékaře a majitele sanatoria v Tišnově, MUDr. Františka Kuthana. Dozor či pomoc odborníka při koncipování sbírky receptů je v 1. polovině 20. století stále častější a stává se určitým územ v případech, že kuchařská kniha nějak pracuje s poznatky vědy, tj. dietetiky a příbuzných oborů.

Vegetariánské kuchařské knihy ovšem nebyly chápány pouze jako inspirace pro konzumenty rostlinné stravy. Sloužily také jako učebnice v kuchařských školách, kde utvářely návštěvnicím kurzů představu o nových směrech stravování, ale rovněž je informovaly o možnostech přípravy zeleninových pokrmů. Takovou příručkou je např. kniha *O výživě zeleninou a ovocem*, jejímiž autory jsou sami učitelé Kuchařsko-hospodyňské školy v Praze.⁵⁵ Známe ale i kuchařské příručky zaměřující se na rostlinnou stravu, aniž by za jejich vznikem stál zájem o vegetariánství. Jmenujme knihu Marie Sezemské s názvem *Levná lidová kuchařka prostá masa*, která vznikla v roce 1916 v době začátku válečné zásobovací krize.

Dělnické kuchařky

Dělnické kuchařské knihy jsou velmi zvláštním druhem sbírek receptů, jež se svým obsahem obrací ke konkrétní skupině strávníků, která se způsobem stravování lišila od zbytku společnosti. Uvnitř této skupiny pak existovaly značné rozdíly mezi kvalifikovanými a nekvalifikovanými dělníky, přičemž stravovací stereotyp byl jedním z nich. Vlivem řady faktorů se stravování obou skupin postupem času vyznačovalo svými specifiky. Zatímco se první dělníci přicházející z venkovského prostředí do velkých průmyslových měst snažili zachovat stravovací zvyklosti místa, ze kterého pocházeli, jejich potomci už postupně přivykali novému způsobu stravování ovlivněného různými okolnostmi.⁵⁶ Dělnická strava se svými původními krajovými zvláštnostmi se tak s postupující dobou pomalu začala přizpůsobovat novému stylu života.⁵⁷ Tradiční pokrmy se musely různě modifikovat, nebo byly zcela vyřazeny z jídelníčku. S dalšími generacemi se stravování dělnictva více či méně sjednotilo, jelikož dělnictvo mělo všude v podstatě stejné možnosti.⁵⁸ Kromě ekonomických důvodů mohla za jídelniček nekvalifikovaných a špatně placených dělníků z velké části tristní bytová situace, která dělnictvo sužovala ještě celou první polovinu 20. století. Rodiny dělníků často obývaly sklepní byty činžovních domů, které čítaly pouze jednu větší místnost, kde se odehrávalo vše, včetně vaření a stolování.⁵⁹ Obdobně špatná byla i podoba a vybavenost kuchyně.

55 Jednou z autorek a zároveň učitelkou této školy byla známá autorka kuchařek Marie Janků–Sandtnerová.
56 PETRÁŇOVÁ, Lydia: Strava. In: Bahenský, František a kol.: *Velké dějiny země Koruny české. Lidová kultura*, c. d., s. 254.

57 Tamtéž.

58 Tamtéž.

59 ŠŤASTNÁ, Jarmila – ROBEK, Antonín – MORAVCOVÁ, Mirjam (eds.): *Stará dělnická Praha. Život a kultura pražských dělníků 1848–1939*. Praha: Academia, 1981, s. 183.

Obr. 4. Obálka „Dělnické kuchařky“ Anuše Kejřové (1914). Archiv autorky, 2019.

Dalším problémem byla absence vlastního hospodářství, jelikož uprostřed dělnických čtvrtí se dala jen těžko chovat zvířata a pěstovat zelenina.⁶⁰ Dělnictvo se tak stalo závislé pouze na nákupu potravin za peníze.⁶¹ To komplikovalo jeho situaci, jelikož se většina dělnictva potýkala s nekončící hmotnou nouzí. Hospodyně se při nákupu nutně musely soustředit pouze na levné potraviny a různé náhražky. Výživa dělnictva se tím stala chudou a nedostačující. Strava častokrát neobsahovala zeleninu, ovoce, maso, mléčné výrobky, cukry a tuky. Skladba potravin se tak v řadě domácností omezila především na brambory, obilniny, luštěniny, zelí a podřadné druhy masa.⁶² Z nápojů to byla hlavně náhražková káva. Z vyjmenovaného vyplývá, že pokrmy pro dělnické rodiny měly hlavně zasytit a vyznačovaly se neobvyčejnou jednoduchostí. Stravování dělníků se tedy stalo tématem pro kuchařské knihy z logické potřeby oslovit početnou část obyvatelstva, která si nemohla dovo-

lit vařit podle receptů sepsaných pro střední vrstvy. Dělnictvo potřebovalo vlastní kuchařské předpisy, přizpůsobené jejich možnostem. Dělnické kuchařské knihy jsou charakteristické velmi skromnými recepty a nemají svým obsahem daleko k válečným kuchařkám. Recepty dbají na nízkou finanční náročnost pokrmů a nízké nároky na čas. Zároveň mají co nejvyšší výživovou hodnotu, jelikož jsou určeny především lidem s velkou fyzickou zátěží. V kuchařských knihách jsou ale často uvedeny recepty lepší (kvalita potravin, zpracování atd.), než se dalo připravit ve skutečnosti. Realita stravovacího stereotypu byla mnohdy daleko žalostnější, ale záleželo na kvalifikovanosti živitele rodiny. Kvalifikovaní dělníci se v některých případech mohli mít lépe než malí živnostníci. Je tedy velmi pravděpodobné, že to byly právě rodiny kvalifikovaných dělníků, které si mohly kuchařskou knihu koupit. Naopak v rodině nekvalifikovaného dělníka by kuchařská kniha byla považována za zbytečný výdaj.

60 Tamtéž, s. 183.

61 PETRÁŇOVÁ, Lydia: *Strava*, c. d., s. 254.

62 Tamtéž.

Ač jsou dělnické knihy receptů velmi zajímavým pramenem k dějinám stravování i dějinám dělnického hnutí, nemůžeme bohužel čerpat z nepřeborného množství pramenného materiálu. Autorek, které se tomuto tématu věnovaly, nebylo mnoho. Asi nejznámější je v tomto ohledu Anuše Kejřová. Velkou část své kariéry odborné učitelky a spisovatelky směřovala svůj zájem právě na vzdělávání žen z nižších vrstev. Pořádala kurzy vaření pro dělnické ženy a jako první autorka sepsala i *Dělnickou kuchařku*, která vyšla v roce 1914. Dělnické kuchařky jsou ale příkladem literární práce, za jejichž vznikem stála i instituce, což není v této době u literatury zaměřené na gastronomii úplně běžné. Asi nijak nepřekvapí, že se jednalo o Ústřední dělnické nakladatelství.⁶³ To v roce 1914 předložilo čtenářkám již druhé vydání své kuchařky.

Obě dělnické knihy receptů si kladou za úkol pomoci ženám z řad dělnictva tak, aby nasýtily svoji rodinu chutně a kvalitně, ale přesto levně a rychle. Autoři z Ústředního dělnického nakladatelství tvrdí, že ne každá žena je stvořena k roli hospodyně, a pokud už na sebe vzala toto břímě, tak ať vaří co nejlépe.⁶⁴ Tento názor ovšem předpokládá, že má žena na výběr, stane-li se hospodyní, resp. ženou v domácnosti, nebo podlehne vlivům emancipace a zůstane svobodná, což jak víme, nebylo příliš častým jevem. Neobratnost hospodyň při vaření je podle nich zapříčiněna ženskou nevzdělaností. Většina z nich totiž uměla uvařit pouze to, co se naučily v domácnosti své matky nebo jiné příbuzné, odkud mnohdy okoukaly i různé chyby. Z výše zmíněného ale vyplývá, že situace byla komplikovanější. Spojíme-li však všechny činitele dohromady, je jasné, že pokud ženě nebyl dán určitý přirozený talent, který role hospodyně vyžaduje, mohlo být plnění těchto povinností poměrně velkým trápením. Kuchařky si tak kladly za cíl možná více než jiné pomáhat hospodyním zvládat každodenní péči o domácnost. Předkládat věcné rady, které budou v dělnických domácnostech použitelné a recepty, které budou časově i finančně dosažitelné.

Dělnická kuchařka Ústředního dělnického nakladatelství předkládá přes pět set receptů. Mimoto kniha obsahuje rady pro domácnost, ale také nauku o potravinách doplněnou o různé výživové tabulky. Recepty jsou řazeny dnes obvyklým způsobem, tj. dle druhu pokrmů (polévky, maso, saláty, nápoje atd.). Anuše Kejřová zvolila koncept jídelních lístků, nabízející rozpis receptů na obědy a večeře po dobu čtyř týdnů. Unikátní je v této knize cenový rozpis u každého jídla, což nenajdeme v žádné jiné kuchařce z tohoto období. Doporučené recepty jsou velmi jednoduché a rychlé. Pokrmy jsou většinou bezmasé. Naproti tomu zmíněná kuchařka Ústředního dělnického nakladatelství navrhuje hospodyním recepty, které se podmínce lacinosti často dost vzdalují. Pokrmy hýří nadbytečným množstvím surovin, drahá je v některých případech i jejich úprava. Mějme ale na paměti, že ne každá dělnická rodina na tom byla úplně

63 Nakladatelství založil v roce 1907 Antonín Svěcený, původní profesí knihkupec, který se později angažoval v politice. Byl poslancem za sociální demokracii, od roku 1920 pak senátorem Národního shromáždění. Jeho nakladatelství sídlilo v Hyberské ulici v Praze.

64 *Dělnická kuchařka*. Praha: Ústřední dělnické nakladatelství, 1914, s. 5.

špatně a kuchařské knihy by měly především přinášet nápady a tvořit povědomí o tom, jak je možné se stravovat, proto musí předkládat i recepty dražší a náročnější.

Válečné kuchařky

Asi nejspécifičtějšími kuchařskými knihami, které se během 1. poloviny 20. století objevily, jsou kuchařky válečné.⁶⁵ První světová válka je totiž nebyvalou etapou lidského stravování, která dovedla tehdejší gastronomii až na samé dno. Většina běžných potravin se stala ze dne na den nedostupným artiklem. Nejdříve kvůli vysoké ceně, později nebyly k sehnání vůbec. Přídělový systém začal fungovat v roce 1915.⁶⁶ Černý trh vznikl téměř okamžitě po začátku války. Starosti hospodyň se zúžily na obstarávání potravin a jejich následné zpracování tak, aby bylo zaručeno co nejdelší zasytění členů rodiny. Přesto velká část obyvatelstva během války prokazatelně trpěla hladem. Někteří se ve své bídě dostali tak daleko, že nakonec nebyli schopni zajistit si obživu sami a stali se zcela závislými na veřejných válečných kuchyních. Zdejší strava se ale s postupující krizí stále zhoršovala a ke konci války už byla téměř nepoživatelná, někdy i zdraví nebezpečná. Není tedy divu, že řada lidí trpěla silnou podvýživou a zdravotními potížemi.⁶⁷

Nedílnou součástí válečné stravy se nutně staly také náhražkové suroviny. Existovaly náhražky syntetické, těm předcházela chemická výzkum, a tak většina zůstala spíše ve fázi pokusů.⁶⁸ Pak existovalo několik typů náhražek přírodních, které se používaly k nastavení či nahrazení původní suroviny. Právě těch byly nuceny využívat i hospodyně. Některé potraviny však byly zastoupeny méně známými ale paradoxně zdravějšími substituty, dnes uznávanými v rámci racionální výživy, např. pšeničná mouka byla nahrazována moukou z kukuřice, ova, ječmene či tapiokou a čirokem.⁶⁹ Místo masa se zase používaly dnes cenově méně dostupné vnitřnosti. Obdobně byla substituována i zelenina (např. sedmikráska, kopřiva, šťovík).⁷⁰

Některé autorky kuchařských knih tato situace přivedla k myšlence, že je třeba

65 Válečné kuchařky, které vznikly za 1. světové války, nejsou jediným pokusem tohoto typu.

66 KUČERA, Rudolf: *Život na příděl. Válečná každodennost a politiky dělnické třídy v českých zemích 1914–1918*. Praha: NLN, 2013, s. 25.

67 Řada pramenů naznačuje, že kromě výše zmíněného se do válečného stravovacího stereotypu obyvatelstva mnohdy řadila i konzumace masa zdechlin a tabuizovaných druhů masa (např. chroustí, psi). Do jídelníčku se dostaly i rostliny a jejich části dříve určené pouze pro dobytek, ba i suroviny pro člověka nepoživatelné jako piliny, křída nebo popel. Vcelku běžná byla konzumace starých nebo zkažených potravin.

68 FRANC, Martin: Výmysly německých profesorů i návrat ke zkušenostem předků. Přírodní potravinové náhražky za 1. světové války v českých zemích. *Práce z dějin Akademie věd* 4, 2012, č. 1, s. 9.

69 DUDEKOVÁ, Gabriela: Vojnová gastronomie. Změny stravování a stravovacích zvyklostí za prvej světové vojny v Rakúsko-Uhorsku. In: Zubáková, Blanka a kol. (eds.): *Krajiny prostřených i prázdných stolů I. Evropská gastronomie v proměnách staletí*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2016, s. 190.

70 SLABOVÁ, Markéta: „Kdo si v létě nesušil ovoce a houby, bude v zimě sušit hubu.“ Strava a stravování ve válečných letech 1914–1918. In: Zubáková, Blanka (ed.): *Krajiny prostřených i prázdných stolů I. Evropská gastronomie v proměnách staletí*, c. d., s. 224.

hospodyním nějakým způsobem pomoci.⁷¹ Tou pomocí měly být válečné kuchařky. Jejich záměr byl zcela jasný. Válečné kuchařky měly ukázat hospodyním recepty jednoduché s co nejnižšími náklady a připravované z dostupných surovin. Případně je měly inspirovat recepty, kde je možné některé komponenty zcela vynechat. Zároveň ženám radily, jak pracovat s náhražkovými surovinami. Tři válečné kuchařské knihy, se kterými jsme pracovali, pocházejí z roku 1915 a jejich tvůrkyněmi jsou dobře známá autorka Anuše Kejřová a méně známé autorky Marie Součková a Zdeňka Jančová.⁷² Tyto tři knihy mají společný rys, a to, že jsou dost paradoxně adresovány dobře situovaným středostavovským vrstvám namísto hospodyním z nižších vrstev, které pomoc potřebovaly nejvíce, ale na kuchařku by asi neměly peníze. Autorky ve svých kuchařkách více než na lacinost, sytost a jednoduchost přípravy pokrmů hledí na pestrost, chutnost a důrazně varují před jednotvárností. Při zmiňovaném nedostatku masa je překvapující, že všechny tři autorky nabízejí recepty, které maso obsahují. V receptech s ním není nijak zvlášť šetřeno, ale zaujmou některé zvláštní druhy, jako např. vrány či žáby. Z receptů je ale možné vyčíst, že jsou ošizeny o nadbytečné množství mouky, tuku, cukru a vajec. Knedlík, nejběžnější příloha v české kuchyni, je nahrazován jinými. Místo moučníků jsou doporučovány ovocné dezerty, místo masových polévek zase zeleninové.

Obr. 5. Obálka „Válečné kuchařky“ Anuše Kejřové (1915). Archiv autorky, 2018.

71 V této souvislosti můžeme zmínit práci Čeňka Zírta, historika a etnografa, který se ve své práci taktéž snaží ukázat možné alternativy stravování v době války, ale na rozdíl od jiných odborníků opírá svá tvrzení o historická fakta z let 1817, kdy sužoval Evropu poslední velký hladomor po napoleonských válkách. Viz ZÍRT, Čeňk: *Česká kuchyně za dob nedostatku před sto lety*. Praha: Zemědělské knihkupectví A. Neubert, 1917.

72 KEJŘOVÁ, Anuše: *Úsporná válečná kuchařka. 1914–1915*. Praha: Emil Šolc, 1915; SOUČKOVÁ, Marie: *Válečná kuchařka. Návod k vaření levných, výživných a chutných jídel s nejmenší potřebou mouky, masa a omastků, návod k pečení chleba v domácnosti*. Hradec Králové: Boh. Melichar, 1915; JANČOVÁ, Zdenka: *Válečná kuchařka „České Domácnosti“*. Příručka pro střední, prosté domácnosti se zřetelem na dnešní poměry. Užití nezvyklých moučných výrobků. Pečení chleba a zemlí po domácku. *Jídelní lístky*. Praha: E. Beaufort, 1915.

Válečné kuchařské knihy jsou dozajista fenoménem daného období. Jejich problémem je však z dnešního pohledu velmi krátká použitelnost, resp. aktuálnost. Zmiňované tři kuchařky vznikly v roce 1915, kdy hospodářská situace nebyla ještě natolik vážná. Rapidně rostly ceny potravin a některé zboží nebylo dostupné, řada lidí si ale stále dokázala udržovat životní standard. Pokud ovšem přihlídneme k informacím o tristní hospodářské situaci Rakouska-Uherska o další tři roky později, je zcela logické, že válečné kuchařské knihy z roku 1915 už byly nepoužitelné. Je také možné se domnívat, že už v pozdějších letech války žádné další podobné práce nevyšly. Vzhledem k finanční tísní většiny obyvatelstva by vydání knihy, jejíž obsah nemusí být následující den použitelný, bylo zcela zbytečné a finančně nevýhodné.

Závěrečné shrnutí

Cílem studie bylo potvrdit, že kuchařské knihy byly od počátku minulého století překotně se rozvíjejícím žánrem, jelikož právě v tomto období se začal výrazně měnit jejich vnější i vnitřní vzhled a stále více i jejich obsah. Nedílnou součástí kuchařských publikací se stala reklama a ilustrace, která ale měla zatím spíše praktický účel v podobě nákresů uvnitř knihy a dekorativní úkol pro získání atraktivity plnila pouze na obálkách knih. S postupující dobou se ustálilo i vnitřní členění. Recepty se začaly stabilně řadit buď podle chodů, nebo dominující suroviny v pokrmu. Určitým nedostatkem byl v některých sbírkách chybějící výčet surovin, případně nepřesné váhové množství u jednotlivých receptů nebo detailněji zpracovaný postup práce. Z pohledu historického bádání se jako největší zdroj informací pro studium dějin stravování ukázaly být úvody v kuchařských knihách, které nás informují o postojích autorky, ale i názorech společnosti, a zvláště o rozsahu odborných znalostí a zkušeností se specifickými způsoby stravování apod.

Zároveň se změnou vzhledu se s počátkem minulého století začaly na pultech objevovat nové specifické druhy kuchařek, které se liší především obsahově a před rokem 1900 nemají obdobu. Je logické se domnívat, že za vznik těchto kuchařek mohl zájem autorek o změnu, a tak se zaměřily na různé typy strážníků, způsoby stravování, nebo měly snahu o pomoc hospodyním v nastalé složité životní situaci. Nicméně tomuto novému zaměření autorek předcházela změna ve společnosti, která se začala zajímat o francouzskou a americkou gastronomii, trend vegetariánského stravování přicházející z Anglie, o dietní formy výživy ale také o možnosti, jak vylepšit úděl hospodyně a inovovat fungování domácností. Nové kuchařské knihy objevující se po roce 1900 jsou tedy odrazem modernizace společnosti a jejího smýšlení o výživě a možnostech stravování. Byly sice stále dosti rozdílné od těch dnešních, ale rozhodně se v době mezi lety 1900–1938 podnikly výrazné kroky směrem k moderní podobě kuchařských knih

Prameny

- BARTH, Jaroslav – BARTHOVÁ, Ludmila: *Sbírka kuchařských předpisů pro nemocné cukrovkou (diabetiky)*. Praha: Nová kultura, 1913.
- BARTHOVÁ, Ludmila – BARTH, Jaroslav: *První česká vegetářská kuchařka. Sbírka vyzkoušených předpisů k přípravě chutných a zdravých pokrmů bez masa*. Praha: Nová kultura, 1909.
- BARTHOVÁ, Ludmila – BARTH, Jaroslav: *První česká vegetářská kuchařka. Sbírka vyzkoušených předpisů k přípravě chutných a zdravých pokrmů bez masa*. Praha: Nová kultura, 1922.
- CARDOVÁ, Anna: *Návod mladým hospodyňkám, jak upravit chutné a levné pokrmy ve skrovných domácnostech, nemocnicích, obecných kuchyních i jednoduchých měšťanských rodinách. Se 46 jídelními lístky pro domácnost a měsíčním jídelním lístkem v „Ochranovně“*. Praha: nákl. vlastním, 1901.
- Dělnická kuchařka*. Praha: A. Svěcený, 1914.
- DRŮBKOVÁ, Anna: *Mladá hospodyňka: Kniha kuchařská, obsah. osvědč. předpisy pro přípravu jídel k rozličným příležitostem dle doby denní a období ročního*. Smíchov: nákl. vlastním, 1913.
- FRIEDBERG-MÍROHORSKÝ, Emanuel Salomon: *O vegetarismu*. Praha: E. S. Friedberg-Mírohorský, 1884.
- HOLNOVÁ, Božena – CHLUMECKÁ, Marie – JANKŮ-SANDTNEROVÁ, Marie: *O výživě zeleninou a ovocem*. Praha: Městská dívčí průmyslová škola, 1915.
- JANČOVÁ, Zdenka: *Válečná kuchařka „České Domácnosti“*. Příručka pro střední, prosté domácnosti se zřetelem na dnešní poměry. Užití nezvyklých moučných výrobků. Pečení chleba a žemlí po domácku. *Jídelní lístky*. Praha: E. Beaufort, 1915.
- JANKŮ-SANDTNEROVÁ, Marie: *Francouzská kuchyně. Pro zpestření jídelního lístku českých hospodyněk*. Praha: Unie, 1927.
- JANKŮ-SANDTNEROVÁ, Marie: *Francouzská kuchyně pro zpestření jídelního lístku českých hospodyněk*. Praha: Česká grafická Unie, 1940.
- JAROŠOVÁ, Vilma: *Vzorná hospodyňka. Praktické vědomosti, rady a pokyny ku zdárnému a hospodárnému vedení domácnosti*. Praha: Švejda, 1916.
- KOVÁŘIČKOVÁ, Krista: *Dívkám hospodyňkám. Výchovné rozmluvy a rady pro domácnost i jednoduché předpisy kuchařské*. Praha: Bačkovský a Hach, 1925.
- KEJŘOVÁ, Anuše: *Dělnická kuchařka*. Hradec Králové: A. Kejřová, 1914.
- KEJŘOVÁ, Anuše: *Dělnická kuchařka*. Praha: A. Svěcený, 1923.
- KEJŘOVÁ, Anuše: *Úsporná válečná kuchařka 1914–1915*. Praha: Emil Šolc, 1915.
- KEJŘOVÁ, Anuše – KUTHAN, František: *Zdravotní polovegetariánská kuchařka*. Praha: Pražská akciová tiskárna, 1925.
- KOFRÁNKOVÁ, Anna (ed.): *Kuchařské předpisy pro žákyně kuchařských škol i pro domácnost*. České Budějovice: K. Ausobský, 1932.

- KOVÁŘIČKOVÁ, Krista: *Dívkám hospodyňkám. Výchovné rozmluvy a rady pro domácnost i jednoduché předpisy kuchařské*. Praha: Bačkovský a Hach, 1925.
- KREJČÍ, František: *Positivní etika jakožto mravouka na základě přirozeném*. Praha: Jan Laichter, 1922.
- ORLOVÁ, Marie: *Praktická česká kuchařka a hospodyňka. Sbirka 1350 nových, snadných a prakticky vyzkoušených předpisů ku přípravě levných a chutných jídel i nápojů všech druhů pro malé, střední i větší domácnosti jak ve městech, tak i na venkově...* Praha: Zemědělské knihkupectví A. Neubert, 1921.
- POSNEROVÁ, Iška: *Kuchařská příručka pro rodinu o třech i více členech. Praktické rady pro mladé hospodyňky se zřetelem na dnešní poměry prodejně*. Praha: A. Neubert, 1913.
- RETTIGOVÁ, Magdalena Dobromila: *Domácý Kuchařka, aneb, Pogednánj o masných a postních pokrmech pro dcerky České a Moravské*. W Hradcy Králowé nad Labem a Orlicy: Jan Host. Pospjssil, 1826.
- ROČEK, Josef: *Lidová zdravotvėda*. Praha: Státní nakladatelství, 1924.
- ROSICKÁ, Marie: *Národní Domáci Kuchařka Česko-americká. Vyzkoušené a praktické návody ku přípravě pokrmů způsobem českým i americkým, s připojením užitečných předpisů pro různé potřeby v domácnosti*. Omaha, Nebraska: Národní tiskárna, 1926.
- RYTYCHOVÁ, Majolena: *Největší, nejnovější a nejpraktičtější česká domácí kuchařka a vzorná hospodyňka... Různé pokyny pro domácnost i dům*. Praha: E. Šolc, 1919.
- SEIDLOVÁ, Anastasie B.: *Kuchařka „Jitřenky“*. Jídelní lístky českých národních pokrmů pro celý rok. Praha, 1912.
- SEIDLOVÁ, Anastasie B.: *Kuchařka „Lady“*. Sbirka vyzkoušených jídelních předpisů pro malou neb větší domácnost. Mladá Boleslav: Karel Vačlena, 1913.
- SEIDLOVÁ, Anastasie B.: *Kuchařka „Lady“*. Díl II. Mladá Boleslav: Karel Vačlena, 1924.
- SEIDLOVÁ, Anastasie B.: *Úprava pokrmů pro nemocné kornatěním cév a různé rady zdravotní*. Hradec Králové: Tiskové družstvo, 1924.
- SEZEMSKÁ, Marie: *Levná lidová kuchařka prostá masa, (vegetariánská)*. Nová Paka: knihovna „Nových Směrů“, 1916.
- SOUČKOVÁ, Marie: *Válečná kuchařka. Návod k vaření levných, výživných a chutných jídel s nejmenší potřebou mouky, masa a omastků, návod k pečení chleba v domácnosti*. Hradec Králové: Boh. Melichar, 1915.
- TILLOVÁ, Marie: *Ošetření a výživa nemocných. Rady a pokyny pro domácí opatření a kuchařské přípravy v případech nemoci v rodině s návodem hospodářského zužitkování zbytků jídel*. Praha: Marie Tillová, 1915.
- TRACHTOVÁ, Marie: *Kuchařská kniha pro venkovské hospodyně*. Chrudim: M. E. Holakovský, 1909.
- ÚLEHLOVÁ-TILSCHOVÁ, Marie: *Moderní kuchařka. Systém racionálního vaření*. Praha: Československý kompas, 1930.

VRKOČOVÁ, Božena, *Dietní karlovarská kuchařka*. Karlovy Vary: nákl. vlastním, 1927.

Literatura

- BORTEL, Roman a kol.: *Alchymie v kuchyni*. Praha: Národní zemědělské muzeum, 2010.
- CILEČKOVÁ, Vendula: *Pokrmý na talíři všedním i svátečním, za krize i míru, aneb proměny gastronomie mezi lety 1900–1938 v českých kuchařských knihách*. Diplomová práce. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2020. Vedoucí prof. PhDr. Milena Lenderová, CSc.
- DUDEKOVÁ, Gabriela: Vojnová gastronómia. Zmeny stravovania a stravovacích zvyklostí za prvej svetovej vojny v Rakúsko-Uhorsku. In: Zubáková, Blanka a kol. (eds.): *Krajiny prostřených i prázdných stolů I. Evropská gastronomie v proměnách staletí*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2016, s. 182–206.
- DVOŘÁKOVÁ-JANŮ, Věra: *Lidé a jídlo*. Praha: ISV, 1999.
- FRANC, Martin: *Retrojídlo. Jak jsme jedli za socialismu*. Brno: CPress, 2020.
- FRANC, Martin: *Řasy, nebo knedlíky? Postoje odborníků na výživu k inovacím a tradicím v české stravě v 50. a 60. letech 20. století*. Praha: Výzkumné centrum pro dějiny vědy, 2003.
- FRANC, Martin: Výmysly německých profesorů i návrat ke zkušenostem předků. Přírodní potravinové náhražky za 1. světové války v českých zemích. *Práce z dějin Akademie věd* 4, 2012, č. 1, s. 1–16.
- KUČERA, Rudolf: *Život na příděl. Válečná každodennost a politiky dělnické třídy v českých zemích 1914–1918*. Praha: NLN, 2013.
- LENDEROVÁ, Milena: České kuchařské knihy v „dlouhém“ 19. století. In: Zubáková, Blanka a kol. (eds.): *Krajiny prostřených i prázdných stolů II. Evropská gastronomie v interdisciplinárním přístupu*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2017, s. 159–184.
- LENDEROVÁ, Milena a kol.: „Spanilost Vaše cizozemcům se líbí...“. *České kuchařské knihy v 19. století*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2017.
- LENDEROVÁ, Milena (ed.): *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Praha: NLN, 2009.
- MONTANARI, Massimo: *Hlad a hojnost. Dějiny stravování v Evropě*. Praha: NLN, 2003
- NOVOTNÁ, Petra: *Vývoj kuchařky jako knižního žánru*. Bakalářská práce. Olomouc: Univerzita Palackého, 2016. Vedoucí Mgr. Lenka Pořízková, Ph.D.
- PETRÁŘNOVÁ, Lydia: Strava. In: Bahenský, František a kol.: *Velké dějiny země Koruny české. Lidová kultura*. Praha: Paseka, 2014, s. 227–258.
- RÝDL, Karel: Vznik a vývoj odborného školství pro gastronomii v českých zemích do roku 1948. In: Zubáková, Blanka a kol. (eds.): *Krajiny prostřených i prázdných stolů. I., Evropská gastronomie v interdisciplinárním přístupu*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2017, s. 237–259.
- SLABOVÁ, Markéta: „Kdo si v létě nesusil ovoce a houby, bude v zimě sušit hubu.“

Strava a stravování ve válečných letech 1914–1918. In: Zubáková, Blanka a kol. (eds.): *Krajiny prostřených i prázdných stolů I. Evropská gastronomie v proměnách staletí*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2016, s. 227–226.

ŠTĚPÁTNÁ, Jarmila – ROBEK, Antonín – MORAVCOVÁ, Mirjam (eds.): *Stará dělnická Praha. Život a kultura pražských dělníků 1848–1939*. Praha: Academia, 1981.

ŠTĚPÁNOVÁ, Irena: Kuchařská škola Domácnost. Vaření jako (národní) umění a věda. In: Zubáková, Blanka a kol. (eds.): *Krajiny prostřených i prázdných stolů II. Evropská gastronomie v interdisciplinárním přístupu*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2017, s. 222–229.

Summary

Novelties in Czech Gastronomic Literature before World War II. About the Development of New Types of Cookbooks and the Transformations of this Genre between 1900 and 1938

Cookbooks are currently a very popular literary genre in the field of gastronomy, but this was not always the case. Until the end of the 19th century, cookbooks were intended only for wealthy middle-class female readers. The study tries to show that the situation changed at the beginning of the 20th century, and cookbooks that were unprecedented before 1900 appeared. Their authors began to focus on particular groups of diners, types of ingredients, and different ways of eating. They also aimed at lower social classes, such as the working class and the countryside. The first cookbooks inspired by foreign gastronomy or the new dietary phenomenon – vegetarianism – were also produced. The development was also influenced by several historical events, such as World War I, when several war cookbooks were written. The female authors of cookbooks are an important aspect in the research on gastronomy. They are no longer just experienced housewives who share their recipes and advice, but include women dealing with education, and health and food science. Some of the authors' names are still well-known today.

Key words

Gastronomy – Czech cookbooks – female authors – 1st half of the 20th century

O tkalcovství v Klášterci v horách Orlických¹

Josef Doleček²

Kláštorec nad Orlicí (okr. Ústí nad Orlicí)

Moji rodiče měli první tkalcovský stav v Klášterci r. 1854. Ovšem byla to tkalcovina velmi primitivní. Nejdříve se přinesená bavlna musela nasnovovati na velké snouvadlo, které se otáčelo na ose a zaujímalo ½ světlice. Se snouvadla se smotalo velké klubko, ze kterého se bavlna už navíjela na tkalcovský stav na válec, kterým jeden člověk otáčel a jeden bavlnu pevně přidržoval, aby se vinula těsně. Po navinutí se utvořily řadou prameny a jeden sedě „přikrucoval“ jednotlivé niti k „brdům“ a jeden podával niti tak, aby šly přesně za sebou.

Když bylo vše připraveno, počalo se tkáti. Nejprve tkadlec šlápl nohou, osnova se otevřela a rukou musel prohodit člunek skrz osnovu a zase šlápnout druhou nohou na podnišku a člunek ručně hodit z druhé strany. Kdo nebyl dosti zručný, udělal té práce za den málo. K tomu byly osnovy tak špatné, že skoro při každém prohození se nitě trhaly, někdy i více na jednou. Aby se osnova zpevnila, natírala se širokým kartáčem namočeným do tzv. „šlychty“ (rozředěného škrobu).

Děti většinou místo školy soukaly špulky do člunků. Později přišla nějaká chytrá hlava na to, že možno poháněti člunek taháním za provázek, což šlo mnohem rychleji. Říkalo se tomu, že tkalcuje na „šnel“ (rychle – schnell). V létech asi r. 1880 začínalo se v Červené Vodě a Ústí tkalcovati mechanicky. Ruční tkalcovině to však nebylo nijak na úkor, jelikož nemohli tkáti než jedním člunkem. Zákazníci o strojové zboží nijak nestáli, tvrdíce že je strojové nepevné.

Což se zakládalo na pravdě, jelikož v továrně musela býti osnova na nejvyšší stupeň napjatá, tak že se zeslabila. Ruční plátno se odvádělo do Červené Vody liferantu³ Riplovi a do Ústí n. Orl. Janderovi. Zpočátku se tam nosilo na zádech neb na trakaři. Je to už dnes k neuvěření. Když se tkalcovalo už ve větším měřítku, kdy skoro ve všech stacích stál tkalcovský stav, počalo se voziti na voze. To už byli liferanti 2–3 ve vesnici. U nás v Klášterci byl liferantem Karel Štěpán Zbudov, Ant. Doleček Jedlina čp. 10, Václav Štěpánek č. 84, Malý Josef a Malý Rudolf čp. 140.

1 Archiv České národopisné společnosti, fond Příspěvky dopisovatelů. DOLEČEK, Josef: *O tkalcovství v Klášterci v horách Orlických*. Rukopis, 1960, 3 s. Signatura D 9, K vydání připravil Daniel Drápala.

2 Josef Doleček působil v Klášterci nad Orlicí jako kronikář. Národopisné společnosti československé zaslal v šedesátých a sedmdesátých letech 20. století tři rukopisy (1960: signatura D8, D9; 1975: signatura D 7), v nichž se zaměřil na přiblížení sociálních a hospodářských poměrů, bydlení a stravy v obci v poslední třetině 19. a v první polovině 20. století. Text nazváý *O tkalcovství v Klášterci v horách Orlických* zpracoval podle vyprávění starého liferanta (faktora) Rudolfa Malého z Klášterce nad Orlicí čp. 140.

3 Faktor.

Zručný dělník dělal i plátno barevné tzv. štráfkové i kostkové. Zručný dělník vydělal 40–60 krejcarů za den, ovšem že musel jeden soukat cífky. Jak nebylo plátno čisté neb jen málo kazové, byly srážky. Každá osnova musela býti do termínu hotova, a proto se tkalcovalo mnohdy pozdě do noci a brzo ráno. Svítilo se malou petrolejovou lampičkou, která při každém uhození bitlému poskočila, tak že tím zrak trpěl. Všechny součástky u stavu jmenovaly se německy jako bitlém, reigan, schnel, šperajzny, což tehdy bývalo zvykem u všech řemesel. Staří pamětníci tvrdí, že k nám bylo zavedeno tkalcovství z Němec. Výdělek byl mizerný ale přece lepší než přádlo. U nás přestala tkalcovina roku 1914–1915.

K jubileu Věry Kovářů

Je radost psát o někom, kdo se ve zdraví dožívá devadesátky a má za sebou tak bohatý život jako naše jubilantka.

PhDr. Věra Kovářů (roz. Nováková) se narodila 7. 5. 1932 v Brně-městě, které se stalo jejím převážným působištěm. Vystudovala tu gymnázium i obory národopis a hudební věda na Filozofické fakultě dnešní Masarykovy univerzity (1950–1955). K nim připojila postgraduálně muzeologii (1967–1968).

Její první profesní kroky směřovaly do Krajského domu kultury v Brně (1955–1956). Na čas Brno opustila, protože byla od roku 1956 zaměstnána v Oblastním muzeu jihovýchodní Moravy v tehdejšímu Gottwaldově, ale v roce 1961 se již natrvalo vrátila do rodného města. Výraznou stopu zanechala v Moravském zemském muzeu jako vedoucí právě vznikajícího pavilonu Anthropos. Zřejmě toto zaměstnání ji přivedlo ke studiu muzeologie, zakončenému závěrečnou prací zabývající se muzei v přírodě. Svou profesní cestu završila v tehdejšímu Krajském středisku státní památkové péče a ochrany přírody v Brně (dnes Národní památkový ústav), kde setrvala 37 let (od roku 1969). Kromě vzrůstajících odborných zkušeností, které uplatňovala nejen ve své publikační činnosti a ve spolupráci s dalšími institucemi, jako je Slovácké muzeum v Uherském Hradišti, Národní ústav lidové kultury ve Strážnici, Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně, neúnavně pracovala v terénu, v němž pořizovala cenné fotografické dokumenty a usilovala o záchranu mnoha lidových i sakrálních stavebních památek. Jako dlouholeté členice České národopisné společnosti ji v roce 2008 bylo uděleno čestné členství, jímž se oceňuje dlouholetá činorodá práce v oboru.

Z jejího profesního zaměření vznikly publikace *Lidové stavby v Jihomoravském kraji* (1971), *Lidový dům v Jihomoravském kraji* (1976). Z odborných i osobních důvodů jí bylo blízké Zlínsko i celá východní Morava. O stavitelství v těchto regionech pojednala v pracích *Valašsko. Lidový dům* (1973), *Lidová stavební kultura v československých Karpatech a přilehlých územích* (1981), ve čtyřdílné edici *Lidové stavby známé i neznámé* (2008, 2009, 2010, 2011). Pozornost též věnovala lidovému stavitelství na západní Moravě. Svědčí o tom další práce jako *Jihlavské vrchy. Lidové stavby* (1973), *Památky lidového stavitelství na okrese Žďár nad Sázavou* (1982, spoluaut.), *Perly v krajině. Venkovská architektura v krajině Žďárských vrchů* (2003), *Venkovské stavby na Moravském Horácku* (2009, spoluaut.). Ve svérázném jihomoravském prostředí ji upoutaly vinařské objekty: *Vinohradnické stavby na Moravě* (2004, spoluaut.), *Petrov. Plže* (1989). Za významnou je též zapotřebí jmenovat její účast na zpracování *Katalogu lidové architektury Antonína Kuriala*, týkající se okresů Hodonín (2007), Žďár nad Sázavou (2011), Třebíč (2015), Kroměříž (2016).

Tento pokus o bibliografii Věry Kovářů zdaleka nevystihuje její šíři. Patří k ní mnohé stati ve sbornících a časopisech, doprovodné texty k videokazetám, referáty

z konferencí. Zabývá se v nich též lidovými řemesly, keramikou, stavebním vývojem venkovských měst, výstavbou na současné vesnici, problematikou ochrany lidových stavebních památek, muzeím lidových staveb v přírodě.

Zdálo by se, že tyto bohaté aktivity musí zcela naplnit život jednoho člověka. U Věry Kovářů zdaleka tomu tak není. Její silné zaujetí pro lidový tanec se realizovalo v mnoha folklorních souborech, aby se jako tanečnice a zpěvačka stávala postupně díky svým zkušenostem jejich instruktorkou a velmi často pak choreografkou. S působením souborů souvisela též stránka jejich krojového vybavení. I v této oblasti jim byla platná, jak to prokazuje v příručce *Lidový kroj na Valašsku* (1982, 2008), která obsahuje nejen základní informace o tomto kroji, ale též instrukce k obnovování krojů s mnoha nákresy oděvních součástí a jejich střihů. Činnost Věry Kovářů na tomto poli byla právem oceněna Cenou Jihomoravského kraje za přínos v oblasti folkloru za rok 2021.

Lidovému kroji se věnovala též ve *Vlastivědě moravské (Okres Vsetín. Rožnovsko-Valašskomeziříčsko-Vsetínsko. 2002)* a v publikaci *Oděv a kroj obyvatel vesnic Regionu Cezava* (2017) a v několika dalších místních monografiích.

Dřívější jubilejní články připomínají osobnostní rysy Věry Kovářů: neúnavnost při práci v terénu, kulturní zájmy, vztah k mladým lidem, sílu jejího temperamentu, který si stěží dovedou představit ti, kteří ji osobně nepoznali. Ani já se nemohu spokojit s tímto laudatio, pokud se jedná o mou dlouholetou kamarádku.

Když jsem nastoupila na vysokou školu na obor národopis, Věra byla už studující o dva roky výš, takže se mne ujala, aby mě zasvětila do tajů vysokoškolského studia. Zkušeně mě též vedla při mém prvním velkém terénním výzkumu na Rožnovsku, kde se pohybovala sebejistě mezi tamními usedlíky. Brzy jsme zjistily, že nás spojuje společná záliba, a tou byl tanec. V šedesátých letech pořádal herec Eduard Cupák v Besedním domě v Brně-Králově Poli večery hudby a poezie. Pozval nás s Věrou k doplnění programu; zvolily jsme si pro tuto příležitost Dvořákovy Slovanské tance, na které často s úsměvem vzpomínáme. Prožily jsme i krásný taneční týden v zimních Krkonoších s narychlo sestavenou cimbálkou s Dušanem Holým. Z paměti se vynořují vzpomínky na místa našich setkávání: na hody v Moutnicích, fašank v Hrubé Vrbce, ale také na útulný dům s pečlivě udržovanou zahrádkou v Brně-Černovicích.

Milá Věro, přeji Ti, aby Tě nikdy neopustil Tvůj příslovečný elán a chuť do života a k němu sloužilo potřebné zdraví.

PhDr. Alena Jeřábková
Brno

Eva Romana Melmuková Šašecí. Laudatio k významnému životnímu jubileu statečné ženy

Motto:

Ženu statečnou, kdo nalezne? Nebo daleko nad perly cena její.

Knihy Přísloví 31, 10

Uvedené biblické motto sice stručně, zato velmi výstižně charakterizuje únorovou jubilantku Evu Romanu Melmukovou Šašecí. Současní mladí badatelé či studenti z různých oborů patrně znají její jméno jen z odborné literatury, a to nejrůznějšího zaměření. Studijní i odborné působení Evy Melmukové je nebývale široké. Nejen proto, že jde o ženu vnímavou a dychtivou poznání, ale zejména proto, že se jí během života postavilo do cesty mnoho překážet vyplývajících z tehdejší politicko-spoločenské situace. Eva Melmuková však nikdy nerezignovala a k nové situaci se vždy postavila statečně a po svém.

Seznamovat se s jubilantkou Evou Melmukovou prostřednictvím její badatelské činnosti může být jistě zajímavé a především poučné, mnohem bohatší a lidsky přínosnější je ovšem osobní setkání s touto statečnou ženou. Jsem nesmírně ráda a velice si toho vážím, že se mi této cti dostalo. Během studia jsem se o jubilantce dověděla prostřednictvím několika jejích článků z oboru etnografie. Popravdě musím přiznat, že mě tehdy zaujalo zejména její košaté jméno: Eva Romana Melmuková Šašecí. Větší překvapení nastalo, když jsem se o ní zmínila doma a dověděla jsem se, že tato etnografka je v jiných kruzích známa jako teoložka. A pak, když jsem Evu konečně poznávala osobně, ukázala mi nový vhlad především svou specializací do oboru archivnictví a historie a stala se mi vzorem, jak se potýkat s nepřízní osudu.

Jubilantka se narodila 25. února 1932 v Římě a byla pokřtěna jako Eva Romana, příjmením Šašecí. Nejrannější dětství prožila v tomto městě měst obklopena velmi národnostně i jazykově různorodým povětšinou intelektuálním společenstvím. Možná i tady můžeme hledat jeden z jejích výrazných osobnostních rysů – toleranci, vnímavost pro jinakost, a to nejen jazykovou. Stejně tak ji formovalo rodinné zázemí i prostředí Českobratrské církve evangelické, v němž vyrůstala v Praze poté, co se rodina vrátila zpět do vlasti. V poválečných letech maturovala na Nerudově gymnáziu, a nakonec se rozhodla pro studium teologie na Komenského evangelické bohoslovecké fakultě (1950–1954). Zájem o dějiny ji současně přivedl k rozhodnutí stát se mimořádnou studentkou historie a archivnictví na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy (1951–1954). Nebyla to však bezstarostná krásná studentská léta naplněná poznáváním kouzla života i vědy, neboť rodina už v té době začala procházet těžkou zkouškou, která vyvrcholila uvězněním Evina otce v komunistických žalářích. I tady je jeden z Eviných osobnostních rysů – statečnost, ba neústupnost navzdory nepříznivým okolnostem. Krátké působení v jednom z pražských evangelických sborů ukončil

v roce 1957 tvrdý úder tehdejší politické moci – zákaz duchovenské činnosti. Eva Romana to nevzdala, našla si práci ve sběrně prádla Osvobozené domácnosti v Praze a posléze působila jako laborantka Západočeských mlékáren ve Střibře. Absolventka dvou univerzitních oborů se totiž rozhodla vystudovat navíc Střední průmyslovou školu potravinářské technologie, kde úspěšně maturovala v roce 1961. Závan svobody v šedesátých letech otevíral nejen jí nové možnosti. Eva Romana se rozhodla pro externí studium etnografie a folkloristiky na FF UK, kde také získala v roce 1968 titul PhDr. S muzejní praxí se seznamovala v muzeu ve Střibře, později v Muzeu Vysočiny v Telči a v Jihlavě. Odbornou muzejní práci byla nucena ukončit za normalizace koncem sedmdesátých let. V Praze se stala knihovnicí na II. gynekologicko-porodnické klinice a následně referentkou vědecko-technických informací ve Výzkumném ústavu pivovarnickém a sladařském (1979–1986). Tady se podílela i na vzniku oborového česko-německého a německo-českého pivovarnického slovníku.

Životní oporou Evy Romany Šašecí se stal dnes již zesnulý manžel ThDr. Jiří Melmuk a v pozdějších letech také jejich syn ThDr. Petr Melmuk, Th.D. Jak manžel, tak syn, oba evangeličtí faráři působící dlouhodobě v Telči a Velké Lhotě u Dačic, se při své profesi duchovního intenzivně věnovali a věnují zejména církevním dějinám. Na konci osmdesátých let se k nim Eva Romana připojila také jako farářka česko-bratrského evangelického sboru v Telči.

Manželé Melmukovi se již na začátku 80. let rozhodli zpracovat rozsáhlý archivní materiál týkající se tzv. tolerančních přihlášek z doby krátce po vydání Tolerančního patentu Josefa II. Z těchto materiálů čerpala řada badatelů, ale ucelené zpracování chybělo. Melmukovi přizvali k práci dobrovolníky a vytvořili tým většinou laických nadšenců, kteří se podíleli na práci s archiváliemi, luštili a přepisovali zápisy z vrchnostenských komisí, kde byli podrobováni výslechu ti, kdo se rozhodli přiznat k víře otců a odejít z římskokatolické církve. Tehdy jsem Evu Romanu poznala osobně. Za setkání s ní, s jejím manželem i synem i s okruhem dalších spolupracovníků jsem stále velmi vděčná. Nebylo možné jen přihlížet. Jejich nadšení, pečlivost a zejména schopnost nacházet a propojovat souvislosti nabízelo vhléd do historie zcela jiným způsobem, než bylo v té době běžné. Výsledky bádání vycházely postupně ve sbornících. V roce 1995 byly výsledky prezentovány v odborném kolektivním díle *Evangelici v době toleranční v Čechách a na Moravě*, které Eva Romana spoluredigovala. Populárně byly prezentovány v knize *Patent zvaný toleranční* (1999).

Založení Historické společnosti pro aktualizaci odkazu české reformace Veritas, která od roku 1992 působí dosud, a vybudování Evangelického tolerančního areálu a stálé výstavy České reformace v evropském kontextu ve Velké Lhotě u Dačic jen potvrzují, že zájem Melmukových o dějiny je veden snahou přibližovat historii současníkům živým a poutavým způsobem. Ve Velké Lhotě se konalo také několik táborů pro mládež zájímaví se o historii; ne jeden z účastníků tady byl inspirován až už ke studiu, nebo alespoň k hlubšímu životnímu zájmu o obor.

Ačkoliv Eva Melmuková věnovala podstatnou část života oblasti historie, nezůstala nic dlužna ani teologii. K praxi farářky se mohla vrátit až jako invalidní důchodkyně v roce 1986 v Telči. Tady ji také zastihl Listopad 1989. Evě Romaně se otevřela cesta k habilitaci a následně přednáškové činnosti na Evangelické teologické fakultě UK (1990–1995) a zejména také možnost působit v komunální politice v Telči. Spoluobčané jí vyjádřili ve volbách velikou podporu a byli by ji rádi viděli i v čele radnice. Eva Melmuková však věděla, že by se této funkci nemohla věnovat s plným nasazením, jako zastupitelka však důvěru spoluobčanů nezklamala.

Na závěr mi dovoluť vyřídít mnoho pozdravů kolegům etnografům. Eva Melmuková tento obor sleduje se zájmem zpovzdálí a omlouvá se, že už v něm dlouho není činná. V současné době zpracovává svoji bibliografii. Přes duševní svěžest a pracovní elán, v jejím věku obdivuhodný, má už zkušenost i s vážnými zdravotními problémy. Přesto nedávno např. s radostí přijala pozvání na přednášku s besedou, jíž se účastnila společně se synem a další kolegyní, i když to bylo spojeno s dlouhým cestováním. Sdělila mi, že s přihlédnutím k věku funguje normálně, necítí se špatně a stres nemá. Velikou radost má ze svých pěti pravnučat.

Milá Evo Romano, přeji Ti jménem svým i jménem odborné veřejnosti hodně sil na každý den, stálou svěžest ducha i radost. Radost z možnosti podílet se na mnohém tak různorodém, co Tě v životě potkalo a nezlomilo, co Tě posílilo a co obohatilo nejen Tebe, ale mnoho dalších. A také radost v kruhu rodinném.

*PhDr. Lia Ryšavá
Miroslav*

Výběrová bibliografie Evy R. Melmukové Šašecí¹

Publikace (včetně edicí)

Setkání po dvou staletích. Neratovice: Verbum, 2011, 108 s.

Patent zvaný toleranční. Neratovice: Verbum, 2013, 303 s.

Evangelíci v rané toleranční době v Čechách a na Moravě. Neratovice: Verbum, 2017, 831 s. (editorka).

Hlas volajícího na poušti. Neratovice: Verbum, 2019, 111 s. (s kolektivem).

Studie ve sbornících a odborných periodikách

Systém pramenného výzkumu existence, myšlení i způsobu života tzv. Kacířů v českých zemích v období kolem vydání tolerančního patentu. Prameny pro výzkum vnitřního života tajných a tolerančních evangelíků. In: Macek, Ondřej (ed.): *Po vzoru Berojských.* Praha: Kalich, 2008, s. 13–46.

¹ Výběrová bibliografie Evy R. Melmukové Šašecí do roku 2007 byla publikována v Národopisném věstníku 26 (66), 2007, s. 128–129.

- Otázka kontinuity české reformace do počátku toleranční doby. *Studia Comeniana et historica* 80, 2008, s. 252–255.
- Toleranční patent a jeho hodnocení v české historii. In: Tonzar David (ed.): *Historie – paměť národa II. Přínos významných postav a událostí českých dějin pro současnost*. Praha: Husův institut teologických studií, 2008, s. 107–114.
- Nesnadná cesta umělým rozdělením k novému sjednocení. Pohled do dějin církví AV a HV v Čechách a na Moravě 1781–1918. In: Šmilauerová, Adéla (ed.): *Ex archivis ecclesiae*. Praha: ČCE, 2009, s. 26–32.
- Informace o přivítání na radnici a úvodní slovo (s. 4), Zpráva o slavnostním oficiálním otevření střední části naučné trasy Cesta valdenské a české reformace, Velká Lhota u Dačic (s. 67–70), Shrnutí průběhu konference a obsahový závěr (s. 74–75). In: *Život v Evropě ve vzájemném respektu / Leben in Europa in gegenseitigem Respekt*. Telč: Veritas, 2009 (dvojjazyčný sborník).
- Pozadí rozdílnosti postojů Karla st. ze Žerotína a Václava Budovce z Budova jako reprezentantů Moravy a Čech. *Studia Comeniana et historica* 81–82, 2009, s. 173–179.
- Když ztratíme jinakost, tak ztratíme na hodnotě. In: Mamulová, Lýdia (ed.): *Evangelický kalendář*. Praha: Kalich, 2021, s. 101–105.

Články v Českobratrském Horácku

- Mikuláš Biskupec z Pelhřimova. *Českobratrské Horácko* 18, 2012, č. 1, s. 11, 12 a 17.
- Michal Blažek. *Českobratrské Horácko* 18, 2012, č. 2, s. 15.
- Bedřich Vilém Košut. *Českobratrské Horácko* 18, 2012, č. 3, s. 8–10.
- Beneš Optát z Telče. *Českobratrské Horácko* 18, 2012, č. 4, s. 8–10.
- Příběhy lidí z toleranční doby. *Českobratrské Horácko* 19, 2013, č. 1, s. 9–10; č. 2, s. 9–10; č. 3, s. 9–10; č. 4, s. 9–10; 20, 2014, č. 1, s. 9–10; č. 3, s. 9–10; č. 4, s. 9–10; 21, 2015, č. 1, s. 10, 15 a 16.
- Přerušená návaznost. *Českobratrské Horácko* 20, 2014, č. 4, s. 18–19.
- Za farářem ThDr. Jiřím Melmukem. *Českobratrské Horácko* 21, 2015, č. 3, s. 9–10.
- Kostel sv. Ducha nově vymalován. *Českobratrské Horácko* 21, 2015, č. 4, s. 21–22.
- Stará i nová historie společné cesty sborů ČCE v Telči a Velké Lhotě u Dačic. *Českobratrské Horácko* 22, 2016, č. 1, s. 7–10; č. 2, s. 10, 15–17.
- O Jeronýmu Pražském. *Českobratrské Horácko* 22, 2016, č. 3, s. 10, 15–18.
- Spontánní spojení telčských evangeliků AV a HV v r. 1916. *Českobratrské Horácko* 22, 2016, č. 4, s. 9–10.
- Pokračování v poznávání našich kořenů. *Českobratrské Horácko* 23, 2017, č. 1, s. 9–10 a 15–16; č. 2, s. 8–10; č. 3, s. 9–10; č. 4, s. 12 a 19–20; 24, 2018, č. 1, s. 10 a 15–17; č. 2, s. 8–10; č. 3, s. 10 a 15.
- Významná událost roku 1918 v Telči. *Českobratrské Horácko* 24, 2018, č. 3, s. 18.
- „Putování“ v okolí Evangelického tolerančního areálu ve Velké Lhotě u Dačic. *Českobratrské Horácko* 24, 2018, č. 4, s. 10 a 15; 25, 2019, č. 1, s. 10; č. 2, s. 10; 26, 2020, č. 1, s. 10; č. 2, s. 10; č. 3, s. 10; č. 4, s. 10; 27, 2021, č. 1, s. 10; č. 2, s. 10; č. 3, s. 10.
- Významné výročí Českého státu (1619–2019). *Českobratrské Horácko* 25, 2019, č. 1, s. 24.
- Před třicet lety v Telči. *Českobratrské Horácko* 26, 2020, č. 1, s. 15–16.
- Emeritní kurátor telčského sboru odešel z našeho středu. *Českobratrské Horácko* 26, 2020, č. 1, s. 17.
- Dárek z období koronaviru na jaře 2020. *Českobratrské Horácko* 26, 2020, č. 2, s. 19–21.
- Duchovní písňe minulých generací jako posila v době zkoušek. *Českobratrské Horácko* 27, 2021, č. 1, s. 23–24 (s P. Melmukem).

Tři čtvrtě století Stanislava Broučka

V letošním roce se dožil úctyhodných sedmdesáti pěti let PhDr. Stanislav Brouček, CSc., přední český etnolog a historik. Rodák z Českomoravské vrchoviny (narozen 4. února 1947 v Poličce) získal značně široký rozhled studiem několika oborů: po maturitě ve Skutči (1965) vystudoval na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze češtinu a dějepis (1965–1970); interní aspiranturu pak absolvoval v roce 1977 v Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV. S tímto pracovištěm zůstal i nadále těsně spjat, prakticky až do současnosti, a kromě poctivé práce, kterou tu za ta dlouhá desetiletí spolehlivě odváděl, zde zastával i řadu vedoucích rolí. V roce 1978 se stal vedoucím oddělení dějin a teorie etnografie a folkloristiky, od roku 1986 pak vedl kolektiv připravující mezioborový slovník etnických procesů. V letech 1990–1998 vykonával funkci ředitele ústavu, byl jeho prvním, demokraticky zvoleným čelným představitelem v mimořádně rušné době.

Už od samého počátku svého vědeckého působení v oboru národopis příhodně využíval své široce pojaté (a bohemistikou kultivované) historické erudice k řešení etnologických témat. Zprvu zcela logicky zaměřil své bádání na dějiny národopisu, zejména na problematiku počátků jeho rozvoje v českém prostředí, jehož výrazným výstupem byl fundovaný spis *České národopisné hnutí na konci 19. století* (Praha 1979), doprovázený celou řadou dalších studií z oblasti historie našeho oboru, zaměřených například na rozvoj mezinárodních kontaktů českého národopisu, na jeho postavení v českém dějepisectví, na okolnosti založení časopisu *Český lid*, na spory L. Niederla a Č. Zírta aj. K těmto historiografickým pracím patří i Broučkův podíl na pozdější jubilejní publikaci *Mýtus českého národa aneb Národopisná výstava československá* (Praha 1996, spolu s J. Pargačem, L. Sochorovou a I. Štěpánovou). Svou pozornost věnoval i urbánně etnologickým studiím, se zvláštním zaměřením na pražské lokální společnosti. Výrazně se podílel i na rozsáhlých, mnohaletých přípravných pracích na plánovaném slovníku etnických studií, v jejichž rámci se zabýval teorií etnicity, základními pojmy a typologií etnických procesů.

Ani tím však výčet Broučkových vědeckých zásluh zdaleka není vyčerpán. Už v osmdesátých letech se orientoval i na postižení situace českého etnika v zahraničí, na vystěhovalectví z meziválečné Československé republiky i na české politické emigrantství (na příkladu J. V. Friče) a na studium krajanského hnutí v zahraničí, se zvláštním zřetelem na českou menšinu ve Francii. Tato vysloveně průkopnická bádání neopustil ani v následujících desetiletích, kdy i na tomto poli odvedl kus záslužné práce. Stanislav Brouček se dále zaměřil i na adaptaci přesídlenců v české společnosti, na poznání etnické situace v ČSFR a na otázky reemigrace. Dlouhá léta pak cílil svou pozornost na problematiku vietnamské menšiny v České republice, do jejíž každodennosti se mu podařilo citlivě proniknout, jak to dokládá mimo jiné i zásadní publikace *The visible and invisible Vietnamese in the Czech Republic* (Praha 2016).

V posledních letech se Stanislav Brouček obecně zaměřil na završování jednotlivých směrů bádání, jimž se tak dlouho a intenzivně věnoval. Výsledkem jsou rozsáhlé spisy, jichž je autorem nebo se na nich výrazně podílel; z nich jmenujme alespoň díla *Česko-slovenské vztahy a krajané* (Praha 2010), *Nová emigrace z České republiky po roce 1989 a návratová politika* (Praha 2014, s Tomášem Grulichem), *Migrace z České republiky po roce 1989 v základních tematických obrysech* (Praha 2017), *Migrace a česká etnologie* (Praha 2018), *Česká republika a diaspora* (Praha – Pelhřimov 2019), *Francie a české imigrace* (Pelhřimov 2020, s Lubomírem Martínkem), *Místo a úloha zahraničních Čechů v bilaterálních vztazích* (Pelhřimov 2021). Mimořádně záslužná pak byla od devadesátých let Broučkova dlouholetá spolupráce se Stálou komisí pro krajany žijící v zahraničí Senátu PČR, kde se podílel na organizování řady konferencí, seminářů a kulatých stolů.

Z podaného výčtu jubilatových aktivit je jistě patrné, že Stanislav Brouček sehrál v rozvoji moderní české etnologie velmi významnou, v mnohém vsuktu nezastupitelnou roli. Ostatně výmluvná je sama skutečnost, že více než padesát let strávil prací nejen v tomtéž oboru, ale současně i v jediné instituci; její název se sice v průběhu oněch desetiletí změnil, ale Stanislav Brouček jako člověk – jak rád mohu osobně dosvědčit – zůstal stejným: chytrým, vzdělaným a pracovitým badatelem, moudrým a mimořádně vtipným mužem, skvělým a náruživým vypravěčem a ovšem dobrým a spolehlivým přítelem. Osobně Stanislavu Broučkovi vděčím skutečně za mnohé. Jako kolegové, od kterého se mi dostalo mnohého poučení i inspirace pro mou vlastní práci, jako řediteli ústavu, jenž mi zásadně pomohl ve chvílích pro mne leckdy kritických, i jako autoritě, na níž jsem se mnohokrát obracel s prosbou o radu i dobrozdání. Ale taky jako upřímnému kamarádovi, s nímž jsem prožil mnohou chvíli veselého pobavení. Nuže Stando, ještě jednou Ti moc děkuji za všechno, co jsi pro etnologii a pro nás vykonal, a přeji hodně úspěchů v Tvé práci, životních radostí a dobré zdraví.

*PhDr. Karel Altman, CSc.
Etnologický ústav AV ČR Brno*

Marta Ulrychová mezi jubilanty

V letošním roce slaví důležité životní jubileum PhDr. Marta Ulrychová, Ph.D., plzeňská specialistka na hudební pedagogiku, etnologii a etnomuzikologii. Možná značná vzdálenost mezi Plzní a Brnem byla příčinou, že jsme se s jubilantkou poznaly teprve v roce 1997 na konferenci věnované vztahu lidové písně a hudební výchovy, organizované Katedrou hudební výchovy Pedagogické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci. Z náplně jednání vyplynul společný zájem a odtud i stálé styky osobní i pracovní. Ne sice příliš časté, ale vždy vítané, inspirující a podnětné, třebaže

právě kvůli oné vzdálenosti hlavně telefonické. Jsem Martě Ulrychové vděčná za rady a ochotnou pomoc v ediční činnosti, ale zejména za její soustavné studium lidových písní německé populace žijící po staletí v prostoru Čech, Moravy a Slezska. To se vztahuje především k etnomuzikologickému bádání, je to však pouze jeden z pohledů badatelky na objekt vědeckého studia, jak to dokládá přiložená výběrová bibliografie.

Zaměření jubilantky bylo dáno rodinným prostředím. Narodila se v Plzni 17. února 1952. Otec Marty Ulrychové byl prvním flétnistou v plzeňské opeře a v Plzeňském rozhlasovém orchestru. Také její vzdělání směřovalo k hudbě. Po gymnáziu to byla v letech 1970–1974 Pedagogická fakulta v Plzni, obor český jazyk a hudební výchova pro učitelství druhého stupně. Následovala praxe učitelky na I. ZUŠ B. Smetany v oborech hudební nauka, zobcová flétna a komorní hra. V letech 1990–2000 Marta Ulrychová zastávala funkci odborné asistentky na Katedře hudební kultury Fakulty pedagogické nově založené Západočeské univerzity v Plzni, kde přednášela o lidové písni, dále vyučovala metodiku hudební nauky a hru na zobcovou flétnu. Současně učila na Týnské vyšší odborné škole v Praze předměty zobcová flétna a komorní hra. Konečně v letech 2002–2012 se na Katedře antropologie Filozofické fakulty Západočeské univerzity věnovala přednáškám z folkloristiky a na téma Kulturní život židovské komunity v meziválečném období.

Pedagogická činnost jubilantky nebyla daleko od studia lidové písně. Hudební pedagogika se ostatně s etnologií a etnomuzikologií neustále prolíná. U Marty Ulrychové pak interdisciplinární pojetí vedlo k soustavnému studiu zaměřenému na několik badatelských okruhů, které ona sama shrnula do následujících témat: 1) Současný lidový oděv na Chodsku a v Bavorském lese; 2) Dějiny a osobnosti plzeňského divadla, včetně německého; 3) Německé lidové písně na území západních Čech; 4) Zvykosloví v minulosti a současnosti (terénní výzkum v oblasti Šumavy a Českého lesa); 5) Plzeňsko.

Okruh odborné činnosti Marty Ulrychové je ovšem mimořádně rozsáhlý a uvedené tematické skupiny mnohokrát překračuje. Rodinné prostředí logicky vedlo k neustálému spojení s hudebním děním rodného města a kraje. Dokazují to četné kritiky prováděných hudebních děl symfonických, komorních a dramatických a dále zprávy o osobnostech, institucích a dalších otázkách spadajících do okruhu hudebního a kulturního života. Platformou pro tuto aktivitu je zejména denní tisk a různá periodika, nejčastěji Nová Pravda, Nový život, Plzeňské hovory, Plzeňské listy, Plzeňsko, Plzeňský deník, Plzeňský kulturní přehled, Plzeňský týden, Region Plzeňsko nebo Univerzitní noviny. V uvedeném tisku jsou otištěny rovněž odborné články a studie k různým tématům. Vědecky zaměřená pojednání a studie zveřejňovala jubilantka hlavně v odborných časopisech, jako je Český lid, Folklor, Hudební nástroje, Hudební rozhledy, Malovaný kraj, Národopisná revue, Opus musicum a dále v různých sbornících muzejních a jiných institucí a v publikacích seznamujících s obsahem realizovaných vědeckých konferencí a seminářů.

Přínosem Marty Ulrychové jsou práce pojednávající o německé etnomuzikologii na půdě českých zemí. Zatímco bádání nad českými lidovými písněmi bylo rozvíjeno mnohostranně, informací o aktivitách německých badatelů a o fondech lidových písní v německém jazyce bylo do nedávna poměrně málo. Marta Ulrychová ve svých studiích přibližuje a objasňuje podíl významných německých vědců a sběratelů v etnomuzikologii v českých zemích, neboť v určitém časovém údobí šlo o stálou součást české zpěvní kultury. V této souvislosti lze uvést např. činnost Gustava Jungbauera, Adolfa Hauffena, Josefa Haniky a dalších německých badatelů působících v Čechách nebo J. Götze na Moravě. Některá z těchto pojednání odezněla na setkáních etnologů, etnomuzikologů a hudebních publicistů v Náměšti nad Oslavou, která jsou od roku 2003 součástí každoročně pořádaného festivalu Folkové prázdniny. Zásluhou pořádajícího místního Městského kulturního střediska jsou přednesené referáty zveřejněny v rozšířené podobě v pravidelně vydávaném sborníku. Marta Ulrychová zde několikrát informovala o nových zjištěních týkajících se německé lidové písně na území Čech. V tisku je další rozsáhlá studie jubilantky o práci Gustav Jungbauera ve Státním ústavu pro lidovou píseň, s neméně rozsáhlou přílohou zahrnující slovník sběratelů německých písní v českých zemích a rejstřík lokalit, kde byly sběry prováděny.

Sumárně předvést dílo Marty Ulrychové lze v tomto příspěvku vzhledem k jeho rozsahu jen stěží. Naštěstí autorka si vede přesnou bilanci svých prací, která zahrnuje přes tisíc položek různého druhu a rozsahu. Uvádět konkrétní čísla není asi obvyklé, nicméně 352 studií v odborném tisku, 436 recenzí, zpráv a kritik a 173 odborných článků v denním tisku nelze přehlédnout. K nim je nutno připojit další informativní a kritickou činnost, jakou představují průvodní texty k různým hudebním vystoupením, scénáře k výstavám, rozhlasové relace, redakce sborníků, posudky publikací a zpracování učebnic a skript, zahrnující další stovku příspěvků. Také v nich najde zájemce různé tematické okruhy, kromě hudebních a etnologických informace o významných interpretech, skladatelích, sběratelích a výtvarnících nejen ze Západočeského kraje, dále o různých historických událostech, o školství a lidové mluvě apod., v plzeňském literárním měsíčníku *Plž* také recenze beletrické tvorby.

Stálou aktivitou jubilantky je spolupráce s kulturními institucemi, např. s Muzeem jižního Plzeňska, Mikroregionem Nepomucko, Domem historie Přešticka, Muzeem B. Horáka v Rokycanech a dalšími. Marta Ulrychová se podílela na přípravách výstav věnovaných Antonínu Dvořákovi, Wolfgangu A. Mozartovi, Gioachinu Rossinimu aj. Od roku 2016 zastává funkci předsedkyně spolku Genius loci českého jihozápadu, organizačně se zúčastňuje příprav konferencí a rediguje vydávání sborníků. V letech 1989–2000 působila jako tajemnice a předsedkyně plzeňské společnosti Antonína Dvořáka. A nelze pominout ani její činnost jazykové poradkyně pro němčinu a ruštinu v plzeňském divadle, pro které také překládá materiály k inscenacím.

Vzhledem k jejich rozmanitosti a objemu není snadné uspořádat publikované práce do vzájemně propojených skupin, proto je připojený soupis děl sestaven formálně. Jde o výběrovou bibliografii, pro toto pojednání značně okleštěnou. Činnost Marty Ulrychové, tak obdivuhodně pestrá, dokládá nejen široký rozhled a znalosti. Je současně svědectvím odborného zaujetí a velké obětavosti, jestliže uvážíme, že své četné terénní výzkumy, kterým stále věnuje soustavnou pozornost na českém i německém území, provádí ve vlastní režii.

Do dalších aktivit jubilantce Martě Ulrychové přejeme hlavně dobré zdraví, životní pohodu a optimismus a zejména neutuchající široký zájem o kulturní dění v jejím rodném kraji.

Ad multo annos.

PhDr. Marta Toncrová
Etnologický ústav AV ČR Brno

Výběrová bibliografie Marty Ulrychové¹

Knihy

Plzeňsko v lidové písni II. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2015 (se Z. Vejvodou a J. Traxlerem).

Studie

Lidová píseň německých obyvatel Plzeňska. Současný stav pramenů. In: Mušková, Eva – Stočes, Jiří (eds.): *Tenkrát na západě (Čech). Kapitoly z dějin kultury a každodennosti Plzně a Plzeňského kraje.* Plzeň: Západočeská univerzita, 2013, s. 199–214.

Německá lidová píseň na západě Čech. In: Příbylová, Irena – Uhlíková, Lucie (eds.): *Co patří do encyklopedie. Od folkloru k world music.* Náměšť nad Oslavou: Městské kulturní středisko, 2013, s. 43–52.

Josef Blau a literatura. In: Škorpil, Pavel – Velkoborský, Karel (eds.): *2013 – Rok Josefa Blaua. Připomínky literárních osobností Nýrska.* Nýrsko: Muzeum Královského hvozdu, 2014, s. 70–80.

Pošumavští světáci – čeští muzikanti v cirkusových kapelách. In: Příbylová, Irena – Uhlíková, Lucie (eds.): *Svět v nás, my ve světě. Od folkloru k world music.* Náměšť nad Oslavou: Městské kulturní středisko, 2014, s. 62–74.

Rukopisné zápisky etnografického charakteru z obce Čížice. In: *Jižní Plzeňsko 12.* Blovice: Muzeum jižního Plzeňska, 2014, s. 38–48.

Zápisky Karla Poetzla z Nýřan. In: *Historická dílna.* Plzeň: Západočeská univerzita, 2014, s. 162–177.

Hans Multerer jako folklorista. In: *2014 – Rok Hanse Multerera. Připomínky literárních osobností města Nýrska.* Škorpil, Pavel a kol.: Nýrsko: Muzeum Královského Hvozdu, 2015, s. 114–122.

Hdo by nám rozkázal, temu bych hukázal cestu ze vrát... Současné folklorní soubory na Chodsku. In: Příbylová, Irena – Uhlíková, Lucie (eds.): *Na scéně a mimo scénu. Od folkloru k world music.* Náměšť nad Oslavou, Městské kulturní středisko, 2015, s. 60–72.

¹ Výběrová bibliografie M. Ulrychové do roku 2012 byla uveřejněna v Národopisné revue 22, 2012, č. 2, s. 141.

- Libuše Králová – významná osobnost českého tanečního umění. *Genius loci českého jihozápadu* 10. Blovice: Muzeum jižního Plzeňska, 2015, s. 93–106 (s I. Fialou).
- Opera Divadla J. K. Tyla v Plzni v letech 1965–2015. In: Viktora, Viktor a kol.: *Divadlo J. K. Tyla v Plzni. 1965–2015*. Plzeň: Divadlo J. K. Tyla, 2015, s. 102–151.
- Flauto dolce rinascito. Využití zobcových fléten v českých folklorních souborech na přelomu 60. a 70. let minulého století. In: Příbylová, Irena – Uhlíková, Lucie (eds.): *Na počátku bylo... Od folkloru k world music*. Náměšť nad Oslavou: Městské kulturní středisko, 2016, s. 95–105.
- Sborník Zdeněk Vím. In: *Jižní Plzeňsko 14*. Blovice: Muzeum jižního Plzeňska 2016, s. 108–119.
- Stülzel der Kobold des Böhmerwaldes. In: Martin Bürger (ed.): *Šumava v proměnách času. Revue Jungbauerova vlastivědného spolku*. Horní Planá: Jungbauerův šumavský vlastivědný spolek, 2016, s. 218–238.
- Šedesáté výročí Kruhu přátel hudby v Kralovicích. In: *Vlastivědný sborník. Čtvrtletník pro regionální dějiny severního Plzeňska*. Mariánská Týnice: Muzeum a galerie, 2016, č. 1, s. 9–11.
- Drham is drham neboli doma je doma – obraz domova v tvorbě krušnohorského písničkáře Antona Günthera. In: Příbylová, Irena – Uhlíková, Lucie (eds.): *Zrcadlení. Od folkloru k world music*. Náměšť nad Oslavou, Městské kulturní středisko, 2017, s. 36–49.
- Mluvili jinými jazyky... Cizinci v hudebním životě města Plzně v letech 1945–2018/ Sie sprachen andere Sprachen... Die Ausländer im Pilsner Kulturleben in den Jahren 1945–2018. In: *Jiná Plzeň / Das andere Pilsen*. Plzeň, Západočeská univerzita, 2018, s. 77–92.
- Tief drin in Böhmerwald: pozapomenutý osud Gustava Jungbauera. In: Příbylová, Irena – Uhlíková, Lucie (eds.): *O paměti. Od folkloru k world music*. Náměšť nad Oslavou, Městské kulturní středisko, 2018, s. 30–40.
- Německé divadlo v Plzni v době Velké východní krize. Malá sonda do dějin plzeňského kulturního života. In: Ulrychová, Marta – Mouček, Roman (eds.): *Sborník ze XIII. konference Genius Loci*. Rokycany: Muzeu Dr. Bohuslava Horáka, 2019, s. 92–117.
- Zapomenutá kniha Rudolfa Hadwiga. In: Příbylová, Irena – Uhlíková, Lucie (eds.): *Spiritualita. Od folkloru k world music*. Náměšť nad Oslavou, Městské kulturní středisko, 2019, s. 57–86.
- Hledaný „modus vivendi“ Německého výboru Státního ústavu pro lidovou píseň v době první Československé republiky. In: Příbylová, Irena – Uhlíková, Lucie (eds.): *Hudba a prostor. Od folkloru k world music*. Náměšť nad Oslavou, Městské kulturní středisko, 2020, s. 37–49.
- Zvuky a tóny v díle Karla Poláčka. In: Ulrychová, Irena – Uhlíková, Lucie (eds.): *Hudba a kapitál. Od folkloru k world music*. Náměšť nad Oslavou: Městské kulturní středisko, 2021, s. 204–216.

Články

- Krajka v proměnách času. Dvě výstavy ke 120. výročí založení krajkářské školy ve Strážově. *Národopisná revue* 23, 2013, č. 4, s. 346–349.
- Popis svatby Karla Poetzla pořizený v německých obcích na Plzeňsku na konci 19. století v konfrontaci s rukopisnými zápisy a studii českých sběratelů v témže regionu. *Národopisná revue* 25, 2015, č. 1, s. 281–292.
- Vývoj dechovky na jižním Plzeňsku. *Jižní Plzeňsko* 13, 2015, s. 59–69.
- Mrákovská hjyta. *Národopisná revue* 27, 2017, č. 1, s. 94–95.
- Život harmoniky v Bavorsku. *Národopisná revue* 27, 2017, č. 1, s. 91–94.
- Skolení draka – tradiční letní slavnosti v hornofalckém městě Fuhrt im Wald. *Národopisná revue* 28, 2018, č. 1, s. 28–40.
- Hana Podolská, legenda české módy. *Národopisná revue* 29, 2019, č. 2, s. 177–178.
- Vzpomínka na muzikologa Antonína Špeldu. *Hudební rozhledy* 73, 2020, č. 8, s. 52–53.
- Jindřich Šimon Baar a lidová píseň. *Hudební rozhledy* 73, 2020, č. 12, s. 52–53.
- Josef Chaloupka a Plzeň. *Malokyšické ozvěny* 15, 2021, č. 5, s. 13–36.

K narozeninám Heleny Mevaldové

Obvykle přejí mladší lidé k narozeninám těm starším, tak tomu bylo také před deseti lety, v roce 2012, kdy v Národopisném věstníku vyšel text k jubileu PhDr. Heleny Mevaldové (nar. 23. května 1952). Napsal ho Petr Janeček a s úctou a pochopením charakterizoval její význam pro českou etnografii. Jiřina Veselská v časopise Národopisná revue věnovala pozornost především neocenitelnému přínosu Heleny Mevaldové pro Národopisnou společnost. Uplynulo deset let naplněných intenzivní prací a mnoha událostmi ve společnosti i v našem oboru. Helena Mevaldová je o generaci mladší než já a zdá se mi skoro neuvěřitelné, že jí už je sedmdesát let. Pro mne je to stále Helenka, dcera Františka Nepila, která po otci mnohé jistě zdědila. Vzpomínám na večerní pořad před mnoha lety v Malostranské besedě, kde František Nepil společně s Věrou Mišurcovou hovořili odborně i úsměvně o dětském folkloru. Nepil prohodil pár slov o tom, že jeho dcera tyhle pěkné věci studuje na vysoké škole. Mnozí etnografové se ke studiu oboru dostali vlastně náhodně. Heleně k volbě studia hodně přispěly zájmy otce. Měl rád život na venkově, tradice, umění, znal se osobně také s několika etnografy. Co takhle studovat národopis, poradil své dceři. Vystudovala etnografii a prehistorii na Filozofické fakultě UK. V roce 1975 studium uzavřela diplomovou prací *Recentní vypravěčský fond na Neratovicku*. Podkladem byl materiál získaný při studentském výzkumu v regionu mezi Labem a Vltavou. Pod vedením profesora Karla Dvořáka se soustředila na tradice spjaté s osobností svatého Vojtěcha. Rozšířené zpracování tématu obhájila v roce 1977 jako rigorózní práci a vracela se k němu i v pozdějších letech.

Po studiu nastoupila v roce 1975 jako odborná pracovnice do Okresního muzea v Berouně, které bylo v 90. letech 20. století přejmenováno na Muzeum Českého krasu. Muzejní práce se stala jejím osudem, právě v berounském muzeu jsem se s Helenou seznámila a měla jsem možnost po řadu let sledovat její nevšední úsilí o kvalitní úroveň všech muzejních aktivit. Mnoho sil věnovala práci v terénu, díky které obohatila muzejní sbírky jak o přírůstky tradičního materiálu, tak o dokumentaci současného stavu lidové kultury. Systematicky třídila staré i nové sbírky a zdokonalovala jejich uložení v depozitářích.

Vyústění muzejní činnosti prezentací sbírek v expozicích a na výstavách svědčí o šíři zájmů autorky – hračky, obrázky na skle, domácnost, nábytek, zemědělství, řemesla, oděv, obyčej. Regionálně se zaměřila na oblast Berounska, ve spolupráci s Alenou Voříškovou také na oblast Krkonoš a Podkrkonoší. Odborné zpracování výstav má vždy charakter prozrazující autorský přístup a rukopis. Vzpomínám např. na výstavu o prádle z roku 1990, jejíž scénář představoval výjimečně kvalitní odbornou studii. Výstava uspořádaná v roce 1995 ke stému výročí Národopisné výstavy československé (*100 let od Národopisné výstavy československé, 100 let muzea v Berouně*) patřila mezi nejlepší z řady muzejních výstav pořádaných k tomuto jubileu.

Etnograf v malém muzeu obvykle nemá možnost úzké specializace. Měl by znát oblast působnosti muzea po všech stránkách, sledovat (pokud možno) všechny složky lidové kultury regionu. Helena právě o takovou znalost usilovala, dokazují to právě náměty výstav i publikované studie. Některé stránky lidové kultury jí jsou zvláště blízké. Z oblasti duchovní kultury jsou to hlavně pověsti a lidové obyčeje. Mnoho pozornosti věnovala a stále věnuje lidové architektuře. Na semináři „Venkovské sídlo a krajina“ v roce 2006 v Zubrnících přednesla příspěvek *Vztah sídel a krajiny na Berounsku* publikovaný ve sborníku referátů ze semináře. Spolupracuje s oddělením lidové architektury Národního památkového ústavu, podílela se např. na dokumentaci vesnických sídel, zpracovala kapitolu *Podbrdsko a Berounsko* v publikaci *Lidové stavby středočeského kraje*.

V roce 1996 nastoupila Helena Mevaldová do Národopisného oddělení Národního muzea v Praze a otevřely se jí možnosti širšího, regionálně neomezeného sledování vybraných témat odborného zájmu. Jedním z takových témat byly např. obrázky na skle (výstava v hornorakouském Sandlu s katalogem z roku 1993), lidový malovaný nábytek (výstava ve Středočeském muzeu v Roztokách u Prahy v roce 1999), nebo účast na výzkumech v Banátě (2007–2009). Po dobu jejího působení na pražském pracovišti vznikla řada obdivovaných výstav, na jejichž tvorbě se podílela nebo jejichž byla autorkou. K historii oboru přispěla podrobnou studií o záměrech vytvoření muzea lidové architektury v Praze publikovanou ve *Sborníku Národního muzea*, a především jedinečnou publikací zpracovanou společně s Monikou Tauberovou, věnovanou významné osobnosti Drahomíře Stránské.

Mnoho sil zasvětila práci pro Národopisnou společnost, byla členkou hlavního výboru, jeho tajemnicí, dodnes působí v redakční radě Národopisného věstníku. Plným právem jí bylo v roce 2018 uděleno čestné členství ČNS. Její mnohostranný přínos pro činnost společnosti výstižně charakterizoval Miroslav Válka.¹ Ke spolupráci etnografů v muzeích a odborné úrovni muzejní práce směřuje činnost Etnografické komise Asociace muzeí a galerií. Helena Mevaldová se na její aktivitě podílela významnou měrou – např. na přípravě akce Identifikace a dokumentace lidové kultury aj. Účastní se průběžně seminářů a konferencí věnovaných různým stránkám lidové kultury i doprovodných odborných exkurzí. Neúnavně se zájmem dodnes fotografuje zajímavé objekty a dá se říci, že získala zasvěcený přehled o vývoji a rozmanitosti lidového stavitelství, kterému věnovala řadu dalších studií.

Odchod do důchodu neznamenal pro Helenu konec odborné práce. Naopak, stále si sama klade mnohé, často náročné úkoly. Někteří etnografové starší generace nejsou spokojeni se současnými trendy bádání, s odklonem od tradičních témat, se zaměřením na otázky často bližší kulturní antropologii či sociologii. Helena Mevaldová si změny uvědomuje a pokládá je za přirozené a logické. Zároveň je

1 VÁLKA, Miroslav: Laudatio k udělení čestného členství České národopisné společnosti Heleně Mevaldové. *Národopisný věstník* 35 (77), 2018, č. 1, s. 166–168.

přesvědčena, že je stále důležité věnovat se „klasickým“ či „tradičním“ námětům, které zdaleka nejsou vyčerpány a dostatečně zpracovány. Za jeden z nejdůležitějších osobních úkolů pokládá využití bohatého materiálu z vlastních výzkumů lidového stavitelství k syntetickému zpracování.

Přejme jí mnoho sil, zdraví a potěšení z práce, kterou má ráda.

*PhDr. Vanda Jiřiková, CSc.
Praha*

Výběrová bibliografie Heleny Mevaldové (od roku 2012)²

Monografie a kapitoly v knihách

Ornamentika valašského lidového nábytku. In: *Malovaná jizba. Umělecké řemeslo a užité umění ve sbírkách Valašského muzea v přírodě*. Rožnov p. R.: Valašské muzeum v přírodě, 2012, s. 62–77.
Na dřevě malované. Praha: Lika klub, 2015. Část Obecné aspekty problematiky (kapitoly Lidový nábytek, Výrobci, Druhy lidového nábytku, Technologie malby, Ornamentika a motivy výzdoby lidového mobiliáře, Druhy malby na dřevěném podkladě, Regionální varianty lidového malovaného nábytku, Svatba), s. 7–40 (s L. Kafkou).

Studie v odborných časopisech a sbornících

Stavby z nepálených cihel na Berounsku a Hořovicku. In: *Vesnická stavební kultura*. Brno: Ústav evropské etnologie FF MU, 2014, s. 45–55.
 Záměr vytvoření Muzea lidové architektury v přírodě v Praze. *Sborník Národního muzea v Praze*, řada A – Historie 70, 2015, č. 3–4, s. 27–40.
 Výroba košťat z březového proutí v 80. letech 20. století v Hostomicích pod Brdy. In: Michňová, Nikola – Bárta Pražák, Tomáš (eds.): „*Učiňte zkoušku a jistě zůstanete stálým odběratelem!*“ *Proutěná kultura v kontextu času a prostoru*. Praha – Mělník: Státní oblastní archiv v Praze – Státní okresní archiv Mělník, 2019, s. 178–186.
 Anatazias Papáček a jeho kresebná dokumentace lidové architektury ve fondu Národního muzea. *Národopisný věstník* 36 (78), 2019. Supplementum. *Zpravodaj komise pro lidové stavitelství sídla a bydlení České národopisné společnosti* 16, 2019, s. 10–20 (s R. Tykalem).
 Podbrdsko a Berounsko. In: Bureš, Pavel (ed.): *Lidové stavby Středočeského kraje*. Praha: Foibus Books, s.r.o., 2020, s. 103–113.
 Lidový malovaný nábytek na Slánsku. *Slánské rozhovory*. Královské město Slaný 2022 (v tisku).

Muzejní výstavy (výběr)

Lidový oděv na Berounsku. Okresní muzeum Beroun (1. 5. – 3. 7. 1977).
Hračky první třetiny 20. století. Okresní muzeum Beroun (1. 10. – 14. 11. 1980).
Prádlo z doby našich babiček. Okresní muzeum Beroun (2. 4. – 13. 5. 1984).
Obrázky na skle. Okresní muzeum Beroun (22. 7. – 14. 9. 1986), ve spolupráci s A. Voříškovou z Národopisného oddělení Národního muzea v Praze.

2 Starší bibliografie je uvedena in VESELSKÁ, Jiřina: Blahopřání Heleně Mevaldové. *Národopisná revue* 22, 2012, č. 2, s. 144–146 a JANEČEK, Petr: Jubileum Heleny Mevaldové. *Národopisný věstník* 29 (71), 2012, č. 2, s. 78–82.

- Obrázky na skle*. Krkonošské muzeum Jilemnice (20. 6. – 31. 8. 1987), ve spolupráci s A. Voříškovou a J. Luštincem z Krkonošského muzea v Jilemnici.
- Zemědělství v minulosti*. Okresní muzeum Beroun (29. 3. – 5. 6. 1988), ve spolupráci s V. Matouškem.
- Domácnost našich babiček*. Okresní muzeum Beroun (4. 9. – 12. 11. 1989).
- Obrázky na skle*. Historické muzeum NM v Lobkovickém paláci na pražském Hradě (1. 3. – 6. 5. 1990), ve spolupráci s A. Voříškovou.
- Prádlo z doby našich babiček*. Muzeum Žebrák, pobočka Okresního muzea Beroun (1. 5. – 31. 9. 1990), ve spolupráci s A. Voříškovou.
- Krkonošské Vánoce*. Krkonošské muzeum v Jilemnici (1. 12. 1989 – 28. 2. 1990), ve spolupráci s A. Voříškovou a J. Luštincem.
- Středověká města a řemesla*. Muzeum Žebrák, pobočka Okresního muzea Beroun (17. 11. 1990 – 31. 3. 1991), ve spolupráci s A. Matouškovou (hlavní autor). Výstava určená pro školy.
- Obrázky na skle*. Muzeum Žebrák, pobočka Okresního muzea Beroun (14. 5. – 29. 9. 1991), ve spolupráci s A. Voříškovou.
- Košičkáři na Berounsku*. Okresní muzeum Beroun (3. 9. – 13. 10. 1991), doplňkový program pro školy – ukázka pletení košíků.
- Hinterglasbilder aus Böhmen, Mähren und der Slowakei aus dem Volkskundemuseum des Prager Nationalmuseums*. Hinterglasmuseum Sandl. Verein zur Förderung der Region Sandl (Rakousko) (18. 7. – 6. 9. 1992), ve spolupráci s A. Voříškovou.
- České loutkové divadlo*. Okresní muzeum Beroun (20. 10. – 22. 11. 1992), vystaveny sbírky Okresního muzea Beroun a Divadelního odd. Národního muzea.
- Krkonošské Vánoce*. Historické muzeum NM v Lobkovickém paláci na pražském Hradě (26. 11. 1992 – 24. 1. 1993), spolu s A. Voříškovou a J. Luštincem.
- České lidové betlémy*. Okresní muzeum Beroun (8. 12. 1992 – 10. 1. 1993), vystaveny sbírky Okresního muzea Beroun a Národopisného odd. Národního muzea.
- Lidový šperk*. Okresní muzeum Beroun (16. 2. – 28. 3. 1993), sbírky Okresního muzea Beroun a Národopisného odd. Národního muzea.
- Hinterglasbilder und Heiligendarstellungen vom Egerland bis zum Böhmerwald*. Eine Sonderausstellung des Hinterglas museums Sandl, Rakousko (17. 7. – 29. 8. 1993), ve spolupráci s A. Voříškovou.
- Vánoce, Vánoce přicházejí... Vánoční ozdoby a cukrářské pečivo*. Okresní muzeum Beroun (15. 12. 1993 – 9. 1. 1994).
- Betlémy z Berounska*. Muzeum Českého krasu v Berouně (pův. Okresní muzeum Beroun) (16. 12. 1994 – 22. 1. 1995).
- 100 let od Národopisné výstavy československé. 100 let muzea v Berouně*. Muzeum Českého krasu v Berouně (13. 6. – 24. 9. 1995).
- Příbramské betlémy*. Muzeum Českého krasu v Berouně (26. 11. 1996 – 1. 1. 1997), ze sbírek Muzea Českého krasu v Berouně a Spolku betlémářů v Příbrami.
- Spí, děťátko, spí*. Historické muzeum NM v Lobkovickém paláci na pražském Hradě (4. 12. 1997 – 1. 2. 1998), autorství části věnované lidovému nábytku, ve spolupráci s H. Bretovou-Smetanovou (hlavní autor).
- Lidový nábytek v českých zemích*. Středočeské muzeum v Rostokách u Prahy (31. 3. – 31. 10. 1999), k výstavě vydán katalog na CD-ROM, výstava oceněná Cenou České národopisné společnosti za nejlepší počin roku 1999 v kategorii výstavy, spolu s I. Kubečkovou.
- Památníky minulosti*. Muzeum Českého krasu v Berouně (14. 6. – 10. 9. 2000), odborný poradce pro část Lidová architektura na Berounsku.
- Schutzpatrone im Bauernhaus / Světci a patroni, ochránci venkovských domovů*. Wallfahrtsmuseum Neukirchen bei Heiligen Blut. Bavorsko (10. 4. 2003 – 21. 4. 2004), spolu s A. Voříškovou (hlavní autor).

- Stálá expozície českého národopisu*. Národní muzeum Praha, Letohrádek Kinských (Musaion) (otevřena 29. 9. 2005 – trvá dosud), hlavní autorka Jiřina Langhammerová, odborná spolupráce H. Mevaldová, D. Sedláková, H. Šídová, M. Tauberová a A. Voříšková.
- Štědrý den 1875*. Národní muzeum Praha, České muzeum hudby, (8. 12. 2005 – 28. 2. 2006), spoluautorství (část věnovaná interiéru, zvykům a betlémům), hlavní autor V. Šustíková (část literární a hudební).
- Len, konopí, kopřiva*. Národní muzeum Praha, Letohrádek Kinských (17. 10. 2008 – 1. 3. 2009), spolu s Monikou Tauberovou.
- Český Banát*. Národní muzeum Praha, Letohrádek Kinských. (11. 9. 2009 – 16. 5. 2010), ve spolupráci s J. Kvačkem, P. Maškem, hlavní autor J. Langhammerová.
- Len, konopí, kopřiva*. Krkonošské muzeum v Jilemnici (19. 3. – 2. 5. 2010), spolu s M. Tauberovou a J. Luštincem.
- Krmě – jídlo – žrádlo. Jak se stolovalo za císaře pána*. Národní muzeum Praha, Letohrádek Kinských (5. 10. 2012 – 30. 9. 2013), ve spolupráci s D. Stehlíkovou, A. Voříškovou, M. Veverkovou a P. Janečkem, hlavní autor L. Kafka.
- Venkov*. Národní muzeum Praha, Letohrádek Kinských (26. 9. 2013 – 3. 4. 2016), spolupráce na výběru sbírek a prvních verzích libreta (nikoli na realizaci).
- Lidový nábytek ze sbírek Regionálního muzea v Kolíně*. Regionální muzeum v Kolíně (31. 3. 2015 – 7. 6. 2015), odborný poradce.
- Betlémy v Betlémské kapli. Jak se kdysi vařilo a svítilo*. Praha, Betlémské kaple (24. 11. 2017 – 2. 1. 2018), odborný poradce.

Pozdrav k životnému jubileu Jany Pospíšilovej

V roku 2018 Česi a Slováci oslavovali sto rokov od vzniku spoločnej republiky. Na túto počesť sa konali v oboch štátoch mnohé kultúrne, vedecké i spoločenské podujatia a pridať sme sa chceli aj my z Ústavu etnológie SAV (dnes Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV). Rok vopred sme pripravili výzvu na tematické číslo časopisu *Slovenský národopis* s dlhým názvom „*Sté výročie založenia Československej republiky (1918), dvadsiate piate výročie Slovenskej republiky a Českej republiky (1993); odraz vznikov a zánikov štátnych útvarov v etnologickom/ antropologickom bádani*“. Samozrejme, také číslo bolo treba prichystať spolu s českými kolegami a kolegyňami, preto ho vydala slovenská redakcia a hosťujúce editorky Jana Pospíšilová a Jana Nosková z partnerského ústavu v Brne. Spoločná publikácia nebola pravdaže žiadna náhoda, ale výsledok dlhodobej úspešnej spolupráce a výborných kolegiálnych vzťahov s oboma Janami. Teším sa, že dnes môžem prispieť zdravicomou k oslave životného jubilea Jany Pospíšilovej (narodenej 26. mája 1952 v Brne), s ktorou sa poznám už vyše štyri desaťročia. Taký dlhý čas už dostatočne preverí pracovné i ľudské väzby. S Janou sme riešili projekty vždy priateľsky, vecne, bez nervozity a s humorom. Skrátka, Jana je priateľka podľa definície toho slova: osoba, s ktorou si rozumiete a vzájomne si žičíte.

V mojej zdravici nadväzujem na zhodnotenia Janinej bohatej výskumnej, publikačnej i manažérskej činnosti, ktoré vyšli k jej predchádzajúcim jubileám a obsahujú

bibliografie jubilentkej produkcie do roku 2011.¹ Z toho dôvodu sa sústredím na jej výsledky a činnosť najmä za posledných desať rokov.

PhDr. Jana Pospíšilová, Ph.D., rodným priezviskom Tomancová, študovala bohemistiku a etnografiu na Univerzite Jana Ev. Purkyně v Brne v rokoch 1970–1975. Čestina a etnografia, to bola výborná príprava na výskumy ľudovej prózy, s ktorými začínala svoju úspešnú vedeckú dráhu. Mám na mysli jej terénne výskumy na Valašsku, ktoré zúročila najprv v diplomovej práci a neskôr v ďalších príspevkoch.² S potešením som posudzovala jej knihu *To sem čula na vlastní oči... Tradiční vyprávění na nedašovském Závřší* (2014), kde zhrnula svoje výskumy zo 70. rokov 20. storočia pre širokú verejnosť (doplnené i o niekoľko záznamov jej starších kolegov Oldřicha Sirovátka a Marty Šrámkovej). Jane sa v knihe podarilo priniesť vyše 400 zaujímavých rozprávání, dobre vybalansovať prepisy záznamov tak, aby boli texty zrozumiteľné pre bežného čitateľa, a zároveň odrážali miestne nárečie, čo vôbec nie je ľahké. Kniha mala taký úspech, že onedlho vyšla znova (2. vydanie 2016). Folkloristike zostala Jana verná naďalej, avšak postupne sa sústredila na detský folklór a zároveň zmenila i miesto výskumov: z vidieckeho prostredia prešla do mesta, rovno do Brna. Jej práce tak vznikali na pomedzí folkloristiky i urbánnych štúdií, čo si od nej vyžadovalo neustále rozširovanie teoretickej a metodologickej prípravy. Výsledky svojich výskumov jubilentka žne úspešne dodnes, napríklad v publikácii *Děti v Brně. Kapitoly o dětství ve městě pod Špilberkem* (2015, spolueditor K. Altman), kde sa zaoberá nielen detským folklórom, ale detskou kultúrou širšie. Príklon k urbánym štúdiám priniesol Jane zaujímavé projekty, podnetnú interdisciplinárnu spoluprácu so sociológmi i geografmí, a tiež rozšírenie výskumných tém najmä o etnickú problematiku. Poznatky Jany Pospíšilovej preto nemohli chýbať v edícii o histórii Brna. Pre 6. zväzok *Dějiny Brna – Předměstské obce* (2017) pripravila state o ľudovom rozprávání (s. 284–301, spoluautorka M. Šrámková), o kultúre detí (s. 302–315) a o menšinách (s. 392–401).

Zostaňme ešte pri etnickej problematike, pretože jubilentkine výskumy sa neobmedzili iba na Brno, či na Českú republiku. Jej dlhodobému záujmu sa tešili české menšiny, žijúce v rôznych európskych krajinách. Od začiatku 90. rokov 20. storočia sa venovala výskumom Čechov vo Viedni, v druhej polovici 90. rokov, v nebezpečnom čase balkánskej krízy, absolvovala výskumy českej menšiny v Sarajeve, čo bol prejav nielen vedeckej invencie, ale aj osobnej odvahy. Jej záujem o Balkán sa rozširoval o poznávacie cesty v Bosne, Hercegovine i Srbsku, o čom všetkom svedčia

1 LEŠČÁK, Milan: Zdravica k životnému jubileu PhDr. Jany Pospíšilovej. *Slovenský národopis* 50, 2002, č. 2, s. 231–235, výberová bibliografia s. 233–235; HLÓŠKOVÁ, Hana: Jubilentka Jana Pospíšilová. *Národopisná revue* 22, 2012, č. 3, s. 216–218; VÁLKA, Miroslav: Pár slov k životnému jubileu Jany Pospíšilové. *Národopisný věstník* XXIX (71), 2012, č. 2, s. 216–218. K článku M. Válku je pridaná výberová bibliografia J. Pospíšilovej za roky 1980–2011.

2 Bližšie vid' VÁLKA, Miroslav: Pár slov k životnému jubileu Jany Pospíšilové, c. d., s. 87–88.

početné príspevky v bibliografii a z posledného obdobia napríklad štúdia o živote Čechov v Banáte (2019). V spoločnom čísle *Slovenského národopisu* (3, 2018) vyšiel jej skvelý článok o Čechoch na Slovensku „*Já tu Bratislavu miluju*“.

V neposlednom rade sa Jana už tri desaťročia zaujíma o dejiny česko (–slovenskej) etnológie, zamýšľa sa nad jej metodologickými smermi (posledne napríklad *Антропологический метод и његово место у развоју чешке / чехословачке етнологије* 2018, spoluautor M. Válka), skúma výsledky práce vedeckých osobností, ako boli Oldřich Sirovátko, Dagmar Klímová či Antonín Satke i menej známych bádateľov, ako napríklad Eva Kilianová (*Jeden specifický příklad z Brna: Eva Kilianová a její čtenářské edice folkloru*, 2016).

Okrem vedeckej činnosti venovala Jana Pospíšilová veľa energie manažérskej práci. V rokoch 1994–2019 bola vedúcou brnianskej pobočky Etnologického ústavu AV ČR, v ktorom pracovala od roku 1976 do roku 2021. Do vedúcej funkcie nastúpila v čase veľkých zmien v spoločnosti i v organizovaní a financovaní vedeckých inštitúcií, čo prinášalo nemalé úskalia, konzumovalo veľa síl a vyžadovalo si manažérske schopnosti. Jana úspešne stála na čele kvalitného vedeckého tímu v Brne: zháňala financie a projekty, vytvárala dobré pracovné podmienky, prajne sa starala o mladú, nastupujúcu generáciu a budovala prepotrebné zahraničné kontakty najmä do Rakúska, Nemecka, Srbska, Bulharska aj do iných európskych krajín. Slovensko menujem zvlášť, lebo pokladám naše česko-slovenské väzby za nadštandardnú, osobitnú kategóriu spolupráce.

Pochopenie pre mladú generáciu i potešenie z odovzdávania skúseností viedlo Janu Pospíšilovú aj k pedagogickej práci. Ako externá prednášajúca, vedúca či oponentka diplomových prác pôsobí bežne tri desaťročia na Ústave evropskej etnologie Filozofickej fakulty Masarykovej Univerzity v Brne. Zasadá tiež v rôznych odborných a poradenských grémiách, napríklad Ministerstva kultúry ČR alebo v Národnom ústave ľudovej kultúry v Strážnici, v redakčných radách kľúčových odborných časopisov doma (*Národopisná revue*, *Bulletin Muzea romské kultury*) i v zahraničí (*Glasnik etnografskog instituta SANU*) a je členkou domácich (Česká národopisná spoločnosť, Česká asociace orální historie, Česká společnost pro slavistickú, balkanistickú a byzantologickú studia), zahraničných (Národopisná spoločnosť Slovenska) a medzinárodných vedeckých spoločností (členka Komisie slovanského folklóru pri Medzinárodnom komitáte slavistov, International Union of Anthropological and Ethnological Sciences – členka Národného komitátu, Kommission für deutsche und osteuropäische Volkskunde der Deutschen Gesellschaft für Volkskunde, International Society for Folk Narrative Research, Verein für Volkskunde in Wien).

Portrét Jany by bol neúplný, ak by som nespomenula, akú centrálnu úlohu hrá v jej živote rodina: manžel, dve dcéry, vnuci i širšie príbuzenstvo. Všetkým je ochotná venovať veľa zo svojho času a neutíchajúcej energie.

Kolegyni, milej priateľke a úspešnej vedkyni Jane Pospíšilovej prajem veľa zdravia, pracovných i osobných úspechov. Jani, nech sa darí!

PhDr. Gabriela Kiliánová, CSc.

Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, Bratislava

Výberová bibliografia prác Jany Pospíšilovej (2012–2021)

Monografie, editované zborníky

- Děti v Brně. Kapitoly o dětství ve městě pod Špilberkem.* Brno: Doplněk. 2015 (spolueditor K. Altman). *Ethnology and Musicology at the Institute of Ethnology, CAS, v.v.i. 110 Years (1915–2015).* Praha – Brno: Etnologický ústav AV ČR, 2015 (spolueditor Z. Uherek).
- To sem čula na vlastní oči... Tradiční vyprávění na nedašovském Závřší.* Valašské Klobouky: Muzejní společnost ve Valašských Kloboukách a Brno: Etnologický ústav AV ČR, 2014 (2. opravené a doplněné vydání Brno 2016).

Kapitoly v knihách

- Regionální a národní identita ve vyprávěných příbězích z Nedašovského Závřší. In: Urbanová, Svatava a kol. (eds.): *Valaško – historie a kultura.* Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity, 2014, s. 79–86.
- Počátky českého školství a prázdninová výměna dětí. In: Pospíšilová, Jana – Altman, Karel (eds.): *Děti v Brně. Kapitoly o dětství ve městě pod Špilberkem.* Brno: Doplněk, 2015, s. 65–75 (spoluautor K. Altman).
- Jeden specifický příklad z Brna: Eva Kiliánová a její čtenářské edice folkloru. In: Woitsch, Jiří – Jůnová Macková, Adéla a kolektiv: *Etnologie v zúženém prostoru.* Praha: Etnologický ústav Akademie věd České republiky, 2016, s. 386–391.
- The Benefit of Diachronic Research from the Perspective of Folkloristics. In: Botíková, Marta – Válka, Miroslav (eds.): *Ethnology for the 21st Century. Bases and Prospects.* Brno: Masaryk University, 2017, s. 55–63.
- Etnické menšiny v Brně a předměstských obcích. Bulhaří, Řekové, Makedonci a další etnické menšiny v Brně. In: Fasora, Lukáš – Štěpánek, Václav (eds.): *Dějiny Brna 6. Předměstské obce.* Brno: Archiv města Brna, 2017, s. 392–401.
- Lidové vyprávění v Brně a v předměstských obcích. In: Fasora, Lukáš – Štěpánek, Václav (eds.): *Dějiny Brna 6. Předměstské obce.* Brno: Archiv města Brna, 2017, s. 284–301 (spoluautorka Marta Šrámková).
- Život a kultura dětí na brněnském předměstí. In: Fasora, Lukáš – Štěpánek, Václav (eds.): *Dějiny Brna, 6. Předměstské obce.* Brno: Archiv města Brna, 2017, s. 302–315.

Štúdie

- Folkloristika ve Slovenském národopise v letech 2003–2012. *Slovenský národopis* 60, 2012, č. 4, s. 404–414.
- Priče sa moravsko-slovačke granice. In: Radović, Srđan (ed.): *Kulturna prožimanja: antropološke perspektive.* Beograd: Etnografski institut SANU, 2013, s. 195–207.

- Šale i strašilice – najživli delovi usmene kniževnosti današne dece. In: Karanovič, Zoja – Blécourt, Willem de (eds.): *Belief Narrative Genres*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2012, s. 229–238.
- Dělnický dům a proměny sociálně vyloučené oblasti. Případová studie lokality Brno-Cejl. *Journal of Urban Ethnology* 13, 2015, s. 157–176 (spoluautorka K. Brožovičová).
- National Minorities in Brno. The Cultural Heritage of Roma in Excluded Locations. *Národopisná revue* 25, 2015, č. 5, s. 18–34 (spoluautorky K. Brožovičová a J. Poláková).
- Reflection of Jovan Cvijić's anthropogeographic work in the Czech inter-war ethnology. In: Jović, Vidojko – Petrović, Ana (eds.): *150th Anniversary of Jovan Cvijić's Birth*. Belgrade 2016, s. 723–736 (spoluautor M. Válka).
- The Role of Personalities in Passing-Down the Tradition within the System of Culture. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 65, 2017, č. 2, s. 249–254.
- „Já tu Bratislavu miluju.“ Ze vzpomínek a dokumentů rodiny českého lékaře. *Slovenský národopis* 66, 2018, č. 3, s. 318–330.
- Антропологoграфски метод и његово место у развоју чешке / чехословачке етнологије. [The Anthropogeographic Method and Its Place in the Development of Czech/Czechoslovak Ethnology.] *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 66, 2018, č. 1, s. 89–100 (spoluautor M. Válka).
- „Tak i kamen by se pohnul a ne me srce...“ O životě Čechů v banátské Kruščici podle autobiografie Barušky Hanové. In: Stehlik, Petr – Jan, Libor – Hladký, Ladislav (eds.): *Od moravských luk k balkánským horám. Václavu Štěpánkovi k šedesátinám*. Brno: Maticе moravská, 2019, s. 152–162.
- Zápisy slovesného folkloru na Valašsku v rámci tzv. moravské wollmanovské sběratelské akce v letech 1929–1933. In: *Mezi etnografií, folkloristikou a muzejnictvím. Sborník příspěvků z konference k nedožitým devadesátým narozeninám Karla Pavlišťika. Zlín 6. až 7. září 2021*. Zlín: Klub H+Z a Muzeum Jihovýchodní Moravy, 2021, s. 63–73.
- Příprava a edice tzv. moravských sběrů lidové slovesnosti Franka Wollmana v kontextu etnografické rajonizace Moravy a Slezska a dialektologie. In: *Česká a slovenská slavistická komparatistika a wollmanovská tradice* (spoluautorka Z. Komárková, v tlači).

Přátelská zdravice Janu Doubkovi

Mezi letošní jubilanty, členy České národopisné společnosti, se datem svého narození (12. června 1952) zařadil také Ing. Jan Doubek, který náleží mezi naše přední odborníky na problematiku větrných mlýnů a větrného mlynářství. Vzhledem k tomu, že jde o technická zařízení, musí se sledovat nejen z hlediska kulturní historie, ale také jako výrobní zařízení, kde je třeba mít vzdělání technického rázu. Teprve propojením obou přístupů lze fenomén větrného mlynářství dokonale popsat a interpretovat. Navíc využití větrné energie je také dnes více než aktuálním tématem v úvahách o způsobech nahrazení fosilních paliv jinými, bezemisními. Větrné elektrárny mají své přesvědčivé zastánce, stejně jako vášnivé odpůrce.

K problematice větrného mlynářství se Jan Doubek dostával postupně a mohl zde uplatnit zmíněné technické vzdělání. Narodil se v Českých Budějovicích, ale jeho studijní léta jsou spojena s Brnem. V moravské metropoli vystudoval Vysoké učení

technické, Fakultu strojní (1970–1975), a svou profesní kariéru prožil v Přerově, kde pracoval v několika průmyslových podnicích a obchodu (Meopta, Přerovské strojířny, Camping Gaz a.s., Mountfield). Jeho dlouholetý zájem o větrné mlýny souvisí se skutečností, že v roce 1981 se stal po smrti svého otce majitelem mlýna holandského typu v Kořenci na Drahanské vrchovině. Jak uvádí, začal navštěvovat další větrné mlýny v okolí a postupně po celé Moravě a v Čechách. Poznal i další zájemce z řad odborníků nebo vlastníků větrných mlýnů a institucionální zázemí pro spolkovou činnost jim poskytl v roce 2005 Kruh přátel Technického muzea v Brně, kde ustavili sekci Větrné mlýny. Jejím předsedou se Jan Doubek stal a zároveň je „prvním hybatelem“ její různorodé činnosti – vedle osvětové a propagační, také výzkumné, publikační a v neposlední řadě i záchranné. O činnosti sekce pravidelně informovalo její periodikum příznačně nazvané *Hasačert* podle technického zařízení k vysévání mouky. Původně bylo vydáváno v tištěné podobě, dnes má elektronickou formu a lze ho najít spolu s dalšími informacemi o činnosti sekce na internetové stránce Technického muzea v Brně.

Své technické vzdělání si Jan Doubek rozšířil potřebnými specializacemi. V letech 2014–2016 absolvoval kurz památkové péče pořádaný Národním památkovým ústavem v Praze a v roce 2016 mlynářský kurz organizovaný Střední průmyslovou školou potravinářství a služeb v Pardubicích. Získané poznatky mohl uplatnit ve svých různorodých odborných aktivitách. Pravidelně vystupoval na konferencích a seminářích, kde referoval o nových mlynologických poznatcích nebo o činnosti sekce. Patřily mezi ně akce pořádané Radimem Urbánkem v Městském muzeu ve Vysokém Mýtě (2004–2016) a pak v Městském muzeu v Ústí nad Orlicí (2018–2021) na téma vesnických technických objektů nebo konference Technického muzea v Brně, jako „Muzeum a proměny společnosti“ (2014) či se zaměřením na hospodářské dějiny Moravy (2015). Zúčastnil se i několika akcí Komise pro lidové stavitelství, sídla a bydlení České národopisné společnosti (Rokytnice v Orlických horách 2018; Příkazy 2022) a setkání v kouřimském muzeu v přírodě, kde se řešila problematika dostaveb muzeí pod otevřeným nebem (2019), jejímž výstupem je obsáhlý konferenční sborník s jeho příspěvkem.

Bohatá je publikační činnost jubilanta, která vedle časopiseckých článků a různých informačních zpráv zahrnuje i několik samostatných publikací, z nichž první byly *Dochované větrné mlýny a mlýnky v České republice* (2005). Další knihy už měly kolektivní charakter, protože ke spolupráci pozval své kolegy ze sekce. Tak tomu bylo v roce 2011 v případě brožury *Větrné mlýnky s turbínou*, která vznikla ve spolupráci s Radimem Urbánkem a Karlem Mlýnkem jako výsledek dokumentace malých větrných mlýnků, jež v oblasti těšínského Slezska sloužily k mletí a šrotování obilí jen jeho majiteli. Naopak syntetický charakter má publikace *Co roztácel vítr. Historie a současnost větrných mlýnů, mlýnků a čerpadel* (2020, s Radimem Urbánkem a Břetislavem Kočem), která rekapituluje historický vývoj větrného

mlynářství v českých zemích zasazený do širších souvislostí mletí obilí ve světě, ale postihuje i „moderní“ formy využití větrné energie, jako jsou větrné turbíny či elektrárny. Publikace není jen historicky zaměřená, ale obsahuje i rady, jak postupovat při rekonstrukčních pracích, aby nebyla ohrožena historická hodnota památky, kterou větrný mlýn bezesporu je. Její součástí je i soupis dochovaných a zaniklých větrných mlýnů a mlýnků v České republice. V plánu má jubilant ještě v letošním roce vydat publikaci o svém „rodném“ mlýnu v Kořenci a pracuje na knize *Větrné mlýny a čerpadla na historických pohlednicích*.

Vedle zmíněných publikačních aktivit jubilant realizoval rozsáhlou propagační činnost a řadu výstavních podniků. Z nich nejrozsáhlejší byla stálá expozice „Cesta větru“ na tvrzi v Rymicích, která náleží k souboru lidových staveb východní Hané a je ve správě Muzea Kroměřížska. Po rekonstrukci větrného mlýna ve Spálově, jež proběhla v režii sekce a místní samosprávy, vznikla zde expozice o větrném mlynářství v podhůří Oderských vrchů. Jubilant se podílel na znovupostavení některých větrných mlýnů (Jalubí, Borovnice) a na záchraně slezských mlýnků na Těšínsku. Směrem k mladé generaci má propagace větrných mlýnů formu leporel a pexesa.

Za své společenské aktivity získal Jan Doubek v roce 2018 titul „Rytíř péče o památky v Jihomoravském kraji“, který kraj uděluje za dlouhodobou práci v oblasti památkové péče. Již před tím, v roce 2014 obdržel i ocenění na mezinárodním poli, když dostal ve Francii medaili od Fédération Française d'AéroModélisme (FFAM), zabývající se modelovým létáním.

Přejeme příteli Ing. Janu Doubkovi a sekci větrné mlýny příznivý „vítr do křídel“ při jejich další práci na půdě české mlynologie.

doc. PhDr. Miroslav Válka, Ph.D.
Ústav evropské etnologie FF MU Brno

Výběrová bibliografie Jana Doubka

(zpracováno na základě podkladů autora)

Knihy

Dochované větrné mlýny v ČR. Brno: Technické muzeum v Brně, 2005, 82 s.

Dochované větrné mlýny a mlýnky v České republice. Brno: Technické muzeum v Brně, 2005, 59 s. + přílohy.

Větrné mlýnky s turbínou. Brno: Technické muzeum v Brně, 2011, 42 s. (s R. Urbánkem a K. Mlýnkem).

Co roztácel vítr. Historie a současnost větrných mlýnů, mlýnků a čerpadel. Brno: Ivo Sperát, 2020, 341 s. (s B. Kočem a R. Urbánkem).

Větrný mlýn na Kořenci. 55 let Doubků na Kořenci. Býkovice: nákl. vlast., 2022, nestr.

Články

Literature about windmills in the Czech republic. *Internationale Molinology* 2003, č. 67, s. 39–40.

Windmühlen in Böhmen und Mähren. *Kultur Weinviertel* 2004, č. 1, s. 24–26.

Větrné mlýny u nás. *Mlynářské noviny* 2004, č. 5–6, s. 12–14.

Větrné mlýnky s turbínou. *Těšínsko* 2004, č. 4, s. 22–27.

Po stopách větrných mlýnů v ČR. *Mlynářské noviny* 2004, č. 7–8, s. 7–8.

Větrný mlýn ve Štípně – významný krajinný prvek. *Stavební listy* 2006, č. 7–8, s. 26–27.

Záchrana větrného mlýna ve Spálově I a II. *Poodří* 2008, s. 61–63; 2012, č. 3, s. 37–40.

Osudy větrného mlýna v Lesné. *Podyjské listy* 2008, č. 1, s. 1–3.

Větrné mlýny na Hlučínsku. *Hlučínsko* 2011, č. 2, s. 5–8.

Vitrjani mlini v češkij respublici, istorija i sučasnist' [Větrné mlýny v ČR, historie a současnost].

In: *Ukrajinský mlynářský almanach*. Kyjev, 2014.

Historie des moulins à vent de Tchèque et de Moravie. *Moulins de France*, 2015, č. 105, s. 5–9.

The Windmill Section of the Friends of The Technical Museum in Brno, Czech Republic.

Internationale Molinology 2015, č. 91, s. 69–71.

Nový větrný mlýn v Borovnici. *ProPamátky* 9, 2020, č. 3, s. 14–15.

Historie větrného mlýna v Borovnici. In: *Vývoj, současnost a problémy dostavby muzeí pod otevřeným nebem nejen v muzeu lidových staveb v Kouřimi*. Kolín: Regionální muzeum, 2020, s. 35–42.

Větrné mlýny. In: *Vodní a větrné mlýny*. Valašské Meziříčí: Občanské sdružení ochránců přírody, 2020, s. 11–25.

Mapy

Větrné a vodní mlýny České republiky. Rožnov pod Radhoštěm: B.A.T. Program, 2002.

Luboš Kafka jubiluje

V letošním roce se dožívá významného životního jubilea etnolog a přední znalec lidové výtvarné kultury, především podmaleb na skle, PhDr. Luboš Kafka (nar. 22. února 1962). Po absolvování gymnázia pokračoval ve studiu etnografie na Katedře etnografie a folkloristiky Filozofické fakulty Karlovy univerzity v Praze, které zakončil obhajobou diplomové a zároveň rigorózní práce o podmalbách na skle ve sbírce Jindřicha Jindřicha v domažlickém muzeu (1987). Bezprostředně po ukončení studia byl zaměstnán v Státním ústavu památkové péče a ochrany přírody na oddělení lidové architektury. Od roku 1988 až do současnosti působil jako odborný a vědecký pracovník v Etnologickém ústavu Akademie věd České republiky na oddělení pro výzkum kulturního dědictví (dříve oddělení historické etnologie). V něm měl možnost čerpat pracovní i lidské zkušenosti od předních osobností oboru jako byli Josef Vařeka nebo Lydia Petráňová. Krátce pracoval také jako kurátor a správce sbírek lidového výtvarného umění v Etnografickém oddělení Národního muzea v Praze (2011–2012), kde si vyzkoušel profesi muzejníka. Jeho umělecky založenou osobnost přitahovala především lidová výtvarná kultura, adekvátně chápaná

ve vzájemné provázanosti s kulturou duchovní. Uvedený zájem se odrazil v studovaných tématech a náplni samostatných publikací, časopiseckých statích i řady referátů z konferencí, jak konečně dokládá přiložená bibliografie.

Svou odbornou erudici uplatnil také při zpracování souborných děl. Do publikace *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska* (2007) přispěl téměř sedmdesáti hesly převážně z duchovní kultury (náboženské svátky, světcí, obřady, obřadní předměty). Podílel se i na následném ústavním projektu *Lidová kultura Čech, Moravy a Slezska v obrazech* (2009), navazujícím na uvedené dílo a usilujícím o plastické zobrazení běžného života vesnické společnosti a rodiny v druhé polovině 18. a 19. století pomocí digitální fotodokumentace. Do svazku *Lidová kultura ve Velkých dějinách země Koruny české* (2014) připravil nejen soubornou kapitolu *Výtvarná kultura*, ale také a také kapitolu *Divadlo*, k jehož hlubšímu pochopení jistě přispěl i jeho osobní vztah. Divadelní projevy vlastně vykazují úzkou spojitost s lidovým obřady a obyčejí a mnohé z nich představují významnou součást folkloru a tradiční duchovní kultury.

Jubilantův hlavní badatelský zájem se však soustředil na malířství na skle, jímž se nepřetržitě zabývá od dob vysokoškolských studií. V devadesátých letech (1994, 1996) uveřejnil dva důležité příspěvky o dokladech podmalby na skle v středních, severních a severozápadních Čechách a také katalog výstavy obrázků na skle z jižních a západních Čech, uspořádané v Muzeu Šumavy v Kašperských Horách (1998). Od počátku devadesátých let se také aktivně účastnil mezinárodních konferencí „Hinterglassymposion“ věnovaných malířství na skle v hornorakouském Sandlu, jednom z center lidového malířství na skle, které pořádá zdejší muzeum; v loňském roce završil třicáté výročí od své první účasti. Kromě Sandlu pravidelně vystupoval s příspěvky podávajícími svědectví o podmalbách skle z našeho území na prestižních konferencích „Tagung zur Hinterglaskunst“, jež organizuje prof. Wolfgang Steiner a jež se v dvouletých intervalech konají na různých místech výroby obrázků na skle převážně v Bavorsku (dosud 11 konferencí, poslední 2019). Díky uvedeným konferencím načerpal poznatky z metodicky vyspělejšího badatelského prostředí, v němž byla obrazům na skle dlouhodobě věnována pozornost, a prohloubil své odborné znalosti.

Pomineme-li reprezentativní, pouze cizojazyčnou Vydrovu knihu z roku 1957 a pozdější studie Věry Hasalové a Zdeny Vachové, představuje Kafkova kniha *Malované na skle. Lidové podmalby* (2005, německá verze 2007) první českou publikaci podávající souborný pohled na fenomén podmalby na skle. Dané téma autor mnohem podrobněji rozvedl v další publikaci *Lidové podmalby na skle ze sbírek Národního muzea* (2013), jež zároveň reprezentuje katalog největší sbírky na českém území. Knižní podobu má autorské zpracování dalších muzejních sbírek – z Náchoda (2016), Roztok u Prahy (s Ivanou Kubečkovou, 2017) nebo z Bruntálu (s Květoslavou Málkovou, 2017), k nimž by v budoucnu měly přibýt katalogy obrazů na skle muzeí v Opavě a Ostravě. Menší muzejní soubory Luboš Kafka zpracoval

formou statí v odborných periodikách – Litomyšl (2008), Vodňany, (2013), Muzeum Brněnska nebo Novojičínka (2019). V rámci studia podmaleb na skle nelze opomenout jubilanťovy důležité práce věnované malíři Vincenzi Jankemu (1769–1838) – osobnosti na rozhraní stylové malby a zlidovělého malířství na skle. Bližší poznání jeho tvorby je klíčem k objasnění vzniku specifického výtvarného projevu podmaleb na skle určených do lidového prostředí. Autorova pozornost se soustředila také na současné malíře na skle a zejména na jejich výrazného představitele Václava Hrabánka (1915–2005).

Lidové výtvarné umění úzce souvisí s lidovou zbožností, odtud vede cesta k studiu poutí, jež se v minulosti staly významným faktorem duchovního i společenského života. V jeho rámci se Luboš Kafka zaměřil na jejich jednotlivé aspekty (např. poutní madony) a zejména výtvarné artefakty související s poutěmi. Vydal v naší odborné literatuře ojedinělou publikaci *Dárek z poutí. Poutní a poutové umění* (2009), jež podává ucelený obraz sledovaného tématu. Významným přínosem k dosavadnímu studiu poutní problematiky se stal IX. díl *Etnografického atlasu Čech, Moravy a Slezska (Duchovní a hmotné aspekty zbožné peregrinace, 2020)*. Kafkova kapitola *Etnokartografické zpracování hmotných pramenů zbožné peregrinace* podává přehled ztvárnění kultovních objektů. Ty se nejvýrazněji se odrazily v podmalbách na skle, malbě, sochařských výtvorech, ale též malbě na nábytku. (O ní autor již dříve zevrubně pojednal v samostatné publikaci *Na dřevě malované. Náboženská výzdoba lidového nábytku* společně s Helenou Mevaldovou, 2015). Dále lze uvést téma řezbářství zahrnující např. matrice zejména pro perníkové formy. Nejmladší odnoží uvedených projevů se staly devoční grafiky a kramářské tisky, které v druhé polovině 19. a na začátku 20. století zaujímají mezi pouťovými artefakty dominantní postavení. Sledovaný díl atlasu představuje důležitý zdroj poznatků pro studium výtvarných památek z lidového prostředí, dosud většinou chápaných jako anonymní, časově nebo provenienčně přesněji nezařaditelné solitéry. Vzhledem ke komplexnosti shromážděných údajů představuje uvedený díl etnografického atlasu významnou pomůcku nejen při studiu lidové zbožnosti, ale nově zejména lidového výtvarného projevu.

Své odborné znalosti uplatnil Luboš Kafka také při tvorbě výstav, především s tematikou podmaleb na skle, jež se konaly v Muzeu Šumavy v Kašperských Horách (Obrazy na skle z jižních a západních Čech, 1998), ve Wallfahrtsmuseum Neukirchen bei Heiligenblut (repríza předchozího, 1999–2000), v Etnografickém oddělení Národního muzea v Praze (Václav Hrabánek, 2016), Severočeském muzeu v Liberci (Vincenz Janke, 2017) a Středočeském muzeu v Roztokách u Prahy (podmalby ze sbírek muzea, 2017). Zde se uskutečnila také výstava poutního umění (2011–2012).

Důležitým polem odborné činnosti Luboše Kafky na půdě Etnologického ústav AV ČR se stala filmová dokumentace etnografických jevů zaměřená na život původní

tradice v současnosti. Spolupráce etnologa a profesionálního filmaře Tomáše Petráně vydala plody v podobě zhruba dvaceti půlhodinových filmů (2000–2010), jež vycházely z terénních výzkumů. Na základě společné práce vznikla publikace *Betlemáři: kapitoly z historie a současnosti tvorby betlémů* (2009), doplněná CD s 8 filmovými dokumenty – *Malíř ze ztraceného ráje* (2000), *Řezbář křesťanského nebe* (2000), *Betlémy z mouky a másla* (2001), *Betlémy z Ústí nad Orlicí* (2001), *Rodinná tradice* (2001), *Mechanické betlémy* (2001), *Králické betlémy* (2001), *Příbramské jesličky* (2002), *Čas nad betlémy* (2002), *Třeštské betlémy* (2002). Luboš Kafka se autoricky podílel (námět, scénář, několikrát režie) na tvorbě a realizaci dokumentárních filmů z cyklu *Nositelé tradic I* a *Nositelé tradic II – žijící a oživené lidské poklady*, v jejichž rámci vznikly také filmy *...za tři fajfky tabáku* (2003), *Nůškaři a košíkáři* (2003), *Perly Jizerských hor* (2004), *Ať to frčí, ať to šlape* (2004), *Pochoutky a pokroutky* (2004) nebo *Hračkáři z Vysočiny* (2004), podávající svědectví o stavu tradice v různých oblastech. Mezi nimi zaujímá výjimečné místo celovečerní film *Od Popelce do Provody* (2010), zachycující postní období a velikonoce a dokumentující složitý soubor vzájemně propojených církevních obřadů a lidových obyčejů. Vzhledem ke zkušenostem s tradicí v oblasti řemesel se jubilant uplatnil jako člen komise Ministerstva kultury pro udílení titulu *Nositel tradice lidového řemesla* (2010–2020).

Luboš Kafka významně obohatil znalosti lidové výtvarné kultury na poli teoreticky a odborně náročném, vyžadujícím široké znalosti a porozumění pro jevy mnoha příbuzných oborů, a stal se respektovaným znalcem lidové podmalby na skle v mezinárodním měřítku. Přes své zásluhy a úspěchy vždy zůstal vnitřně bohatým, avšak skromným člověkem s laskavým a vstřícným přístupem ke kolegům a okolí.

Do dalších let přejeme hodně zdraví a tvůrčích sil, mnoho inspirace nejen k bádání, ale také do vlastní výtvarné tvorby. Všechno nejlepší, Luboši!

PhDr. Alena Kalinová
Etnografický ústav MZM Brno

Výběrová bibliografie Luboše Kafky

Monografie

Lidové obrázky na skle z jižních a západních Čech. Sušice: Muzeum Šumavy, 1998. Katalog výstavy Muzea Šumavy v Kašperských Horách.

Malované na skle. Lidové podmalby. Praha: Lika klub, 2005.

Auf Glas gemalt. Volkstümliche Hinterglasbilder aus Böhmen, Mähren und Schlesien. München: Wolfgang Steiner, 2007.

Betlemáři. Kapitoly z historie a současnosti tvorby betlémů. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2009. Příloha DVD s 8 dokumentárními filmy v čes. a angl. verzi (s T. Petráněm).

Lidová kultura v obrazech. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2009 (člen autor. kolektivu).

Dárek z pouti. Poutní a pouťové umění. Praha: Lika klub, 2009.

Lidové podmalby na skle ze sbírek Národního muzea. Praha: Národní muzeum a Lika klub, 2013.

Na dřevě malované. Náboženská výzdoba lidového nábytku. Praha: Lika klub, 2015 (s H. Mevaldovou).

Lidové podmalby na skle ze sbírek Regionálního muzea v Náchodě. Praha: Lika klub, 2016.

Podmalby na skle ze sbírek Muzea v Bruntále (katalog sbírky). Bruntál: Muzeum v Bruntále, 2017 (s K. Málkovou).

Lidové podmalby na skle ze sbírek Středočeského muzea v Roztokách u Prahy. Roztoky u Prahy: Středočeské muzeum, 2017 (s I. Kubečkovou).

Kapitoly v knihách

In: Brouček, Stanislav – Jeřábek, Richard (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska III.* Praha: Mladá fronta, 2007 (cca 70 hesel VII. lexikální skupiny – Lidová duchovní kultura).

„Líbezně nás volá, Matička Cellenská“, zobrazení Panny Marie v kramářských tiscích. In: Holubová, Markéta: *Obrazy ženy v kramářské produkci.* Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2008, s. 149–168.

Odrz kultu sv. Cyrila a sv. Metoděje v lidové výtvarné kultuře. In: Junek, Marek (ed.): *Cyrlometodějská tradice v 19. a 20. století, období rozkvětu i snah o umlčení.* Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta a vyd. Togga, 2013, s. 223–250 (s A. Kalinovou).

Volkstümliche Hinterglasmalerei aus der Slowakei. In: Trepesch, Christof: *Hinterglasmalerei – Peinture Sous Verre – Malované na skle. Hinterglaskunst aus Europa.* Augsburg: Kunstsammlungen und Museen Augsburg, 2013, s. 36–45.

Dívaldo. In: Tyllner, Lubomír (ed.): *Velké dějiny země Koruny české. Lidová kultura.* Praha a Litomyšl: Paseka, 2014, s. 631–662.

Výtvarná kultura. In: Tyllner, Lubomír (ed.): *Velké dějiny země Koruny české. Lidová kultura.* Praha a Litomyšl: Paseka, 2014, s. 662–703.

Odrz kultu středočeských zázračných obrazů a soch Panny Marie v lidové výtvarné kultuře. In: Altová, Blanka – Holubová, Markéta – Suchomelová, Marcela (eds.): *Salve regina. Mariánská úcta ve středních Čechách.* Praha: Etnologický ústav AV ČR ve spolupráci se StOA v Praze, 2014 s. 106–135.

JUDr. Václav Hrabánek, malíř na pomezí lidového a naivního umění. In: Jonová, Zuzana: *Život na skle šumavského malíře Václava Hrabánka.* [Hartmanice]: IC, 2015, s. 15–40.

Severočeská podmalba na skle. Příspěvek k typologii malby na skle se zřetelem k tvorbě Vincenze Jankeho / Nordböhmsche Hinterglasmalerei. Beitrag zur Typologie der Hinterglasmalerei von Vinzenz Janke. In: Kafka, Luboš a kol. (eds.): *Vincenz Janke (1769–1838). Podmalby na skle / Hinterglasmalerei.* Liberec: Severočeské muzeum, 2017, s. 13–28.

Studie a články

Lidové výtvarné zobrazení blanické pověsti. In: *Sborník vlastivědných prací z Podblanicka* 30, 1990, č. 2, s. 95–98.

Der Reflex der Marienwallfahrt in der volkstümlichen Hinterglasmalerei. In: Fellner, Fritz (ed.): *Hinterglassymposition 1990 und 1991.* Sandl: Hinterglasmuseum – Verein zur Förderung der Region Sandl, b. r., s. 55–61.

Lidové obrázky na skle v českých zemích. *Historický obzor: Časopis pro výuku dějepisu a popularizaci historie* 2, 1991, č. 1–2, s. 27–30.

Sbírka lidových obrázků na skle v Polabském národopisném muzeu. *Vlastivědný zpravodaj Polabí* 31, 1991, č. 1–3, s. 34–42.

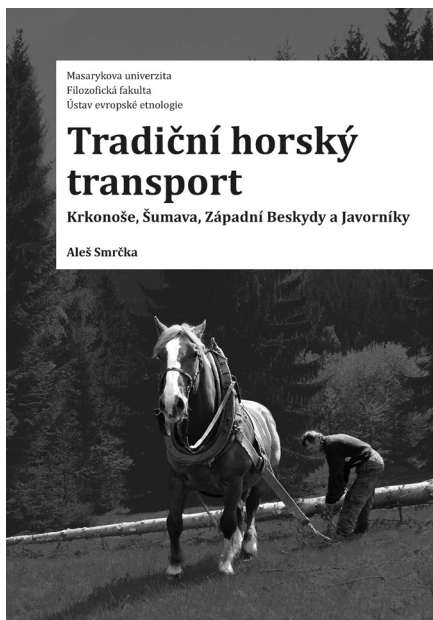
- Lidové obrázky na skle ve středních Čechách. (K rozšíření regionálních typů lidové malby na skle a k určování jejich provenience). *Český lid* 81, 1994, č. 3, s. 221–242.
- Volkstümliche Hinterglasmalereien in Ostböhmen. In: Fellner, Fritz (ed.): *Hinterglassymposion 1992, 1993 und 1994*. Sandl: Hinterglasmuseum – Verein zur Förderung der Region Sandl, b. r., s. 22–42.
- Volkstümliche Hinterglasmalereien in Mittelböhmen. In: Fellner, Fritz (ed.): *Hinterglassymposion 1992, 1993 und 1994*. Sandl: Hinterglasmuseum – Verein zur Förderung der Region Sandl, b. r., s. 103–128.
- Obrázky na skle v severních a severozápadních Čechách. *Český lid* 83, 1996, č. 4, s. 313–334.
- Poutní místa Panny Marie a lidová malba na skle. In: Bahenský, František – Woitsch, Jiří (eds.): *Ab amicis oblatum. Josefu Vářekovi k 75. narozeninám*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2002, s. 37–70.
- Lidové podmalby na skle a lidové plastiky. In: Flousek, Jiří (ed.): *Krkonoše – příroda, historie, život*. Praha: Baset, 2007, s. 645–648.
- Tradice a současnost výroby dýmek v Proseči u Skutče. *Národopisná revue* 17, 2007, č. 2, s. 92–100.
- Image and figuration of pilgrimage models in folk fine art in the Czech lands (on the example of folk painting on glass and woodcut). In: Doležal Daniel – Kühne, Hartmut (eds.): *Wallfahrten in der europäischen Kultur*. Frankfurt a. M.: Peter Lang, 2006, s. 635–653. Europäische Wallfahrtsstudien.
- Sbírka lidových podmaleb na skle v Regionálním muzeu v Litomyšli. In: *Pomezí Čech, Moravy a Slezska* 9, 2008, s. 251–274.
- „Nositelé tradice“ a perly Jizerských hor. *Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied* 46, 2009, s. 219–226.
- Dárek z pouti: na okraj poutní kultury. Středočeský vlastivědný sborník. Muzeum a současnost. Řada společenskovední 29, 2011, s. 8–29.
- Lidové podmalby na skle v Městském muzeu a galerii Vodňany. *Vodňany a Vodňansko. Sborník historických prací k dějinám města Vodňan* 9, 2013, s. 49–68.
- Unikátní, ojedinělé, sériové. Profil sbírky podmaleb na skle Etnografického oddělení Historického muzea Národního muzea. *Folia ethnographica* 50, 2016, č. 1, s. 23–40.
- Vincenz Janke (1769–1838), malíř na pomezí „vysokého“ umění a zlidovělé produkce. *Český lid* 105, 2018, č. 2, s. 219–240.
- Podmalby na skle ve sbírkách poboček Muzea Brněnska. *Sborník Muzea Brněnska* 20, 2019, s. 107–121.
- Sbírka obrazů na skle ve fondech Muzea Novojičinska. *Vlastivědný sborník Novojičinska* 69, 2019, s. 127–144.
- Unique, Rare, Mass-Produced. Reverse Glass Painting Collection in the Ethnographic Department of the National Museum. In: Woitsch, Jiří a kol.: *Prague historical ethnology in the beginning of the third millennium*. Prague: Nová tiskárna Pelhřimov, 2019, s. 55–72.
- Lidové sakrální dřevořezba ve sbírkách Slováckého muzea. *Slovácko* 62, 2020, s. 31–45.
- Etnografické zpracování hmotných aspektů zbožné peregrinace. In: Holubová, Markéta a kol.: *Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska IX. Duchovní a hmotné aspekty zbožné peregrinace*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2020, s. 82–115.

Aleš SMRČKA: *Tradiční horský transport: Krkonoše, Šumava, Západní Beskydy a Javorníky.*

Brno: Masarykova univerzita ve spolupráci s Etnologickým ústavem AV ČR, 2021, 255 s.

Knih věnujících se tradičním formám transportu je v české literatuře opravdu pramálo. V minulosti představovala doprava většinou dílčí téma, které historici či etnografové zařadili do publikací, které měly za primární cíl prezentovat zcela jiná témata. O to příjemnější je zjištění, že v roce 2021 vyšlo dílo Aleše Smrčka, které má velký potenciál tuto absenci napravit.

Již po zběžném prolistování knihy je zřejmé, že autor postupoval systematicky a současně věnoval velké úsilí preciznímu rozboru zkoumané problematiky. Kniha se pyšní dobrou prací s prameny a kvalitním uchopením poměrně nelehkého tématu. O detailním rozboru pramenů svědčí jak jejich relevantnost, tak i jejich množství. Na asi 210 stranách textu použil autor 987 poznámek pod čarou odkazujících na 270 převážně odborných textů nejen české, ale i německé, slovenské, polské či anglické provenience. Autor se opírá i o téměř tři desítky rukopisných pramenů, dvě desítky muzejních artefaktů, o filmový dokument, internetové zdroje, a především o osobně vedené rozhovory s téměř padesáti respondenty. Autorova práce nemá jen kompilační charakter, ale přichází s řadou zcela nových a dosud nepublikovaných zjištění. Z výše uvedeného by se

mohlo zdát, že se jedná o ryze odbornou publikaci, ale není tomu tak. Kniha sice má jednoznačně odborný obsah, celá je však obratně protkána vhodně vybranými pasážemi citující vzpomínky informátorů, čímž získává velmi poutavý a čtivý styl.

Kniha je logicky členěna. Po krátkém úvodu následuje teoreticko-metodologický oddíl, kde Smrčka věnoval prostor nejdříve popisu vlastního výzkumu a dále definici základní odborné terminologie, která není mnohdy jednoznačná, nicméně pro další návaznosti nezbytná. Po upřesnění definic termínů, jako jsou *doprava*, *transport*, *tradiční*, *horský transport* a *horské hospodářství*, následují další pomocné kapitoly definující časové a prostorové vymezení autorova výzkumu a představující základní

typologii tradiční dopravy. Knize lze vytknout ne zcela šťastné geografické rozložení, kdy jsou prostorově sledovány oblasti Krkonoš, Šumavy, Západních Beskyd a Javorníků, avšak ostatní horské oblasti zůstaly nezpracovány. Na druhou stranu nutno ocenit, že se autor neomezil na jedinou horskou oblast, ale zpracoval jich rovnou několik, což umožňuje čtenáři lépe se zorientovat v problematice a srovnávat jevy v českém i moravském prostředí. Z knihy jsem se nedozvěděl, zda výběr výzkumných oblastí měl hlubší důvod a absence jiných horských částí, např. Krušných hor a Jeseníků, je záměrná. Podíváme-li se na zkoumaný prostor – základní geografické vymezení horských oblastí je sice uvedeno, ale definice přímo zkoumaného prostoru má své limity. Pro čtenáře je poněkud nepřehledné až nejasné, které konkrétní lokality byly zkoumány a které nikoliv. Rozhodně by práci prospěla nějaká schematická mapka.

Autor se pokusil na základě rozboru etnografické klasifikace polských či slovenských etnografů a na základě vlastních zjištění stanovit vlastní typologii transportu dle konstrukčního hlediska. Definoval tak kategorie: *klouzavé dopravní prostředky*; *zvířecí potah*; *transport lidskou silou – nosičskými prostředky*; *kolové dopravní prostředky*; *vodní transport*. Sám autor ovšem podotkl, že i tato klasifikace má svá slabá místa. Jádrem práce pak představuje rozbor dokladů výše uvedených kategorií transportu ve zkoumaných horských oblastech.

Velmi zdařilý je rozsáhlejší oddíl věnovaný představení hlavních literárních

východisek a prezentace zájmu o danou problematiku ze strany paměťových institucí a vlastivědných pracovníků, historiků i etnografů. Autor v kapitole představil komentovaný soupis pramenů, kde bylo téma horského transportu reflektováno a prezentoval klíčové práce badatelů nejen v jím sledovaném prostoru, ale zmínil i práce zahraniční, relevantní v kontextu střední Evropy. Kapitola představuje skvělý rozcestník do historiografie zájmu o téma dopravy.

Překvapivě rozsahem skromná je kapitola *Tradiční horský transport v kulturně-historickém kontextu*, která přiblížila hlavní kulturně historické impulsy a jevy, které měly zásadní vliv na utváření specifické podoby transportu. Je na škodu, že tomuto zásadnímu tématu, které je velmi důležité pro interpretaci vývoje jednotlivých druhů dopravy, autor věnoval pouhých deset stran. V zásadě se tak omezil pouze na problematiku kolonizace oblastí a jejich stručného vývoje. Konkrétních informací o kulturně-historickém kontextu transportu se bohužel mnoho nedozvíme, přestože tyto informace můžeme částečně objevit roztroušené i v dalších kapitolách.

Jádrem publikace tkví bezesporu v představení materiální kultury – dopravních prostředků a v detailním rozboru způsobu jejich použití na základě rozhovorů s respondenty při terénním výzkumu. V tomto směru je kniha opravdu precizní, autor věnoval pozornost prakticky všem doprovodným jevům, které byly s transportem spjaty: od samotné potřeby dopravy, přes zprávy o postupu výroby dopravních prostředků a výběru vhodného materiálu.

Nechybí ani popis jejich použití ve všech ročních obdobích, množství osobních vzpomínek respondentů na všechny okolnosti s transportem spojené či zachycení novodobých snah lokálních patriotů o oživení starých tradic a hledání nového využití těchto zpravidla zaniklých technik a dopravních prostředků.

Nejvíce prostoru je věnováno klouzavým dopravním prostředkům, tedy především různým druhům sání. Autor nevynechal ani méně obvyklé ruční smyky, dopravu pomocí žlabů či spouštění klád pomocí přirozeného smýkání. Celou publikaci doprovází množství fotografií názorně demonstrujících představované jevy. Zvláště ale v případě klouzavých dopravních prostředků, by si kniha zasloužila obohatit ještě o náznorné nákresy, které by pomohly čtenáři lépe rozlišit jednotlivé typy sání a lépe se zorientovat v propracované terminologii jednotlivých konstrukčních částí. Odborných termínů je v knize nemálo. Přestože od rejstříků a heslářů se v poslední době v literatuře upouští, krátký výkladový slovníček pojmů by byl v tomto případě jistě přínosem.

Smrčka se zaměřil také na osoby dřevařů, jejich práci i život. Čtenář se dozví o předávání řemesla v rodině, práci začínajících svážkařů, technice svážení, stravě dřevařů, jejich vybavení i osáčení, sezónnosti práce v daných oblastech, platových podmínkách i o proměně všech těchto jevů v průběhu 20. století.

Dalším zpracovaným typem dopravy je Zvířecí potah při práci v lese. Autor se soustředil především na prezentaci povolání osoby přibližující dřevo koněm

(kočí, koňák, furman), respektive v minulosti častěji volským potahem. V této kapitole vychází Smrčka především ze vzpomínek respondentů, ale zahrnuje i zkušenosti současných lesních dělníků. Bohatá dokumentace z terénních výzkumů tak čtenáři přináší velmi plastický obraz o této práci – nejen o technice, ale i o nutnosti dobrého soužití člověka s jeho zvířecím pomocníkem. Vzhledem k tomu, že tento typ transportu je v horských oblastech stále živý, všiml si autor i detailní současné praxe od získání zakázky až po její realizaci včetně osvědčených i naopak neosvědčených postupů a inovací v tomto druhu transportu.

V kapitole *Transport lidskou silou a kolové dopravní prostředky* se autor zaměřil na specifika užití a výroby různých druhů krosen, plachet, nůši, košů a puten. Následně přiblížil používání různých druhů trakařů, koleček a vozů (žebříňák, fasunek, hnojník, korba, vůz s vozníci, vůz s košinou, valník, klad'ák). Posledním typem transportu, kterému věnoval autor větší pozornost, je plavení dřeva. Věnoval se jak plavení dříví v kanálech, tak i voroplavbě. I v tomto případě čerpal Smrčka poznatky nejen z literatury a pramenů, ale i z rozhovorů s plavci či respondenty, kteří pamatovali plavení dříví.

Publikace *Tradiční horský transport* odráží výsledky dlouhodobého výzkumu autora, který se tématu horské dopravy intenzivně věnuje přes 15 let. Ocenit tak musíme především precizní zpracování terénních výsledků. Tradičním formám nejen horského transportu se v posledních

letech věnovalo žalostně málo publikací. O to cennější je předkládaná publikace, která vychází jak z rozboru pramenů a literatury, tak i z kvalitního terénního výzkumu. Pro badatele, kteří by se chtěli věnovat historickým způsobům transportu ve středoevropském prostoru, představuje kniha Aleše Smrčky jeden ze základních titulů, které by rozhodně neměli při studiu opomenout. Zásadní přínos publikace totiž tkví rovněž ve shromáždění pramenů i literatury a utřídění základních tezí na jediném místě.

Publikaci mohu vřele doporučit nejen odborným zájemcům o rozšíření znalostí v oblasti horského transportu, kniha díky poutavým vzpomínkám pamětníků zaujme každého turistu, který někdy navštívil horské oblasti a položil si otázku: *Jak to ti lidé sem vlastně všechno donesli, když nebyly traktory, auta a vleký?*

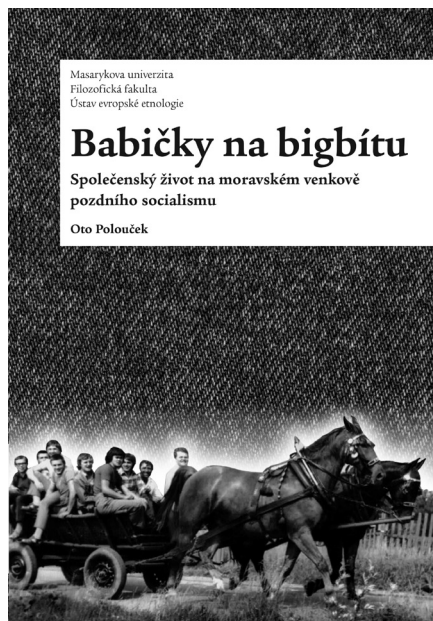
Roman Malach

Muzeum regionu Boskovicka, p.o.

Oto POLOUČEK: *Babičky na bigbítu. Společenský život na moravském venkově pozdního socialismu.*

Brno: Masarykova univerzita, 2020, 167 s. Etnologické studie 24.

Kniha Oty Poloučka vychází z jeho dizertační práce, kterou obhájil v roce 2019 na Ústavu evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně a která nesla název

Společenský život na pozadí proměn moravského venkova v období pozdního socialismu. Pro knižní vydání zvolil autor „chytlavější“, i když možná i trochu zavádějící název. V každém případě podtitul vrací do hry hlavní téma knihy.

Otovi Poloučkovi jde časově o období tzv. normalizace, tedy o 70. a 80. léta 20. století v Československu, o venkovské prostředí a společenský život – to jsou témata, která nejsou v české odborné (etnologické/antropologické či historické) produkci stále zcela výtěžena, respektive často bývají interpretována šablonovitě. Věnování pozornosti každodennosti v období socialismu je proto chvályhodné. Jak uvádí autor hned v úvodu, v daném času („normalizace“) a prostoru (československý, resp. moravský venkov) chce sledovat především

proces modernizace, kontinuity a diskontinuity ve společenském životě, faktory, které ho ovlivňovaly, osoby, které ho iniciovaly, ale i lokální identitu, příslušnost ke komunitě či vnímání prostoru (s. 9). Adekvátně těmto položeným otázkám strukturuje následně svou knihu, kterou rozdělil kromě Úvodu a Závěru do šesti dalších kapitol.

První tři kapitoly lze považovat za kapitoly, které kontextualizují vlastní, velmi solidní empirický výzkum a následně interpretace empirických dat. Ota Polouček volí kvalitativní výzkumné metody – především metodu oral history či mikrohistorické sondy, ale nerezignuje ani na archivní výzkum nebo analýzu dobového lokálního tisku. Kombinaci více metod a pramenů (rozhovory, archivní prameny, dobový tisk) považují za velmi vhodnou. Každý z pramenů má svá specifika, která autor v textu dostatečně tematizuje, a jejich kombinace nabízí možnost hlubšího vhledu do studované problematiky. V úvodní části se dále autor snaží vyrovnat s vymezením pojmu „venkov“ či rurální prostor – což ale není jednoduché, jelikož úhlů pohledu a typologií je více. Základní interpretačním rámcem je pro Otu Poloučka symbolická antropologie, tzn. krátce nastiňuje i pojetí symbolu. Stejně tak se dotkne interpretačních rámců, které se využívají při zkoumání pozdního socialismu, přičemž v jeho práci nachází nejvíce uplatnění přístup Alexeje Jurčaka. Poslední část úvodních kapitol pak tvoří rozbor „periodizace“ období socialismu a vlivu velkých historických událostí na každodenní život

na venkově, vše konsekventně tématu ve vazbě na možné dopady na společenský život. Ota Polouček zde zkoumá procesy modernizace, která započala samozřejmě dříve než v 2. polovině 20. století, ale cíleně se věnuje převážně období po roce 1948 – věnuje pozornost změnám daným kolektivizací a vznikem JZD, ale také výměně elit, depopulaci venkova, růstu životní úrovně či státní podpoře institucí, jež měly přispívat k rozvoji společenského života (ať již se jednalo například o osvětové besedy, výstavbu kulturních domů, podporu organizací sdružených v Národní frontě, ale i mládežnických organizací). Úžeji si zde pak klade otázky, zda tyto změny měly vliv na vývoj společenského života, v němž – jak uvidíme dále – nachází značné kontinuity. Specifikuje tedy svůj výzkumný záměr i na snahu „*pochopit principy, na kterých staví kontinuita podobných venkovských společenství na pozadí razantních zásahů a proměn, které nemusí přicházet pouze z iniciativy státní moci, ale i s modernizací a proměnou způsobu života*“ (s. 41). Tuto větu lze podle mého názoru nakonec považovat za kvintesenci následujících třech empirických kapitol.

Empirický materiál pochází ze tří lokalit. O nich je třeba se zmínit více, neboť jejich výběr ovlivňuje získaná data i další interpretace. Ota Polouček je ve svém výzkumu reflexivní, tedy přiznává že k jedné z nich, k Rokytné má osobní vazby. Další obec Petrovice (obě jmenované se nacházejí na Moravskokrumlovsku) vybral jako obec „kontrastní“ v rámci blízkého okolí

kvůli odlišným zkušenostem s procesem modernizace (s. 13). Třetí lokalitou je pak městečko Dolní Kounice, které jistě může být označeno jako „venkovské“, ale zároveň se na něm ukazuje, jak je nutné interpretovat data vždy v jasně daném kontextu a reflexivně – Dolní Kounice jsou ve vztahu k Brnu „venkovem“, ale ve vztahu k obcím ve svém okolí mohou být „metropolí“...

První z empirických kapitol nese název Státní kulturní politika a venkov pozdního socialismu. Ota Polouček zde probírá sledování televize, fenomén vesnických kulturních domů či lokální slavnosti. Výběr je – podle mého názoru – poněkud nesourodý, obzvláště když sledování televize v období tzv. normalizace bylo často již soukromou záležitostí. Je možná typické, že příklady, které zde volí, pocházejí především z Dolních Kounic, které, jak se zdá, přece jen byly „centrem“ v dané oblasti. Ota Polouček se v této kapitole ptá po prostupování významů, které těmto oficiálním oslavám byly přisuzovány oficiální ideologií a lokálními aktéry, kteří si je svým způsobem přivlastnili a interpretovali často jako možnost reprezentace či setkání místní komunity, tedy v rámci hodnot, jež hrály svou roli i před rokem 1948.

Za nejzdařilejší z empirických kapitol považují kapitolu o tanečních zábavách, jež označuje Ota Polouček jako „nadčasový pilíř venkovské socializace“ (s. 64). Kombinací různých výše zmíněných pramenů se autorovi plasticky daří popsat tuto „instituci“ společenského života na venkově, a to z pohledu

nejrůznějších aktérů (lokálních pořadatelů, účastníků, ale i lokálních/regionálních držitelů moci). Zabývá se praktickým organizováním, ale i rozdíly v generačním vnímání těchto akcí či způsoby uplatňování moci pomocí kriminalizace tanečních zábav, která se týkala chování jejich účastníků či repertoáru a schvalování kapel, jež na nich vystupovaly. Zajímavá je jistě Poloučkova interpretace, že dobový důraz na „*sociálně socialistickou zákonitost a ‚klid na práci‘ se mohl setkávat s institutem sociální kontroly tradičně silně zakořeněným ve venkovské společnosti*“ (v titulu knihy zmíněné „babičky na bigbitu“), a mohl tedy představovat jednu z kontinuit, které v rámci pořádání tanečních zábav autor analyzuje. Mnohem důležitější bylo pro lokální moc nad těmito aktivitami, které byly organizovány často pro mladé lidi, „dohlížet“ než je eliminovat (s. 78) – už jen z toho důvodu, že zábavy přinášely i finanční zisk pro pořádající organizace, velmi často SSM či ČSTV. V kapitole se ukazují propletence zájmů a motivací, včetně využívání možností, které jednotlivým aktérům poskytovala daná doba. Již na začátku jsem uvedla, že autor si klade za cíl zkoumat i „lokální identitu“ a to, jakou roli společenský život hrál v jejím naplňování, respektive jak ji mohl formovat. Pokud Polouček hledá určitá specifika „venkovského prostředí“, pak je má vtipně vyjádřená ve výpovědi jednoho z narátorů, jenž uvádí, že se ve venkovském prostředí při rvačkách na tanečních zábavách „*valy Petrovice s Lesonicema, kdežto v průmyslovém už toto neexistovalo, tam se*

rval Franta s Josefem a hotovo“ (s. 82). Ota Polouček vidí zábavy jako symbol pomáhající udržovat společenství, jako stabilizační prvek. Dokonce je interpretuje jako prostředek, jak proti možné hrozbě rozpadu komunity bojovat – například v Rokytné, do níž na zábavy mířily stovky osob z širokého okolí, i když sama měla necelých 200 obyvatel.

Poslední empirická kapitola je věnována především Dolním Kounicím (výjimku tvoří analýza činnosti SSM v Rokytné či vzpomínání na dětství jako zdroj příslušnosti ke komunitě). Dolní Kounice jako městečko nabízely celou řadu aktivit, které by se daly zařadit do oblasti „společenského života“ – ať to byly akce organizované ve své době velmi úspěšným vodáckým oddílem (ten je jako taneční zábavy Poloučkem interpretován jako symbol), nebo činnost skupiny obyvatel napojená na underground, kterou lze zahrnout do alternativní kultury. To je však fenomén, který je ve „venkovském prostředí“ značně netypický (což vidí i autor, a tak se ptá po příčinách – přičemž odkazuje na Norberga-Schulze a „genius loci“, tedy na vliv prostředí, které může mít vliv na lidskou mysl, formování lokální identity). I v této kapitole se autor zamýšlí nad předávanými normami a sociální kontrolou, která představuje kontinuitu ve venkovské společnosti. V každém případě, i když je i tato kapitola založena na interpretaci různých pramenů a umně sleduje aktivity jednotlivců mezi ideologickým „diktátem“ a osobní snahou realizovat se, přispět k životu komunity, sleduje zvolené

společenské aktivity z různých úhlů pohledu, kompaktnosti předchozí kapitoly nedosahuje.

V závěru pak autor shrnuje své poznatky, znovu se zamýšlí nad kontinuitami, nad rozdíly mezi „mocí“ a „autoritou“, ale i nad transmisí hodnot a norem ve venkovské společnosti. Domnívá se, že obyvatelé venkova byli v období tzv. normalizace schopni aplikovat podobné principy, aby dosáhli osobního prospěchu, které ukázal Alexej Jurčák pro Sovětský svaz. Pokud se může zdát tato interpretace poněkud odvážná, považuji za zajímavější a důležitější poznámku autora o tom, že určitá nostalgie, která je typická pro jeden ze základních pramenů práce, tedy interview, je dána kromě toho, že se vzpomíná na „mládí“ (nepřehlédnutelné je, že jak taneční zábavy, tak aktivity sportovních oddílů či undergroundová komunita se víceméně vztahují především ke společenskému životu mladých), i tím, že aktéři vzpomínají na pospolitost, soudržnost, spolupráci venkovské komunity – tedy hodnoty, které vidí pozitivně, v kontrastu k dnešní uzavřenosti, nespolečnosti, nezájmu o společné. Nostalgie ve vyprávěních tedy není nostalgií za socialismem, o níž se často dnes hovoří, ale nostalgií za tím, jak je viděna ideální vesnická pospolitost.

Co říci závěrem – kniha Oty Poloučka je zajímavá svým přístupem k tématu a může se stát inspirací i pro další empirické studie.

Jana Nosková

Etnologický ústav AV ČR Brno

Markéta HOLUBOVÁ:
Katalog kramářských tis-
ků brněnského pracoviště
Etnologického ústavu AV ČR

Praha: Etnologický ústav Akademie věd České republiky, v.v.i, 2021, 370 s.

Ke třem předchozím katalogům Markéty Holubové přibyl nyní další, zahrnující tisky kramářských písní a nepísňové tištěné materiály (modlitby, pobožnosti, příběhy atd.) ze sbírek brněnského pracoviště Etnologického ústavu AV ČR. Vedle dosud publikovaného materiálu z pražských fondů ústavu a předchozích vydaných katalogů jiných institucí představují brněnské kramářské tisky poměrně malý soubor. Jde o pouhé dva kartony, které ve srovnání s několika desítkami kartonů s lidovými písněmi soustředěnými na detašovaném pracovišti v Brně působí více než skromně. Bylo by však nesprávné je přehlédnout jako nezajímavé. Rozsahem jde o 1 131 tisků a 126 přitisků. (Pro konkrétní představu – v Praze je v EÚ 3 304 tisků, tj. skoro trojnásobné množství.) V recenzovaném katalogu jde o další výstup z několikaletého projektu, jehož výsledkem je zpřístupnění kramářské produkce soustředěné v EÚ v Praze a v Brně odborným i laickým kruhům.

Kramářské tisky se zveřejňují zpravidla dvojím způsobem. Ve výběru se vydává celý text, jak to provedli už před desítkami let Bedřich Václavěk a Robert Smetana v publikaci *České písně kramářské* (1937) či autorky publikace o slovenských kramářských tiscích Lubica Droppová a Eva Krekovičová

(*Počívajte panny, aj vy mládenci*, 2010). Nebo se ve snaze zpřístupnit celý fond dochovaných písní publikují pouze části písní, tzn. název a textový incipit spolu s nezbytnými dalšími doprovodnými údaji, jako je tomu v předkládaném katalogu Markéty Holubové.

Předchozí editorčiny katalogy jsou vybaveny úvodním pojednáním o problematice studia kramářských tisků, o jejich uchování, evidenci a dalším zpracování. Ve čtvrtém, posledním, najde čtenář rozsáhlou studii s informacemi obecného rázu, do níž jsou zahrnuty pasáže věnované brněnské sbírce. Pojednávají o jejím rozsahu a o charakteru tisků, podrobný je popis výtvarné stránky s výčtem použitých motivů, zmíněn je rovněž výskyt tisků jinde nedoložených, jako jsou nejstarší a ojedinělé materiály z posledních desetiletí 18. století. Naopak nejmladší brněnské tisky z první třetiny 20. století pak dokládají staleté tradování kramářských písní jako součásti české zpěvní kultury. Studie uvádí známé a doložené autory, mezi nimiž nechybí jména související s brněnským fondem. Jde o důležitá data, která odhalují pozadí kramářské produkce, podněty ke tvorbě, použité motivy, vliv vzdělání atd. Studie se soustřeďuje rovněž na vnější podobu, obsah, způsob distribuce, výzdobu a další atributy kramářských tisků a okolnosti jejich existence od počátků na sklonku 17. století do ukončení kramářské produkce přibližně před sto lety.

Jistou zvláštností brněnského fondu jsou, ve srovnání s většinou zápisů dokládajících pouhý text, záznamy hudební složky, tj. nápěvů, které se s některými

texty pojily. V kramářských tiscích bývá tento údaj obvykle uvedený odkazem na určitou píseň nebo obecně poznámkou „zpívá se známou notou“ nebo „obecní notou“. Konkrétní nápěvy, jak je zaznamenali sběratelé u lidových zpěváků, byly zapsány poměrně málo. Nicméně mohou vnést světlo do problému, co se pod odkazem skrývalo, tedy jaká byla ta „známá“ nebo „obecní nota“. Na Moravě zachytil kramářské písně i s jejich nápěvy František Lýsek, pedagog, sbormistr, vysokoškolský profesor a úspěšný sběratel lidových písní na rodném Lašsku. Další pocházejí od Jana Poláčka, povoláním právníka, významného sběratele lidových písní na Slovácku a zejména na Hané, editora sedmi dílů zpěvníku brněnského Slováckého krúžku známého pod názvem *Slovácké písničky*.

Do recenzovaného katalogu jsou zařazeny jen tisky, ale ty nelze zcela oddělovat od zpívané podoby tištěných písní. Na tomto místě je možné připojit několik slov k části studie nazvané *Poznámky ke katalogu* (s. 55), směřujících k doplnění údajů o zastoupení kramářské produkce v brněnských sbírkových fondech, včetně těch, které nejsou doloženy v tištěné podobě. Nejde jen o tisky, ale i o vlastní písně, tedy o výtvořené určené ke zpěvu. Ve sbírkových a dokumentačních fondech v Brně se nacházejí také netištěné kramářské písně, a to v souborech pořízených v rámci terénních výzkumů tzv. pravých lidových písní. Jsou mezi nimi rovněž skladby, lidové nebo zlidovělé, které se ve zpěvní tradici šířily kramářskými tisky, stejně jako známé a oblíbené písně, anonymní i autorské,

zmíněné v recenzovaném katalogu, jako např. *Na hranici města německého, Vale, marný světe, Vdejte mě, matičko, dokud jsem mladá, Vim já jeden krásný zámek, Vstávej, má milá, už je den bílý, Za lesem, za vodou měsíček se bělá, Ó, radost má však jediná v celém dílu světa, Bude vojna, bude, Mesiáš přijel na svět pravdivý, Na mši svatou zvonějí, Na sionské hoře, Všickni lidé doma spějí* a další, které byly doloženy během řady výzkumných akcí v různých moravských regionech. Někdy jsou rovněž součástí tištěných edicí. Ostatně v nejstarší moravské sbírce, tzv. guberniální z počátku 19. století (v tištěné podobě je k dispozici od roku 1994), je přímo oddíl pololidových a umělých písní, kde jsou kramářské písně rovněž zastoupeny. Jsou tedy dostupné jak v rukopisném fondu, tak publikované. Důležité je, že jde o texty z kramářské produkce, většinou spojené s nápěvy tak, jak žily v lidové zpěvní tradici v aktivním zpěvu, často ovšem v torzovité textové podobě. Od roku 1964 se v terénu pořizovaly výhradně magnetofonové záznamy, to znamená, že tyto skladby máme dostupné i ve zvukové podobě. Z rukopisného i zvukového fondu jsou pořízeny lístkové katalogy jednotlivých písní, s jejichž pomocí lze vysledovat konkrétní písně či skladby podle textových incipitů. Nejsou to zanedbatelná množství písní, jak dokazuje studie Věry Thořové.¹ Autorka v ní srovnává

1 THOŘOVÁ, Věra: Výskyt kramářské písně Ó, radost má v lidové zpěvnosti. *Acta musei nationalis Pragae. Historia litterarum* 62, 2017, č. 1–2, s. 6–18.

36 variant této písně doložené ve sbírkách Etnologického ústavu v Brně s dalšími, deponovanými na pražském pracovišti. I přes značný rozsah rukopisného i zvukového fondu (např. rukopisný obsahuje téměř 80 tisíc jednotek), lze s oběma soubory pracovat díky zmíněným lístkovým textovým katalogům. Při práci s lidovými písněmi byly a stále jsou kramářské písně důležitým srovnávacím materiálem, který ovšem musí být odborně utříděný, jak to inicioval a řídil na brněnském pracovišti v počátcích existence ústavu v rámci Československé akademie věd jeho někdejší vedoucí Karel Vetterl. V rámci katalogizačních prací byl učiněn pokus zpracovat kramářské písně-tisky (seskupené v signatuře „E“ a nyní publikované v recenzovaném katalogu) a kromě základní evidence utřídít je také formou lístkového katalogu. Tento projekt však nebyl dokončen.

K orientaci v uvedených údajích jsou v katalogu Markéty Holubové určeny rejstříky, a to autorský, ikonografický, soupis knihkupců, nakladatelů a tiskařů, nápěvů, textových incipitů, názvů písní, podle místa a roku vydání, tematický rejstřík, podle lokalit sběru, sběratelů, tanců, textových incipitů notovaných záznamů a zpěváků. To vše představuje nesmírně náročnou práci editorky, pro zvolený materiál bezpochyby nutnou a prospěšnou. Třebaže současná zpěvnost se ubírá různými směry, při pohledu do minulosti lidového zpěvu se nelze vyhybat již historicky uzavřeným písnovým žánrům. Kramářské písně představují podle Bedřicha Václavka

a Roberta Smetany při bádání o lidové písni instituci, „v níž žilo množství starých tradic, jinde již zapomenutých, a kterou zase přicházely lidu nové a nové kulturní podněty. Lidový zpěv v jeho kulturně slohové uzavřenosti a formové čistotě sice rozrušovala, zato jej však nesmírně obohacovala látkově“.² Proto je tak důležitý katalog, představující pomůcku, která vydatně usnadňuje sledování proveniencie a vývojových proměn řady lidových písní. Při své práci ji nepochybně ocení etnomuzikologové, literáti, stejně jako laická veřejnost, která se o tuto zajímavou část české hudební kultury zajímá.

Marta Toncrová

Etnologický ústav AV ČR Brno

2 VÁCLAVEK, Bedřich: *O lidové písni a slovesnosti*. Praha: Československý spisovatel, 1963, s. 169.

Contents

Editorial	4
Articles (peer reviewed)	
Miroslav Válka: <i>Folk Culture of Galicia in the Works of Czech Ethnographers and Publicists of the 19th Century. A Contribution to Czech-Ukrainian Cultural Contacts</i>	5
Petr Lozoviuk: <i>A Wedding in Šumice. A Communal Activity in the Disappearing World of a Czech Enclave (Part 1)</i>	24
Barbora Valešová: <i>Mariazell and Its Popularity among South-Moravian Pilgrims in the 18th Century</i>	42
Anna Grůzová: <i>Religious Motivation in the Behaviour and Attitude of Believers. On an Example of three Localities of the South Moravian Region</i>	71
Vendula Čilečková: <i>Novelties in Czech Gastronomic Literature before World War II. About the Development of New Types of Cookbooks and the Transformations of this Genre between 1900 and 1938</i>	86
Contributions by Czech Ethnological Society's Correspondents	111
Personalia	113
Book	142

ČESKÁ
NÁRODOPISNÁ
SPOLEČNOST

1891